

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

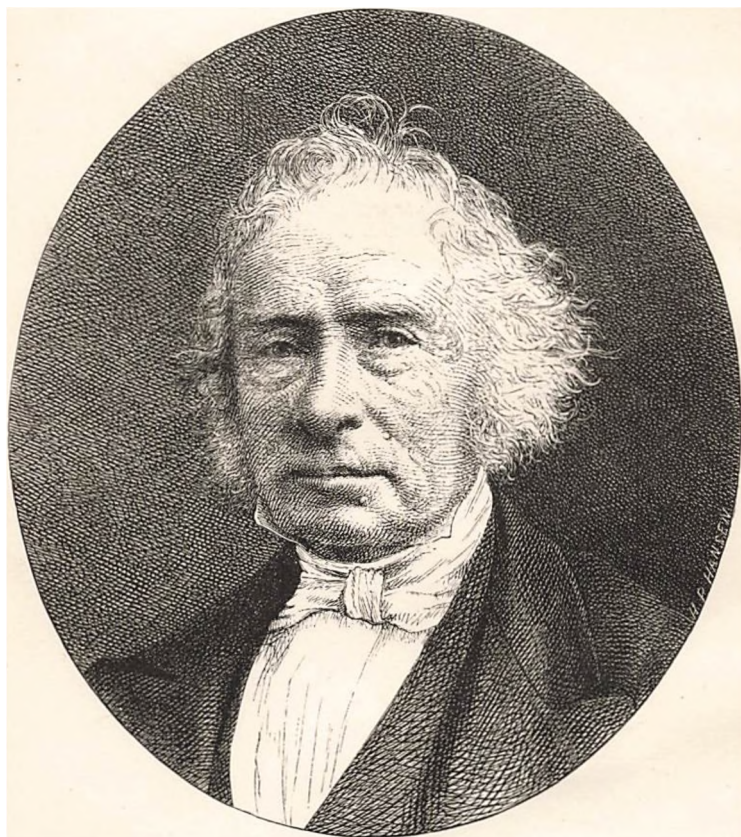
Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Peter A. Fenger.

Peter Andreas Fenger,

en levnedstegning

ved

Frederik Barfod.

København.

Karl Schönbergs forlag.

1878.

Forord.

Til de «Mindeblade», som præsten Brandt og professor Nielsen have udgivet om P. A. Fenger, bade de mig om at give en levnedstegning af ham. Jeg blev overrasket ved denne bøn, da jeg personlig aldrig havde stået Fenger så nær, at jeg noget øjeblik havde kunnet drømme om, at det skulde falde i *min* lod at tegne ham. Jeg havde visselig i mange år højagtet ham som en af vor kirkes bedste og elskeligste prydelser, og i over en menneskealder havde jeg jævnlig stødt på ham så her, så der, havde vel også enkelte gange gæstet ham i hans hjem, ligesom han mig, og over min svigermoder holdt han 1864 ligtale i mit hus, fordi Grundtvig alt den gang var gammel og svagelig; men noget nærmere, noget fortroligt forhold havde der aldrig udviklet sig imellem os, og de breve, vi have vækslet, ere snart talte og lige så hurtig vejede. Imidlertid — efter nogen modstand og efter løfter om god håndsrækning gik jeg ind på den stillede opgave. For at jeg kunde udføre den, måtte jeg dog gennemgå en mængde trykte og skrevne kilder og henvende mig med forespørgsler til en mængde personer. Således blev mit arbejde en hel del udførligere, end det sagtens vilde blevet, hvis jeg havde kunnet gå til det med en modnere selvstændig opfattelse, en på stadig omgang grundet rigere erfaring; det blev i ethvert tilfælde for udførligt, til at

man mente at kunne give det plads i hint mindeskrift. Jeg blev da bedt om at udgive det særskilt, og min mangeårige ven boghandler Schönberg var i så fald villig til at forlægge det. Men, da der nu ikke længer hvilede noget trykkende bånd på mig med hensyn til dets omfang, tog jeg arbejdet fat helt forfra og — udvidede det til dets nuværende størrelse. Det blev mig da tillige muligt med vedkommendes tilladelse at meddele et lille udvalg af breve til og fra Fenger. Der findes endnu bevarede sekstifire breve fra Fenger til Grundtvig (fra tiden mellem 6te avg. 1827 og 20de april 1870) samt firtiseks breve fra Grundtvig til Fenger (fra tiden mellem 11te avg. 1827 og 21ste maj 1853). Blandt disse har jeg tilladt mig at udvælge dem, som jeg fandt af særlig betydning med hensyn til Fengers væsen og virksomhed, uden hensyn til, om jeg måske måtte finde mange andre endnu bedre og interessantere; og jeg mener derved at have givet dette lille særskrift et værd, som det uden dem vilde savnet. Naturligvis må jeg bringe fru Fenger og fru Grundtvig, som gave mig tilladelsen til at nytte og offentliggøre brevene, min hjærteligste tak.

Frederiksberg, den 30de juni 1878.

Frederik Barfod.

«*Bedst er med Gud byrje!*» — med disse ord af Peder Låle »byrjede» Peter Fenger den tale, han 1862 holdt, da rigsdagen atter skulde åbnes. De skulle også indlede den korte levnedstegning, som jeg nu efter ævne vil søge at udføre. «*Bedst er med Gud byrje,*» — ja, jeg vil »byrje» hans levnedstegning med at takke Gud, for hvad han i denne jævne, enfældige og ydmyge, flittige, grundige og alvårlige, fromme, ærlige og kærlige præst gav vort lille folk og dets kirke. Hans liv blev længere end de flestes. Hvad han i dette har virket og villet, skulde det være mit mål at skildre. Om det var et mere eller et mindre, derom ville sagtens meningene være delte, men ikke derom, at «han satte sin kraft ind derpå, og at det var ærlig ment.» Hvad enten man så sammenligningsvis eller uden sammenligning vil kalde ham mere eller mindre ævnerig, det er en skønssag, og, skönt han ikke savnede selvfølelse, kendte han dog bedre end de aller fleste sin begrænsning; men, i hvor let man end jævnlig tager det med at skønne om og værdsætte folks ulige ævner, så er det dog altid en temmelig vanskelig sag, når der skal være alvår og vægt i skønnet. Vist er det, at gaverne lå hos ham en hel del anderledes end hos dem, hos hvem det hurtige, det raske, det spillende strags falder i øjnene (han havde «den storstilede enfældigheds nådegave», siger prof. Fr. Nielsen); vist er det atter, at man kan gå i øst og vest, og alle vegne skal man enstemmig høre det trohjærtige, det troværdige fræmhæve som hans særlige ejendommelighed, hans rette særkende; og vist er det endelig, at uden et rigt mål af gode ævner og en god brug af disse havde han aldrig kunnet blive,

Peter Andreas Fenger, f. på Kristianshavn
 først præst i Slotsbjærgby og Sludstrup,
 * Sludstrup 3. juni 1830
 f. i Brede v. Kbhvn 21. novb. 1808,
 Ludvig Manthey og

Rasmus Fenger, f. på Kristianshavn 13. septb. 1761,
 † ssteds. 20. febr. 1825,
 først kateket ved Holmens kirke i Kbhvn,
 så res. kap. i Ringsted og Benløse, dernæst res. kap.
 v. Frelsers kirke på Kbhvn, endelig sognepræst ssteds.

Peter Fenger, f. i Lübeck 23. okt. 1719,
 grosserer på Kristianshavn,
 † ssteds 24. desb 1774.

Elsæ Brock, f. i Randers
 18. juni 1737,
 * Kristianshavn 14. juni 1758,
 † ssteds. 27. jan. 1811.

Peter Fenger,
 f. i Hamburg 28. okt. 1688,
 † på sit skib ved Kristiansø 5. febr. 1737.

Mogdalene Margrete Seeländer,
 f. 10. novb. 1692,
 * Lübeck 3. jan. 1719.

Rasmus Brock,
 købmand i Randers,
 f. på Sørup 1695,
 † i Randers 25. maj 1754.

Marie Kirstine Andersdatter,
 f. i Randers 11. maj 1710,
 * ssteds. 23. maj 1730,
 † 22. septb. 1745.

Peter Elisabeth Fenger,
 f. i Stralsund. **Frey-mouth**, * i
 Hamburg 3. jan. 1682,
 † ssteds 25. juni 1712,
 en datter af **Michael Frey-mouth**.

Ernst ...Schlefot, Zeeländer,
 skipper, † 1718,
 gl. 70 år, en søn af
 skipper **Ernst Zeeländer**.

† 17... gl. 52 år, en
 datter af nålemager
Hans Schlefot.

Nils Nilsen Brock,
 købmand i Randers,
 † 14. juni 1728.

Sissel Madsdatter,
 † 1707.

Anders Knudsen,
 rådskriver i
 Randers.

V. a. m. Min skriftlige kilde har, ligesom
 her, **Seeländer, Zeeländer**; hvad der er det
 rette, kan jeg ikke afgøre.

16. febr. 1799, † ssteds. 8. febr. 1878,
så ved Frelsers kirke på Kristianshavn; —
Lovise Augusta Manthey,
datter af etatsråd Johan Georg
Anna Povline Holten.

Marta Helene Meinert,
f. på Kristianshavn 13. avg. 1775,
* ssteds 8. juni 1796,
† ssteds. 26. septb. 1856.

Andreas Evald Meinert,
f. i Dagebøl 20. avg. 1742,
† på Kristianshavn 16. maj 1809;
renteskriver i generaltold-
kammeret, kammerråd.

Maren Kirstine Noe,
f. i Ringkøbing 2. marts 1755,
* på Kristianshavn 6. maj 1774,
† ssteds. 29. avg. 1842.

Mejnert
(*Maysen?* eller
Meinerts?),
skipper
i Dagebøl.

Helene Elisabet
Prætorius,
f. 1715, † 1801.

Kristen Iver
Lavritsen Noe,
f. 1. juni 1723,
først købmand i
Ringkøbing, siden
brygger på Kristians-
havn, † 21 juni 1799,
jordet i Ulfborg.

Marte Bjerregaard,
f. 21. apr. 1723,
* 17. avg. 1753,
† 30. marts 1803.

... *Evald*
(skal have
været en
syster til
Johannes
Ewalds
farfader).

Maren ...
† 6. marts
1756.

Nils *Kirsten*
Bjerre- *Mikkels-*
gaard, *datter,*
f. i f. 1684,
Lemvig * Romb 5.
3. maj 1676, juni 1701,
† 1737. † 25. juni
1759.

hvad han blev, eller gøre, hvad han gjorde. Dog — Gud alene æren! Og hermed hånden paa værket!

Peter Andreas Fenger var født den 16de febr. 1799 i gården nr. 179 (nu nr. 50) i Overgaden oven vandet på Kristianshavn. Hans aner (se omstændige anetavle!) vare meget blandede: man må vel sige, at efter blodet var han en fjærdedel tysk, en fjærdedel frisisk og kun halft nørrejysk; men desuagtet var han fuldstændig dansk, «kærnedansk», og, som han selv spøgende sagde: «en fuldblods kristianit», eftersom han ikke alene selv var født på Kristianshavn, men bægge hans forældre ligeså; og på Kristianshavn henrandt desuden største delen både af deres og hans liv. Som professor Fred. Nielsen siger*): i det øvrige København «drukne de enkelte familier i det store menneskemyr, men Kristianshavn har endnu, ligesom vore småstæder, sine patrisierfamilier, hvis navne og enkelte medlemmer ere kendte af store og små. Og det er ikke så sært; ti mange af dem have et langt kristianshavnsk stamtræ at opvise.» Til disse «patrisierfamilier», om end ikke til de aller ældste, høre Fengers både fæderne og møderne slægter.

Peter Andreas Fenger var næstældste barn men ældste søn af præsten *Rasmus Fenger* og hans hustru *Marta Helene Meinert*. Faderen, født på Kristianshavn 13. septb. 1761, blev allerede 1787 kateket ved Holmens kirke i København, men kaldtes 1790 til res. kap. i Ringsted og Benløse, hvorfra han imidlertid 1794 vendte tilbage til Kristianshavn som res. kap. ved Vor Frelzers kirke. Her levede og virkede han så hele sin øvrige levetid, men blev dog først 1822 biskop Fabricius's eftermand som sognepræst, skönt rang med Københavns sognepræster havde han fået 1808. Her døde han ogsaa d. 20. febr. 1825, knap 63½ år gammel. Han var en from, alværlig, troende mand, der lige så lidt som biskop Fabricius kunde slutte

*) •Illustreret Tidende• nr. 961 (for 24de febr. 1878).

sig til stiftsprovst Clausens fordømmelsesdom over Grundtvigs dimisprædiken; men han blev ikke regnet for nogen særlig ævnerig mand, ej heller lå de strængt videnskabelige sysler ret for hans tilbøjelighed, og i det sidste par år var han hjem søgt af jævnlige rørelser («apopleksier»), der vare et gammelt arvegods i hans slægt. Grundtvig vidnede ved hans bære: «Han var sikkert en retfærdig mand, som vandrede trolig i den Herres bud og for Hans åsyn, som har det navn, at han er fredens og kærlighedens gud. Skönt nær ved verdens larm, vandrede han sikkert langt derfra som de stille i landet, hvis øjne kan ikke fordrage uretfærdighed.» Sine børns hjerter havde han i sin hånd, og hvad magt han havde over dem, fræmgår iblandt andet af en begivenhed, som Mau har gengivet i J. F. Fengers levned s. 2-3, til hvilken jeg her må henvise. — Moderen (født på Kristianshavn 13. avg. 1775, død ssteds. 26. septb. 1856) var opvokset hos sine morforældre, der bægge sluttede sig nær til brødremenigheden i Stormgaden. Det gjorde dog hverken hendes forældre eller hun selv. Hun var en livlig, flittig og kærlig natur, en trofast hustru, en òm moder, en opofrende veninde, der øvede stor indflydelse på alle sine omgivelser. I et længere mål af hendes liv trådte jo vel nok barndomstroen, som hun næst Vorherre nærmest havde kunnet takke sin fromme mormoder for, noget tilbage hos hende, om hun end ikke helt slap den. De mange sorger og tunge prøvelser, som hun især i tyverne måtte gennemgå — hendes mands død, flere børns død osv. — førte hende dog lidt efter lidt tilbage til troen, ja til en sjælden fast og inderlig tro, så hun òk en mild, fredelig og velsignet alderdom. Om hendes børns store kærlighed vidner det mindeskrift »for hendes nærmeste slægt, afkom og venner,« som de udgave til hendes hundredårsdag, da hun allerede i nitten år havde hvilet hos sin husbonde i gravkapellet under Frederiks kirke på Kristianshavn. Det har jeg i nærværende lille skildring jævnlig måttet nytte. Om Grundtvigs højagtelse vidner hans ligitale over hende. — Hun og R. Fenger havde bryllup på

Kristianshavn d. 8. juni 1796, og Gud skænkede dem tilsammen ti børn, to døtre og åtte sønner; men bægge døtrene og den næstældste søn kaldte han atter til sig inden faderens død; fem måneder efter denne mistede hun ved badning sin tredieyngste søn, og næppe ti år senere sin tredieældste, der allerede var gift og hjemfaren, var en aglet og formuende handelsmand i Riga, som med kærlighed kunde støtte sin moder i hendes enkestand. De øvrige fem sønner beholdt hun. Men den ældste datter, *Kristine* (Stine), som efter langvarige og smærtelige lidelser, døde fjorten måneder før faderen og fulgtes til jorden af ham, var ikke alene sine forældres ældste barn, men med al sin livlighed, sin barnlig-lydige ydmyghed, var hun både sine syskendes syster, og var sammen med forældrene alle de mindres kærlige og omhyggelige opdragerinde.

I disse forældres hus voksede Peter Fenger op, indtil 1806 i det allerede nævnte sted i Overgaden oven vandet, derpå indtil 1811 i blokkedrejer Simonsens hus paa hjørnet af Strandgade og St. Annegade. Men efter farmoderens død, da han var tolv år gammel, flyttede forældrene hen i hendes ejendomssted, gården nr. 55 i Strandgade, og til denne gård »med dens herlige gårdsplads, hvor lindetræet og de kraftige valnødtræer gave skygge mod den brændende sommersonne, og til hvilken der horte en have, som den sjælden findes indenfor Københavns væld«^{*)}, — til den knyttede sig da de fleste og bedste minder fra hans drengear og hans tidligste ungdom. Der havde hans faders barndomshjem været, og nu blev den hans eget hjem, ja fra 1811 var den i tretio år først bægge hans forældres, siden hans enlige moders og de mindre syskendes hjemstavn. — Han var en livlig og lystig dreng, egentlig talt en spillemager, men han var en god dreng; vi have hans faders ord derfor. Jeg kan ikke nægte mig den fornøjelse at afskrive de første linier af det første brev, han modtog fra sin fader. Han havde en farbroder, Jörgen Fenger, der

*) »Martha Helene Fengers Levnet«, s. 24.

ejede Frederikskilde ved Sorø; han gæstede han i en eksamensferie, og 2. juni 1810 sendte hans fader ham følgende brev: «Kiere Søn! Hvor behageligt det er for mig, første Gang i mit Liv skriftligen at kalde Dig saaledes, kan Du neppe forestille Dig, allerhelst da jeg ikke behøver at skrive til Dig som til en Forloren, men, som jeg haaber, til en skikkelig og sædelig Søn, hvis alvorligste Bestræbelse det vist vil blive, ved et godt og anstændigt Forhold, at kunne glæde sine Forældre. Inderlig glæder det mig, af Dit Brev; hvorfor Du takkes hierteligst; at erfare: at Du og Dit Reyse Selskab have lykkelig naaet Deres Bestemmelse, og at Du saa herligen fornøyer Dig, men Tanken om, at Du fornøyer Dig med en deylig ung Ride Hest, nøder mig til at igientage min Formaning: Vogt Dig, at Du ikke ved denne eller nogen anden Fornøyelse skal komme til Skade! — — — Hr. Müller tiltraad Borger Dyds Skolen, som Lærer og Inspecteur, igaar; Nicolai blev den 5te i 2den Klasse; hvad Numer Du faaer i 1ste Klasse, veed jeg endnu ikke.» — — — Tre år senere gæstede han atter farbroder Jörgen, men denne gang på Hertalund ved Slagelse, og faderen bringer ham da efterretninger om hans mange duer og kaniner, for hvilke der bliver sørget så godt som muligt. Der var «hvide duer», skader, mæfikker, «brandede» osv. — Vi må være glade for dette par breve, ti, som Peter Fenger i det hele kun talte lidt om sig selv, således talte han også kun lidt om sin barndom. Jeg må derfor nøjes med at anføre endnu et par småtræk. Han var, som sagt, en spilopmager, og han havde mange lystige kammerater, ti der var et stærkt sammenhold i hele den store familie. Hans morbroder *Nikolaj J. Meinert* (groserer på Kristianshavn, død i Kbhvn 1877) og hans fætter *J. Peter With* (død som herredsfoged i Bjerre og Hatting herreder 1854) vare jo vel åtte år ældre end han, men agtede det dog ikke under sin værdighed at føre an ved hans og hans kammeraters lege; og deri vare de mestre. — Sine duer elskede han lidenskabelig, og han nøjedes ikke med et simpelt dueslag: han havde et «jageslag». Det var vist-

nok den eneste måde, på hvilken han nogensinde søgte at sætte sig i besiddelse af fremmed ejendom; men den jagt, syntes han, var fuldkommen i sin orden, og ve den, der ved en uvarsomhed bortskræmmede hans bytte! — Med skibsbesætningerne på Jakob Holms plads, de indfødte og de fremmede, stod han altid på en meget god fod; om det så var en spansk skibsbesætning, vidste man ved nogle franske ord at sætte sig i forbindelse med den, og han mindedes endnu som gammel, hvor forbavsede spaniolerne bleve, da de på spørgsmålet: «Hvis börn ere I?» fik svaret: «Vi ere præstens börn.» — Et skarpt syn havde han, og det beholdt han til sin dødsdag. En af hans onkler havde engang fra haven skudt en kugle op i en af vaserne på Frederiks kirke; det agtedes for en mesterprøve på synets skarphed, når man fra haven kunde se hullet, som kuglen havde slået; men det kunde Peter Fenger magelig.

Allerede i sit åttende år kom han i borgerdydsskolen på Kristianshavn. Det var den gang ikke nogen videre god skole, og af alle hans lærere var der næppe nogen anden han fik sønderligt at takke end *Povl Møller* og *N. B. Krarup*. Disse to vare, den ene efter den anden, hans lærere i latin, og dem skyldte han for en væsentlig del, at han blev en meget god latiner og fik i det hele en grundig grammatikalsk dannelse. Af alle hans skolefæller var der heller ingen, som han kom i et forhold til, der havde betydning for hans følgende liv, med undtagelse af hans jævnaldrende klassekammerat *Jens A. L. Holm*, der var en kristianshavner som han selv, og som i det følgende oftere vil blive nævnet. Om hans skolegang vides ellers intet. Kun en eneste lille historie har han selv fortalt, og den var ejendommelig nok. Den unge Povl Møller var en meget stærk tobaksryger, og så vel dette som hans store godmodighed havde øverste klasse mærket sig. En dag han kom på skolen, bød den ham altså en tændt pibe, som han med glæde modtog, hvorpå enhver af de herrer mesterleksianere — deres tal var dog kun tre — ligeledes tændte sin pibe; og den dag gik timen da rygende. Det er des værre det

eneste af hans skoleminder, som er bevaret. — Fengers meste omgang udenfor selve skolen og familien var med jævnaldrende drenge, som ikke gik «den lærde vej» (således sukerraffinadør *Fabricius*, tømmerhandler *Daniel Guldberg*, grosserer *Nikolaj Halkier* o. fl.); og det kan vel være, at han i denne omgang fandt en støtte for sin kærlighed til den del af folket, der ikke havde den samme skoledannelse som han selv; skönt denne kærlighed, som al anden god Guds gave, jo visselig var ham medfødt.

Men under hele hans skolegang var det trange tider i hjemmet: indtægterne vare kun små, pengene dårlige, børneflokket stor, og al ting på grund af den langvarige krig så umådelig dyrt, «hvilket dog blev båret med standhaftighed og imødegået således, at ved Guds bistand og skånsomme førelse armoden eller nogen høj grad af trang aldrig fik indgang» *). Vel havde hans forældre velhavende slægtninger, som nu og da kunde hjælpe dem, og vel arvede faderen 1811 en lille pengesum efter sin moder, hvis renter måtte være særlig velkomne, men der måtte dog bruges den strængeste sparsommelighed for nogenlunde at komme igennem **). Hvær aften sad præsten i sit studerekammer ved et gammeldags skatol og arbejdede ved et tællelys; i dagligstuen sad omkring bordet hans hustru med jomfruen ved sin ene side, pigen ved den anden, alle tre hvær med sit arbejdstøj, og lige over for dem børnene med sine bøger; men hele denne kreds måtte ligeledes nøjes med det skin, som sparsomt udstrålede fra et eneste tællelys. Spares måtte der, og sparet blev der i enhver retning, kun ikke på to ting: ikke på børnenes

*) •M. H. Fengers Levnet», s. 23.

***) Jævnfør, hvad H. N. Clausen siger («Optegnelser om mit Levned og min Tids Historie», s. 18): «Livet var i hine åringer tilskåret efter en knaphedslov, om hvis yderlighed man nu om stunder ikke er i stand til at gøre sig forestilling. Det må have været til fortvivlelse dengang at være familieforsørger, og hvor mange æmbetsmænd dreves ikke den gang af den bitre nød til at friste livet ved onde konster, når selv den skarpeste skillingsøkonomi ikke slog til! Men at være ung i sådanne tider er heller ikke lysteligt.»

undervisning og ikke på deres sunde, kraftige, nærende, om end jævne kost. Men derfor vare også »nøjsomhed og arbejdsomhed en kostelig arv, som Peter Fenger tog med sig fra fædre hjemmet«^{*)}, og — som han strævede at efterlade sine børn; ti, siger et af disse: »Tidlig oppe, altid flittig, nøjsom og tarvelig, vilde han saa gjerne lære os det samme og både med spøg og alvår opmuntre os dertil.«^{**}).

1816 blev Peter Fenger student med bedste karakter, og næste år tog han 2den eksamen med samme karakter, hvilken han også fik, da han 20. okt. 1820 tog teologisk attestats; men så vel for dimisprædiken (6. jan. 1826) som for katekisasjon fik han udmærkelse. — Havde han ikke i skolen været heldig med lærere, var han det lige så lidt ved universitetet. Klavs Frees Horneman, Frederik Münter (tillige Sællands biskop), Peter Erasmus Müller (Münters eftermand som Sællands biskop) og Jens Møller dannede den gang det teologiske fakultet, i hvilket dog også Peter Krog Meyer et par år havde sæde. Af dem drev Horneman ligefræm gæk med troen; det samme gjorde jo vel ingen af de andre, ti de vare alle mere eller mindre alvårlige mænd; men ingen af dem stod heller sønderlig fast på kirkens grund; det skulde da nærmest have været den alt for alsidige Jens Møller, med hvem Fenger allerede havde gjort kendskab i skolen, som Møller var »første direktør« for, et kendskab, der dog heller ikke var videre egnet til at hæve professoren i hans øjne. — Den professor, han nærmest knyttede sig til, var *Sibbern*: »Som ungt menneske var jeg blandt dem, der flittig besøgte prof. Sibberns forelæsninger, og det ikke alene medens jeg læste til eksamen, men også efter at jeg havde taget attestats. Der var, på den tid jeg studerede ved universitetet, få lærere ved højskolen, som talde med en sådan ærbødighed om Kristus og de kristelige troslærdomme som prof. Sibbern. Hertil kom det livlige foredrag« osv.^{***}) — Det vilde have været et

*) Fr. Nielsen, »Illustreret Tidende« nr. 961.

***) »Kirkebladet« 1878, s. 117.

****) »Dansk Kirketidende« III, s. 234.

under, hvis han under sådanne forhold havde kunnet gennemvandre både skolen og universitetet uden at mærkes af tidsånden. Derfor siger han os jo da også (se »tillæg« 1), at han en stund »var afvegen fra sin barndomstro» og kommen ind på »en vej, hvis ende vilde være forstokkelse, fortvivlelse og fortabelse.» Men ved Guds nåde blev han tidlig kaldt tilbage fra denne vej; selv mens han var på afveje, holdt han hele sit liv i enhver henseende rent og ærbart; og hans alderdom havde, menneskelig talt, intet i hans ungdom at angre eller at blues ved.

Men længe inden han havde fuldendt sit universitetsstudium, havde han væsentlig selv måttet sørge for sit udkomme og var derfor kort efter sin udgang af borgerdydsskolen selv bleven lærer i den. Han var dette i ti år, og hans fag vare nærmest religion og latin, men samtidig var han i tre år (fra 1. maj 1824) førstelærer og inspektør ved Kristianshavns døtreskole, hvilken grosserer Jakob Holm og andre af »Kristianshavns bedstemænd» havde fået oprettet for sine børn. Det var ved mitten af dette tiår, at »snoernerne faldt for ham på de liflige steder»: at han kom tilbage til sin barnetro; men hvorledes dette skete, skulle vi om lidt få at se. — Hvad han var som lærer, efter at troen påny havde grebet ham, mindes endnu med taknæmlighed af mange, men blandt dem; på hvem hans religionsundervisning gjorde et varigt, et uudsletteligt indtryk, skal jeg her eksempelvis nævne *Vilhelm Birkedal*, *Henrik Glahn* (nu præst i Sorø), *L. Kr. Hagen* (valgmenighedspræst i Kærteminde), brødrene *Frederik* og *Martin Hammerich* og *H. A. Laurent* (død som præst i Borup v. Randers 1859). Hvordan han opfattede sit lærerkald fræmgår af et par ord i et brev til Grundtvig af ¹⁷/₄ 1828: »At omgås med de små, når man trættes af de stores selvklogskab og hjærter hårdhed, er en vederkvægelse for enhver, der i barnet ser billedet på, hvordan vi skulle blive for at indgå i Guds rige.» Han stod atter fast på troens grund, og det slog derfor igennem, når den ranke, kraftige, smukke mand med de ædle, alværlige træk, »med flammen i sit øje og

ånds-skriften på sin pande," på den jævne og tydelige måde, som var ham given, og med den trohjærtige stemme, hvori der både var malm og klang, talte med de unge om kristendommens sandheder, «vidnede troværdig om sin Herre og Frelser». Han rev dem med sig, når der stundum lå som flammer på hans tunge; og Birkedal var næppe den eneste, for hvem han i et sådant øjeblik kunde synes at slå som Moses ved den brændende tornebusk*). — Men i øvrigt var han livlig, venlig og omgængelig. Han var ikke uden vittighed, og de unges forfængelighed eller selvgodhed kunde han ypperlig rævse med en godmodig, lunefuld spøg. Men han kunde også lege med dem, ja føre legen an både i frikvartererne og på skovturene; ti sit kraftige legeme havde han fuldt til sin rådighed, og han var iblandt andet en ypperlig gymnastiker**); men især var han dog en udmærket danser, som derfor også blev budt fra bal til bal, og hans danselyst kunde nær bleven ham en fristelse, en lidenskab. Desuden sad hænder og fingre godt på ham: endnu længe efter at han var bleven præst, syslede han alt imellem med sit drejelad og kunde selv istandsætte både møbler og hvad andet i huset, der måtte gå fald på. Til naturen havde han en levende kærlighed, til havet og til himlen, til fugle, dyr og blomster, uden dog at være naturkyndig, og uden at være stjernekyndig kunde han synke hen i tavs beskuelse af stjernehimlen. Men to svagheder havde han at kæmpe imod: en let opblussende hæftighed og en ængstlighed for udkommet, der i hans unge dage gjorde ham noget påholdende. Dem kæmpede han imidlertid så alvårlig og sejrige imod, at vistnok de fleste, selv af hans nærmeste omgang i de senere år, ville have møje med at tro, at den milde, fromme, godmodige og godgørende Peter Fenger af naturen var «snar til vrede» og — «alt andet end rundhåndet.» Men «han brugte hele

*) Jfr. Birkedals «En Livs-Førelse», I., 164-73 og II., 82.

***) Hans yngste, treårige broder Teodor blev engang så forbavset over at se ham stå på hovedet på en stol, at barnet løb ind til sin fader med de ord: «Fader, broder Peter er almægtig!»

sit lange liv til at stride troens gode strid i sit hjerte; all som han blev ældre, lagde hans stærke lidenskaber sig som logrende løver for hans Frelzers fødder . . . Han spurgte stadig: hvad kræver Herren, hvad kræver min tro, hvad vil Kristus, at jeg skal fornægte, hvad vil han, at jeg skal gøre? og så højede han sig og bragte lidt efter lidt sit væsen til at lystre under Guds kærligheds tugt^{*)}). Når han selv i et af sine breve tillægger sig en tredie svaghed: en meget høj grad af forfængelighed, må han selv bære det fulde ansvar for sandheden af denne beskyldning; ti mig vitterligt har ingen anden opdaget spor af denne svaghed hos ham. Derimod vide vi alle, at han ikke kunde lide at roses, dels fordi han ikke syntes, han var rosen værd, dels fordi han mente, at den kun gjorde skade.

Imidlertid var hans fader, som nys nævnt, d. 13. avg. 1822 bleven sognepræst ved Vor Frelzers kirke på Kristianshavn, og til res. kap. havde han den 6te novb. samme år fået *N. F. S. Grundtvig*. Men omtrent samtidig fik faderen, som ligeledes nævnt, den rørelse, som han ikke siden kunde komme sig efter. Han svækkedes mer og mere, både på sjæl og legeme, så ikke alene Grundtvig, kapellanen, måtte efter ævne hjælpe ham, og gjorde det gærne, men også sønnen Peter måtte så vidt muligt gå ham til hånde både i den ene og den anden retning, med prædiken, kontorforretninger osv. «Den unge Fenger gik da tit bud mellem sognepræsten og kapellanen», og denne «indlod sig altid venlig i samtale med den unge alvårlige mand.» Således opstod der helt naturlig et nærmere forhold mellem Grundtvig og Fenger, af hvilke den første den gang var fulde 39 år, den anden henimod 24. Fenger havde åringer forinden været en flittig tilhører hos *J. P. Mynster* (senere biskop), været «en af hans stadigste tilhørere og ivrigste beundrere», men havde altid skyndt sig over gaden til kirken, da folk i den tid agtede det for en dårlighed at

*) *Birkedals* Hgtale i «Mindeblade» osv. s. 80-81.

gå i kirke. Han havde også lejlighedsvis i Præstø hørt en prædiken af Grundtvig, men havde den gang ikke følt sig tiltalt af ham: han havde fundet ham for skændende og støjende, og det vel ikke uden al føje, imens han jo vistnok havde båret over med den strængthed og hæftighed, som i hin tid fandtes hos Grundtvig, hvis han teologisk havde stået ham noget nærmere. Nu lærte de at kende og skatte hinanden som lærer og lærling, og Fenger vendte tilbage til de gamle stier, som han midlertidig havde forladt. Det mægtige vidnesbyrd, som Grundtvig aflagde fra prædikestolen, lunslog ham, og, skönt han endnu ikke helt kunde følge Grundtvig som teolog, følte han dog godt, hvorledes han stadig mer og mere nærmede sig Grundtvigs syn, så han lidt efter lidt kom til at stå på samme troens grund. Hans øre var også lydhørt nok og hans hjærte varmt nok, til at han inderlig måtte røres ved den menigheds nød, der mængesteds havde præster, hvis tro var en helt anden end kirkens åbenbarede, og som den dog statskirkelig var lænkebunden til. Men Grundtvig agtede og elskede hos sin lærling hans djærvhed og dygtighed, hans usvigelige ærlighed, hans levende kærlighed til Danmarks land og folk og hans store ærbødighed for dets rige minder. De havde ikke alene troen fælles og, hvad deraf følger, den samme kærlighed til bøgernes bog, Vorherres bog; men de havde tillige den samme kærlighed til og ærbødighed for Luther; og ikke for Luther alene; men han, hvem Grundtvig kaldte »salmisten i det danske kirkekor,« havde vel allerede dengang knap nogen varmere eller fortroligere ven end Fenger. Intet under, at den ældre, den storslædte og i mange måder så rigt udrustede Grundtvig blev — lad os kun gentage det — den unge Fengers lærer og vejleder; men han fandt også i Fenger en lærling, der var lige så trofast, som han var lærvillig. Han arbejdede visselig allerede den gang langsomt, ti han var ikke noget af de hurtige hoveder (^{1/6} 1861 skrev han til mig: »jeg, som er af de langsomme til al ting, måske med undtagelse af det, jeg netop burde være langsom til, næmlig vrede«);

men han arbejdede alvårlig og samvittighedsfuldt, ikke for et syns skyld, nej kun for sagens skyld; han var derfor grundig, sanddru og fuldt pålidelig i gerning som i ord. Det vidnesbyrd, som Brandt gav ham ved hans bære, at «han var en trofast mand, som frygtede Gud fræmfor de fleste», det tilkom ikke først den grånedede olding, men til det gjorde allerede ynglingen sig værdig, ligesom til det andet vidnesbyrd, Brandt ved samme lejlighed gav ham: «Det hører med til det ejendommelige ved den hedengangne, at hans kilder vare ikke mangcartede, men de vare rige, for de vare dybe; som det jo var hans gave ikke med lethed at kunne overfare meget, men grundig at kende det, der tiltalte ham, og det var fræmfor alt *vore hellige skrifter.*»

Han var da også en af de første, som tog virksom del i den store clausen-grundtvigske kirkekamp, af hvilken hele vor kirkelige nutid er runden. Imod kandidat *Kr. Fr. West* (sidst præst i Borre på Møn, hvorfra han 1865 tog sin afsked) skrev han allerede 1826 «Oplysninger angaaende Grundtvigs saakaldte Vildfarelser», et lille roligt og klart skrift på tyve sider, hvori han med føje gør Luthers ord til sine: «Kunde jeg blot bringe det så vidt, at I indså, hvorom striden er!» Wests skrift («Nogle af Pastor Grundtvigs Vildfarelser» osv.) var langt fra noget grundigt eller kløgtigt indlæg, så der krævedes ikke store kræfter til at gendrive det; det var imidlertid heller ikke lutler fjas som «Peder Söfrensens» (o: den senere som præst i Kældby på Møn afdøde stiftsprovst Peter T. Hald) en smule yngre pjese («Forsøg på at redde Pastor Grundtvigs krænkede Ære» osv.), så Fenger kunde nok være bekendt at tage fat på det og derved give et lidet «bidrag til, at nogle af mine medstuderende vilde lade alt personligt hensyn fare og ret alvårlig og upartisk overveje sagen». Selv regnede han dog ikke, hvad vi strags skulle se, dette lille skrift for noget «litterært» arbejde; thi han dömte altid med stor beskedenhed om sig selv og sine gerninger.

Af ulige større betydning var Fengers næste arbejde: 1827 udgav han «Psalmer og aandelige Sange af Thomas Kingo», der ledsagedes af Kingos billede og af de gamle, omhyggelig rettede melodier til salmerne, som rigtignok forinden vare oplagne i den tids koralbøger, «men for det meste saa forandrede, at de næppe kunde kendes igen». Han havde i mange år syslet med dette arbejde, og næst Davids salmer var og blev vel ingen digtning ham kærere, men hele sit liv igennem vedblev han stadig, ja vel næsten daglig at sysle med Kingo. Sin udgave lilegnede han «præsten N. F. S. Grundtvig, de kingoske salmers beundrer, min faderlige ven og vejleder, af hvis råd og opmuntring dette mit første litterære arbejde udsprang.» Og her er da lige saa skarpt og klart som smukt Grundtvigs forhold til ham selv og hans arbejde angivet. Men om selve dette siger han i fortalen: «Hovedhensigten med nærværende bogs udgivelse er ingenlunde at sørge for deres tarv, der ynde Kingos arbejder blot for den æstetiske nydelse eller den oplysning i vor digtekonsts historie, de kunne yde, og endnu mindre kunde jeg have dem for øje, der kun ønskede en smuk udgave af den berømte forfatters digte til en prydelse for deres bogskab; min hovedhensigt var og er: at levere danske *kristne* et bidrag til den huslige andagts befordring, at give dem en bog i hånd, der efter min overbevisning er skikket til at trøste og opbygge, opmuntre og glæde både unge og gamle medlemmer af det trossamfund, Kingo tilhørte, og hvis ånd lige så kraftig som umiskendelig opliver hans gudelige sange.» Han tilføjer: «Den salmebog, der med så megen føje bar Kingos navn, var næsten i et helt århundrede ej blot indført ved den offentlige gudstjeneste i Danmark og Norge, men var tillige en af vore kristelige fædres og mødres kæreste andagtsbøger» osv.; og denne udtalelse stemmer visselig nøjagtig med den görlige sandhed, ligesom også, at «almuen mangesteds, både i Jylland og Norge, endnu holder fast ved Kingos vel af mange ringeagtede, men af ingen overtrufne, vel af tidsånden

vragede, men det troende hjerte derfor lige dyrebare, evangelisk-kristelige salmer.» Derimod turde det vistnok være et spørgsmål, hvad han da også ved de gudelige forsamlinger selv senere tildels erkendte, om han greb fuldkommen rigtig, når det var hans «hovedhensigt» i Kingo at give «danske kristne et bidrag til den *huslige* andagts befordring»; ti til den «huslige» andagt ere dog nærmest kun de dejlige «morgen- og aftensange» ret egnede. Var dette hans «hovedhensigt», burde han måske snarere have givet os Brorsons salmer; ti det er dog nærmest under kirkens hvælvinger, at Kingos højsang hører hjemme, medens Brorsons mere dæmpede toner, i hvilke den personlige stemning ganske anderledes gör sig gældende, ere som afpassede efter husenes vennekredse. Nu, men heldigvis fik vi dem jo bægge, ti 1830 udgav Fengers skolefælle, præsten Jens Holm i Hyllested, «Psalmer og aandelige Sange af H. A. Brorson», måske nærmest ægget dertil ved vennens arbejde; og for så vidt var fejlgrebet jo dog et lykkeligt greb. — Endnu må jeg tillade mig at afskrive følgende stykke af Fengers fortale, i hvilket han klart og tydelig giver os det kirkelige stude, som han tidlig indtog, og som han blev tro indtil enden: «Tör jeg nu forudsætte, at de kingoske salmer for danske kristne i almindelighed har samme uforanderlige værdi, som jeg af egen erfaring ved, de har for mig selv og flere, der dog høre til den yngre slægt og have taget del i den nyere dannelse, som man vil sige skulde hæve os over de gammeldags toner; tör jeg forudsætte det, da tör jeg også håbe, at det vil være mine medkristne kært, her paa ét sted at finde samlet, hvad hidtil var adspredt, for en del mange utilgængeligt og som oftest vanheldet i skødesløse eftertryk. Længe nok må *de* kalde arbejdet overflødigt og unyttigt eller vel endog skadeligt, der hylde den såkaldte nye, oplyste kristendom, ja jeg bör være billig nok til at indrømme, at bogen, langt fra at kunne tækkes dem, meget mere må være dem en torn i øjet, som et høj-røstet vidnesbyrd om, at, hvordan det så end hænger

sammen med den splinternye kristendom, er det dog naturligvis ikke den gode gamle, gennem lange tider prøvede og trofast befundne, ikke *den* kristendom, der avlede kraften og fromheden, kærligheden til Gud, til sandhed og ret, til konge og fædreland, med ét ord: de skinnende dyder, vi hos fædrene må beundre og finde nu dog næppe så hyppig, at, hvad der fordem virkede dem, skulde nu være overflødig. Kun for dem, der glæde sig ved kristendommens *ælde* og sætte deres ære i at have tro tilfælles med Herrens apostler og martyrer så vel som med *Mårten Luther* og hans venner, kun for dem har *Kingo* sjunget sine salmer, og kun efter deres bifald må det da også være, her stræves, medens hines mishag følger af sig selv . . . Alle indvendinger fra den side, hvor man tror, at den gamle kristendom er forældet og skal ombyttes med en ny, som man selv har gjort, forbigår jeg da som os kristne af den gamle tro aldeles uvedkommende.» — Man må mindes, at denne fortale er skreven midt under den hårde kirkekamp, og man vil da ikke finde det underligt, at der lyder noget af kampens gny i den. Hvad der her er sagt, vilde visselig også været sagt i fredeligere tider, fordi det måtte og burde siges, men det vilde da sagtens være sagt noget mindre udæskende. Professor *Clausen* kunde da heller ikke undlade i sin anmeldelse*) at omtale «den gejstlige udgiver, som midt i rigdomsfylden af den kristelige digtnings duftende, kvægende blomster har kunnet bevare den giftige bitterhedsurt paa sit bryst»; hvortil føjes, at «*Kingo* selv har ingen skyld heri, ti kærlighed og fordragelighed, uden hvilke troen er en klingende bjælde, ydmyghed og beskedenhed, uden hvilke nidkærheden er en ødelæggende brand, savne hos ham så lidt som hos nogen kristelig digter deres anprisning.» Man må vel ordentlig sætte pris på, at Fenger ikke med ligefrømme ord er stillet som en advarende modsætning til *Kingo*. Grundtvigs anmeldelse i

*) •Maanedsskrift for Litteratur•, I, s. 19—39.

«Theol. Maanedsskr.», Molbechs i «Nord. Tidsskr.», Rudelbachs i «Evang. Kirchenzeit.» samt Thistedts i «Repert. f. aand. Sager» forbigår jeg. — Af Kingos salmer, «det første led i en udviklingsrække af arbejder fra Fengers hånd; som havde til formål at give salmesangen nyt liv*), udkom der 1845 en ny udgave, der foruden en ny fortale bragte en omhyggelig fortegnelse og forklaring over de hos Kingo forekommende usædvanlige ord og ordformer; og visselig skylder den danske menighed ingen anden således som Fenger, at den atter fik at vide, hvilken mærkelig salmedigter den havde i Kingo; men det blev, mene vi, ikke ved den døde kundskab: salmisten fik atter lov at synge håb og tro og trøst ind i mangt et hjærte. Det var derfor i sin orden, at, da billedhugger Stein havde fuldført sit store brystbillede af Kingo til Odense by, da enedes venner og veninder om at give Fenger, som netop den gang i tyve år havde været præst ved Vor Frelzers kirke, en smuk afstøbning i bronseret sink af dette billede af hans livdigter.

Professor Clausen nævnede «den gejstlige udgiver», ti Fenger var lige netop bleven præst, som Kingo udkom. Og jeg skal da nu vende mig til hans præstelige virksomhed. — Da hans svagelige fader 1824 søgte og fandt en personel kapellan, følte han sig endnu ikke denne gerning voksen. Men endelig var hans tid kommen, og 9. juni 1827 kaldtes han til *sognepræst i Slotsbjærgby og Sludstrup*, en halv mil sønden for Slagelse, i hvilket æmbede han blev indsat d. 29. juli samme år, 3: den 7de søndag efter hellig-trefældighed. Det var amtsprovst *P. H. Münster*, præst i Ringsted og Benløse (siden biskop i Aarhus stift), som indsatte ham. Fem Uger tidligere (25te juni), var han i Roskilde domkirke af biskop *Münter* bleven indviet til præste-æmbedet. — Han havde hidtil været sin moders støtte ved sine yngre brødres opdragelse, og været det således, at ^{17/7}

* i Fr. Nielsen, «Ill. Tidende», nr. 961.

1828 kunde hans broder Ferdinand (præsten) skrive: «Den eneste af [Grundtvigs] venner, som på mig har haft en betydelig indvirkning, er min broder [Peter]»^{*)}; og på hans sidste årsdag kunde hans broder Emil (gehejmeetsråden) sige: «Det har været en af mit livs hemmeligheder, at, hver gang jeg i livet har taget et afgørende skridt, har jeg strags spurgt mig selv: hvad vil min broder Peter sige dertil!» Men det samme kunde enhver af hans andre brødre have sagt. Nu fik han et andet og større kald, og enken måtte herefter være dem både fader og moder; men heldigvis havde hun kærlighed og alvår nok dertil. — Man måtte vel sige, at det var en lykke for en mand paa 28½ år at få et sådant æmbede, der nu i statshåndbogen regnes til 5118 kroner årlig; men misunde ham skulde man dog ikke. Det var strænge år for landmanden og altså også for æmbedsmanden, der skulde have sine væsentligste indtægter af ham. ^{17/4} 1828 skriver han til Grundtvig: «De rådede mig engang at forpagte avlingen bort; men her er ingen, som har lyst og ævne til at overtage den, og jeg kan indse, at, eftersom afgifterne medtage mere end hele tienden, og jeg altså kun har småredsel og de yderst sparsomme aksidenser samt præstegården at leve af, vilde jeg ikke kunne bestå, når en anden familie først skulde have sit udkomme deraf.» Men ikke alene af den grund var det strænge år for ham, hine første i Bjærgby. Ei heller fordi, som han skriver, «de verdslige og huslige forretninger plage mig overordentlig.» Men kirkerne vare næsten tomme, og der var knap kirkeligt liv at spore i sognene. Han skriver (^{17/4} 1828): «Mit gejstlige æmbede, ja Gud bedre det! bestyres langtfra, som det burde. Jeg er dorsk og menigheden død. Dog har Gud hjulpet langt over forventning. Prædikenens memorering falder mig nu temmelig let.» Og (^{7/4} 1829): «Som sneen synes det ord at have været, som hidtil er gået ud af min mund på dette sted.» Og (^{14/4} 1831):

*) E. Mau, «Johannes Ferdinand Fenger», s. 31—32.

«Her i menigheden kan jeg endnu intet se, som kunde ligne en opvækkelse. Noget mere kirkegang end de fleste steder her omkring er her vel, men det har jo ikke meget at sige. Måtte jeg dog få nåde til rettelig at uddele sandheds ord, så længe Herren tåler mig som sin tjæner! Måtte dog ikke menighedens fræmvækst forhindres ved min langsomme vækst! Blandt andet piner det mig, at jeg så vanskelig kan få bugt med min åndelige og legemlige ladhed, og at denne verdens ting stedse på ny drager mig. Ak, Herre! hvor længe må jeg sukke? når skal det ske, at mit hjærte blev dit hellige tempel!» Nu var dog næringssorgen overstået, og han kan derfor skrive: «Gud har velsignet os i det timelige, så at vi have nok, og ingen bekymring for dette livs næring vilde være at undskyld!» Men endnu $\frac{7}{9}$ 1836 skriver han: «Den åndelige død er gruelig også her på egnen; dog hersker den ikke aldeles. Især i nabosognet hertil, Vemmelev, rører det sig ikke så lidt, og jeg kan stundum tælle næsten lige så mange mennesker i kirken derfra som fra sognet her. Også i Gimlinge og Flakkebjærg rører livet sig.» Nærings-sorgen vedbliver at være sjæret: «I legemlig og timelig henseende har jeg det så godt, at jeg næsten intet har at ønske . . . Vi må anvende tarvelighed og sparsommelighed, fordi æmbedet er af de mindre; men vi har føden og klæden og mere til og må derfor ikke alene lade os nøje, men vi syndede vist, om vi ikke takkede, for hvad vi har, og om vi begærede mere.» — Han skylder sig selv for dorskhed, for ladhed; nu, ingen af os er vel heller så levende, så nidkær, som vi burde være; andre vidne dog, at han samvittighedsfuldt røgtede sin gerning i kirken; i skolen og ved sygesængen. Han indførte skriftemål om lørdagen i steden for om søndagen og katekiserede da den ungdom, som vilde indtegnes til næste søndags altergang, men fandt den jævnlig så uvidende, at den ikke engang kendte trosartiklerne. Og i det ensomme hjem vred han tit sine hænder og sukkede og ønskede sig i arbejdsmandens sted, der gik og grov i

hans have. Så søgte han sin trøst, hvor han var vant til at finde den, i sin bibel og sine salmer, og med fordoblet nidkærhed passede han sit æmbede, om han end nu og da kunde søge adspredelse ved sit drejelad eller i sin mark. — Et lille træk fra hine dage er betegnende for ham: Han stod en dag ved et vindue, som vendte ud mod gården, og så en lærskemand, som arbejdede for daglön, stå i lodören med armene overkors. Da tænkte han först at gå ud og foreholde manden, at han burde blive ved sit arbejde; men pludselig kom han til at tænke på: «ja men du står jo også her ledig og ser på ham; det er vist bedre, du går ind i dit studerekammer og selv bestiller noget!»*) Den, som rettelig vil rævse andre, må först have rævset sig selv.

Jeg har allerede sagt, og det har han da selv sagt os, at han friedes for næringssorger. I den anledning er det værd at mindes det eneste brev til ham fra hans farbroder, Frederik den sjettes livlæge, konferensråd *Kristian Fenger*, som er blevet opbevaret. Det hedder heri (17/11 1829): «Er din moster skranten, så kan du lade mig vide, hvorledes hun har det, så skal jeg nok hjælpe på hende. Nu til nyår så håber jeg, at friske medikamenter vil arrive, og så skal jeg ej trække mig tilbage.» — Farbroderens trosstade var et helt andet end brodersönnens, men det slog ikke slægtkærligheden ihjæl, og det kan vistnok agtes som givet, at den gamle tog virksomt den unge under armene, så længe der var trang dertil. Hans broderkærlighed var gået i arv til alle broderens börn, og derfor fræmhæves også**): «den glæde, hvormed han altid besøgte os og så os komme til sig; hans sindelag for at unde os det bedste, hjælpe os fræmad på vor vej; de rundelige foræringer og den gavmilde understøttelse, han skænkede os.» Men den ældste af brodersönnene, Peter Fenger, var visselig ikke stifbarn: han havde tidlig vundet sin far-

*) T. Rørdam, «Kirkebladet», s. 116.

**) «Martha Helene Fengers Levnet», s. 41.

broders tillid, som allerede, mens han endnu var kandidat, havde overdraget ham tilsynet med den femtenårige Birkedal, som var en af konferensrådets mange myndlinger, en arv efter lægen *Hans Benjamin Gram*, som var konferensrådets kødelige fætter og Peter Fengers ven.

Af ligestemte præster var der dengang ikke mange i Fengers egn. Vel var hans skolefælle *Jens Holm* omtrent samtidig kaldet til res. kap. i Hyllested, Venslev og Holsteborg (han blev næste år sognepræst i de to sidstnævnte sogne), men, i hvor inderlig de end holdt ad hinanden, imellem udgiveren af Kingos salmer og udgiveren af Brorsons salmer var der dog aldrig fuld samstemning; i hele den sjælelige bygning vare de hinanden for ulige: den ene nærmest «pietist», den anden «grundtvigianer». Langt nærmere stod ham, teologisk taget, præsten *Fred. Vilh. Flindt* i Sorterup og Ottestrup, men han døde 1830, kun tretisv år gammel. Fenger havde allerede et år forinden (^{29/9} 1829) omtalt «denne min oprigtige ven, som jeg først fandt i min manddomsalder (hvor formår dog ikke evangeliet at forbinde sjæle og hjerter, at gøre det krumme lige og det knudrede glat!), og som, så vidt vi mennesker kunne dømme, er af disse stille i landet, som Herren altid ved at opsøge.» Og nu (^{4/10} 1830) skriver han: «Hvor smærtefuldt dette dødsfald var mig, som derved, for denne verden, blev berøvet en ven, som Gud først i manddomsårene førte til mig, men som jeg elskede, som var han min ungdoms eller barndoms legebroder! Hans erkendelse og hans iver våkste jævnsides, hans råd og betænkning var mig gavnlige, hans venskab og deltagelse glædede og opmuntrede mig, og hans iver, skönt han bar på et skrøbeligt legeme, beskæmmede mig og var mig til formanig.» Han fulgtes imidlertid i æmbedet af *Teod. Vilh. Oldenburg*, der stod på samme teologiske stude og oven i købet havde en lille sangfugl i sin barm, med hvilken han jævnlig glædede sine venner; han indtog da også snart Flindts plads i Fengers hjærte, men døde allerede 1842. *Joh. Gotf. Vilh. Halm*, som 1834 blev præst i

Hyllested, tilhørte en kristianshavnsk slægt, der, så længe Fenger endnu var herinde, hørte til hans nærmeste omgang, og i hvis gæstfrie hus han havde gjort bekendtskab både med Peter Kierkegaard og med mange andre. Nu genknyttedes venskabsforholdet; men Hahn døde allerede 1840, knap tretiseks år gammel. *Lavr. Krist. Ditt. Westengaard*, som fra 1827 til 1830 var præst i Pedersborg og Kinderstofte, hørte ligeledes i hine tre år til Fengers omgangsvenner, skönt han boede noget fjærnt, og skönt de ingenlunde fuldt havde det samme teologiske syn; men han kaldtes allerede 1830 til St. Hans menighed i Odense. Endnu nærmere end nogen af de allerede nævnte stod ham dog vistnok den fromme, den trosvarme *Joh. Pet. Østrup*, der 1825 var bleven pers. kap. hos sin teologiske modsætning, præsten Bastholm ved Pederskirken i Slagelse, men 1830 kaldtes til præst i Görlev og Bakkendrup, «halvfjærde mil fra Bjærgby, og en del af vejen er så frygtelig, at den næsten er ufræmkommeligg.» Også ham bortrev en tidlig død 1833, da han endnu ikke var tretitre vintre gammel. Hvad denne æmbetsbroder var for ham, har Fenger selv skildret os i nr. 41 og 42 af «Nord. Kirketid.» for 1833, men til Grundtvig skrev han (¹/₉ 1833): «Østrups bortgang har revet et sår i mit hjærte, som ikke fuldkomment heles, för jeg ser ham igen.» Østrups og Holms billeder havde han stadig til sin dødsdag hængende i sit arbejdsværrelse, og stadig, når talen kom på hans fortid, kom han tilbage til alt det meget, som den kære Østrup havde været for ham.

Det var endnu altid nærmest kun i kirken, at Fenger vilde vække de ligegyldigg, så deres saligheds sag blev dem en hjærtesag. Når stolene stode næsten tomme, var der dog ikke meget at gøre, men så nyttede han de enkelte lejligheder, når tilhørertallet var større, såsom ved høstprædiken, ved de store højtider osv.; og hans ord faldt da både tungt og vægtigt. Men, som vi have set, i flere år syntes det ikke at ville frugte: hans alværligg tale

tog man som en iling, man finder sig i, når ikke andet kan være, men ryster af sig igen, så snart den er ovre. Imidlertid vågnede der lidt efter lidt på flere steder i egnen et åndeligt røre, som støttedes af den ædle grev *Fred. Adolf Holstein* til Holstejnborg, der selv var en from, jævn, troende mand med mer end almindelig teologisk dannelselse, ja man kunde vel gjerne sige lærdom, men tilhørte afgjort den tysk-pietistiske retning. Han gjorde, hvad han kunde, for at få troende præster og skolelærere til egnen, og det var ikke så helt lidt, da han havde indstillingsret til åtte præstekald; ja selv på sit lensgrevskab søgte han langvejs fra at få troende skolelærere, gårdfæstere osv. Flere dygtige unge mænd bleve præster dernede, selv udenfor grevskabets område. Jeg har allerede nævnt enkelte, jeg skal endnu nævne: *Lavr. Vilh. Monrad* (præst i Kærrebæk 1826, i Marvede og Hyllinge 1831), *Kr. Fr. Rønne* (i Hårslev og Tingjællinge 1830, i Høve og Flakkebjerg 1834), *Emil Teod. Clausen* (i Gimlinge 1833, i Bøslunde 1840), *Joh. Ferd. Fenger* (i Ljunge og Broby 1833), *J. Kr. Edv. Teod. Mau* (i Hårslev og Tingjællinge 1834) og *Fred. E. Boisen* (i Skörpinge og Fårdrup 1837). Iblandt disse var der mænd, som ikke alene søgte, men nåede at fræmkalde en vækkelse ved at holde »gudelige forsamlinger» og ved i disse at bruge Brorsons salmer, af hvilke flere bleve sungne til mere inderlige og livfulde melodier end koralbogens. Det var noget helt andet end »den evangeliskes» kedelige törhed og forstandige klarhed! Og folk toge ved at flokkes, at lytte, ja at synge med og siden at samtale om det hørte; kort sagt, der fræmstod et åndeligt røre. Da kunde Fenger ikke sidde stille: han måtte agte dette liv, der i ethvært fald var langt at foretrække for den skumle død. Og han sluttede sig helt til det, da Østrups venner og tidligere tilhørere i Slagelse søndag efter søndag kom ud for at høre ham, og ikke vilde nøjes med, hvad de fik i kirken, men bad ham desforuden at holde »gudelige forsamlinger», hvad man jo gjorde andensteds, og hvad de ligefræm trængte til. Han gik ind derpå — hvor-

ledes, har han selv nærmere udviklet os i "tillæg 22" —, og hværanden søndag, når der var sidstjæneste i Slotsbjærgby, holdt han bibellæsning i sin storstue over dagens epistel og brugte da ligeledes Brorsons salmer. Her som i kirken var han stadig selv forsanger, ti der var orgeltøner i hans bryst, og han havde en ypperlig sangstemme. — Således blev han en af bærerne for de gudelige samlinger, og var det i mange år. At han i dette stykke kom i uoverensstemmelse med Grundtvig, kunde ikke afholde ham. Både mundtlig og skriftlig blev der kæmpet alvårlig imellem dem derom, men hvær blev ved sit. Fenger mente at have set så gode frugter af disse samlinger trindt om sig, så han ikke her kunde bøje sig for den mand, til hvis mening han ellers så gerne lyttede. Men om Grundtvig vide vi jo, at han ikke vilde herske over sine venners overbevisning eller råde for deres handlemåde. Han sagde sin mening (egentlig dog kun, når han blev spurgt), og sagde den lige så alvårlig som oprigtig (han sagde Fenger den *meget* alvårlig), men, når han således havde lettet sit hjærte, måtte vedkommende selv se at finde sig til rette med sin samvittighed, og, valgte de så en anden vej end hans, eller kom de til en anden overtydning end han, havde en sådan afvigelse i det, hvorom der mellem kristne venner kan være ulige meninger, ingen forstyrrende indflydelse på det gode forhold.

Men "*grevskabets præster*", som man i korthed kaldte dem, fordi de særlig vare fylkede om grevskabet Holstebjerg, på hvilket flere af dem desuden vare ansatte, levede et rigt, et yndigt samliv, i hvilket de også inddroge enkelte, som boede fjærnere; jeg skal således nævne den elskelige *Gunni Busck* i Stiftsbjærgby og Mørke (senere i Brøndbyvester og Brøndbyøster), men som imidlertid dengang boede for langt fra Fenger, til at der kunde finde noget jævnligt omgangsforhold sted imellem dem. (Om deres venskab vidner imidlertid Fengers brev til Busck ved hans kones død; se "*Gunni Busck*", 2den udg. s. 156-58; ligesom Fengers ligtale over Busck, se sammesteds s. 406-07).

Jeg skal ligeledes nævne den nidkære *J. G. Willemoes* (først præst i Valløby og Tårnby, så i Hårlev og Himlingøje, sidst i Herfølge og Sædder), hvem jeg om lidt vil komme til at omtale påny. Og at jeg burde kunne nævne endnu flere, er visselig helt rimeligt.

Imidlertid havde det også lyst op i Fengers eget hjem. Han kom ene til Bjærgby, kun ledsaget af gamle jomfru *Bodil Kirst. Jacobsen*, som i mange år havde opholdt sig i hans forældres hus, og som nu holdt hus for ham selv. Hun var en trofast sjæl, der var slægten inderlig hengiven, og hvem hverken Grundtvigs, der gæstede Fenger 1828, eller farbroder Kristian, der gæstede ham 1829, glemte at sende venlige og taknæmlige hilsener; men flere skuffede håb havde fræmkaldt en misstemning hos hende, så hun var alt andet end skikket til at live op i det hus, hun skulde styre. Men endelig fandt han sig en livsledsagerinde i *Lovise Augusta Manthey* (født i Brede ved Sorgenfri 21. novb. 1808), en datter af etatsråd *J. G. L. Manthey* til Falkenstein og hans 2den hustru, *Anna Povline Holten*. Falkenstein ligger jo vel i Gerlev sogn, men lige fuldt havde Fenger vejledet og dåbsfæstet to af etatsråd *Mantheds* døtre, og nu gav den tredje og ældre ham hånd og hjærte. Det var i forsommeren 1829, han fæstede hende, og bryllupet var sat til d. 29. marts 1830; men svigermoderen fik betænkeligheder på grund af vejr- liget, og det blev udsat til begyndelsen af maj. Men så blev først Fenger meget syg og så hans brud (hele egnen var stærkt hjemsøgt af sygdom og død); og bryllupet måtte aller udsættes. Endelig, det var d. 3. juni 1830, viede hans ungdomsven, den forhen omtalte *Jens Holm*, dem i Sludstrup kirke. Men samme *Holm* havde Fenger tre år tidligere, 19. avg. 1827, viet i Holstejnborg kirke, og det var hans første brudevielse. — Fra 3. juni 1830 til 8. febr. 1878, altså i henved 48 år, levede Fenger og hans *Augusta* i et kærligt og lykkeligt ægteskab, der af Gud blev velsignet med ti børn, af hvilke de åtte over-

levede faderen. Jeg skal allerede her nævne dem i aldersfølge: 1) *Helene* F. (født 27. juli 1831, død 10. septb. 1874); 2) *Ludvig* Peter F. (f. 7. juli 1833, student, arkitekt, medlem af konstakademiet); 3) *Rasmus* F. (f. 25. marts 1835, dyrlæge; styrer driften af de danske sukkerfabrikkers landejendomme ved Odense); 4) *Anna* F. (f. 3. marts 1837, gift med præsten Holm i Dalum); 5) *Elisabet Kristine* F. (f. 8. novb. 1838, enke efter grosserer P. T. Just i København); 6) *Marie Vilhelmine* F. (f. 15. septb. 1840, gift med ritmester Edelberg, postmester i Sølvborg); 7) *Lovise* F. (f. 26. april 1843); 8) *Nikolaj* Frederik F. (f. 31. marts 1845, † 22. juni 1846); 9) *Johannes Ferdinand* F. (f. 1. okt. 1847, tømmerhandler og grosserer i København); og 10) *Kristian* F. (f. 17. desb. 1849, praktiserende læge i København). — Nu blev der altså lyst og varmt i Bjærgby præstegård, da en from og kærlig hustru og en rask opvåksende børneflokk stadig bare nyt ved til arneflammen. Derfor skriver han også ved sit syvende barns fødsel: «Vor Herre bliver ved at velsigne os, ja overøse os med sine velgerninger. Børn ere jo Herrens arv. Vi have nu to drenge og fem piger og [have] hidtil ingen mistet af dem, Gud gav os. Gid ingen må mistes evindeligt! Det daglige brød er ikke formindsket, tvært imod formeret, alt som børneflokket forøgedes. Men som børnene våkse til, mærkes det også her stedse mere tydeligt, at «mennesket lever ikke af brød alene». Guds ord er udgået over de seks af dem, da de døbtles i Jesu navn. Men de skulle opdrages i tugt og Herrens formaning. Dertil hører visdom og forstand. Den give Gud! og det vil han, alt som Jakob skriver: «Dersom nogen af eder fattes visdom, han bede af Gud, som giver alle gærne, og bebrejder ikke, så skal den gives ham; men han bede i troen!» — Men der blev også dagligt nyt arbejde for præsten, som selv var sine børns lærer, og læste to eller tre timer daglig med dem, indtil han 1845 fik den teologiske kandidat *Kristen M. Woldike* til huslærer, som blev ham og hans meget kær, men hvem døden et halvt år senere tog fra dem. — Men Falkensten lå ikke

så meget langt fra Bjærgby, og den søndag, da der ikke holdtes gudelig forsamling i præstegården, tilbragtes derfor stadig på Falkensten, hvor Fenger både hos sin kones forældre og syskende mødte en velvillie, en kærlighed, som knyttede ham nøje og inderlig til dem alle, om han end ingenlunde var trosenig med svigerforældrene. Her kunde han også mødes med dannede og åndfulde mennesker af det højere samfundslag, som nu og da gæstede der; og her fik han end videre lejlighed til at høre en god musik, som han havde et meget fint øre og særdeles megen sans for uden egentlig selv at være musikalsk uddannet. Ti vel spillede han ret godt på fløjte, men omstændighederne havde ikke villet tillade ham at opnå nogen større færdighed i musikalsk retning.

Så vidt gik altså alt godt. Men konsistorialråd Fuglsang ved Mikkelskirken i Slagelse døde, og den 2den søndag i fasten (d: 3die marts) 1833 prædikede Fenger på omgang her. Der var en mængde tilhørere i kirken, sagtens fordi det var en ung, fremmed præst, der allerede havde et vist navn som taler. Han prædikede over 2det afsnit af Herrens lidelseshistorie (fra: «Og strags som han endnu taledes, se, da kom Judas» til: «Men han slap linklædet og flyede nøgen fra dem»), og han talte da om: Kristi fjender, Kristi falske venner og hans skrøbelige disipler. Hans falske venner ere også de, der kun føre et ærbart og sømmeligt levned for verden og dermed mene at have gjort retfærdigheden fyldest. De tale om Kristus som menneskehedens store lærer, og det er deres yndlingsord, men hvorfor ville de ikke lære andet af ham, end hvad dem selv tykkes bedst? Hvorfor ville de ikke lære, at derfor kaldes hans navn Jesus, en frelser, fordi han skulde fri sit folk fra deres synder? Hvorfor ville de ikke lære, at hans blod er udøst for de mange til syndernes forladelse, — at han er kommen for at frelse det fortable, at han er opstandelsen og livet, og at hvær den, som tror på ham, om han end dør, skal han dog leve, . . . at til at

være Kristi disippel hører at fornægte sig selv, tage korset op og følge ham efter, — at det bør et menneske at fødes påny, som skal indgå i Guds rige? . . . Om de så ti gange kalde ham mester og lærer, skal det dog hedde: ven! hvorfor er du kommen, du, som ikke vil retfærdiggøres uforskyldt af Guds nåde, ved den forløsning, som er sket ved Kristus Jesus? — Der var mange, i hvis øren disse og flere ytringer skurrede, og præsten *H. Bastholm* ved Slagelse Pederskirke (født 1774, død 1856), som ikke selv havde hørt prædikenen, men som den gang redigerede «Den Vest-Sjællandske Avis eller Slagelse Ugeblad», optog strags i sit blad en navnløs opfordring til Fenger, at han skulde udgive denne sin prædiken, «for at man kunde sammenligne den med Jesu milde og kærlige udtryk i *bogen*.» — Fenger så godt, hvad det gjaldt, men gjorde efter moden overvejelse, som man havde bedt ham, og udgav strags «Prædiken paa 2den Søndag i Fasten, i St. Michaels Kirke i Slagelse» (1ste oplag Slagelse 1833, 2det oplag Kbhvn samme år). Og nu udbrød den såkaldte «*vestsællandske krig*», i hvilken en mængde penne bleve spidsede og en mængde blæk udgydt. Bastholm skrev i sin avis (2den—6te apr.): «Om hindringerne for kristendommens udbredelse på jorden», og det var ham da klart, «at dyden i kristendommen er hovedsagen, og at den er vigtigere end troen», hvorfor den væsentligste hindring var den, at de kristne fejlagtig lagde vægt på troen i stedet for på dyden, skönt «Jesus udtrykkelig lærer, at saligheden skal fræmgå af dyden, og bestemt hæver denne over troen.» Han vilde derfor også have et konsilium sammenskaldt, som skulde afgøre, hvad der udgør kristendommens sande væsen, hvori dens egentlige lære består, og hvad der kun tilhører tidsalderens indklædning. Et sådant konsiliums kendelse vilde han underkaste sig. — Herimod udgav Fenger: «Seer til, at Ingen forfører Eder! Et Par Ord til det danske Folk» osv. Det var et varmt og

*) Gik tillige som følgeblad med «Vestsjæll. Avis» nr. 35.

livligt indlæg i striden, men uden stænk af bitterhed, og jeg kunde fristes til at sige, at det måske er skrevet med større dygtighed end noget andet af hans småskrifter. Han hævder heri, at han har haft ret til at sige, hvad Bastholm vilde modbevise: «at Kristi kirkes fjender altid komme tilkort»; at «det er hovedlærdommen, hvorom alt drejer sig, at Jesus er den af Gud forjættede verdens frelser»; og spørger: dersom «ikke troen, men dyden er hovedsagen, hvorfor forpligtes man da ikke ved dåben til at udøve dyden, med andre ord: at opfylde hele loven, i steden for at tro på Gud Fader, Søn og Helligånd.» — Bastholm tog dog atter til sin avis (se nr. 36). Han erkender heri, at Fengers bog «er skreven som af en forstandig mand, der forsvarer med grunde den sag, hvortil han bekender sig»; men tilføjer, «at det bliver mig stedse klarere, at der danner sig en sekt her i landet . . ., som nok vil holde sig til Jesus som frelser, men ikke bryder sig meget om ham som lærer», hvilket «parti» han «holder for meget skadeligt for staten og kirken». At den «talentfulde» (!) redaktør af «Fyens Stiftstidende», *S. Hempel*, rykkede ham til hjælp dels med sine egne skrivelser, dels med uddrag af «et lidet kærnefuldt» (!) håndskrift af en gammel jysk provst (*Jens Windfeld*), glædede ham højlig, skönt det havde meget lidt at sige. — Men rektor *J. Kr. Qvistgaard* († 1850 som præst i Ågerup og Kirkerup) stod ham trolig ved siden, efter at han (Q.) först forgæves havde tilbudt Fenger, at han vilde holde sig rolig, hvis Fenger blot fortrolig men skriftlig vilde tilstå, at han havde «forset sig mod bibel og sandhed» (!). Da Fenger ikke vilde gøre ham denne tilståelse, udgav han «Bemærkninger ved den af Pastor Fenger holdte og udgivne Prædiken». Han havde særlig taget forargelse af den sætning: «Vil du skyde dem atter ind under loven, som Jesus har dyrekøbt ved sit blod, som han har frigjort?» Han kunde aldeles ikke finde sig i, at «Kristi frigjorte ere ikke under loven», skönt han ved siden herad havde endnu mange andre anker. — Fenger svarede ham i det lille skrift: «Har

jeg forseet mig mod Bibel og Sandhed? Et Forsvarsskrift mod Rector Qvistgaards Angreb», atter et lille varmt, klart og prægtigt skrift. Han viste heri, at det egentlig var forsoningslæren, hele striden drejede sig om, altså ret egentlig kærnen i hele kristendommen. Man vilde ikke blive salig ved troen, ikke ved Jesu forsoningsdød, men ved sine egne gode gerninger, fordi «forsoningslæren har altid været og er endnu en anstødssten for de såkaldte fornuft-kristne eller rasjonalister, fordi denne lærdom er og bliver en dårlighed for den selvkloge fornuft og en forargelse for alle de selvretfærdige, som ikke ville bøje det stolte mod, ikke ville fornægte sig selv og knæle for nådestolen.» — Men der var mange flere, som kastede sig ind i samme strid; jeg skal nævne de vigtigste, uden dog at kunne tage hensyn til skrifternes tidsfølge: grev *F. A. Holstein* til Holstejnborg (først: «Sendebrev til Pastor Bastholm» osv., et følgeblad til Slagelse avis nr. 32, på hvilket Bastholm svarede i næste nummer*); dernæst: «Nogle Bemærkninger i Anledning af Bastholms Svar . . . eller om Troen og Gjerningerne»); præsten *J. Holm* i Venslev og Holstejnborg («Oplysninger til Pastor Bastholm i Anledning af hans Skrivelse til Grev Holstein»); præsten *Kr. Fr. Rønne* i Hårslev («Christi Kirkes Seier og den christelige Tro forsvaret mod Pastor Bastholm»); skolelærer *R. Sørensen* i Venslev (hele tre skrifter: «Vor christne Troes Forsvar imod Pastor Bastholms Angreb, med Beviis for at hans Yttringer ere uchristelige, ugudelige og løgnagtige»; «Vor christne Troes Forsvar imod Rector Qvistgaards lille Angreb, tillige med et Svar til Pastor Bastholm paa hans Yttringer om mit Skrift imod ham»; og «En Betragtning over vor hellige Skrift i vor christne Kirke, tillige med et Slutnings-Ord til Rector Qvistgaard»); præsten *J. P. Østrup* i Görlev («Rector Qvistgaards Forseelser mod Bibel, Sandhed, Pastor Fenger og hans Prædiken»); —

*) Man lærer af dette Bastholms svar iblandt andet, at «udtrykket i bibelen er ofte stærkere end meningen» (!).

J. Hvüid, lærer ved latinskolen i Slagelse («Gjensvar til Pastor P. A. Fenger» [hvori han navngav sig som forfatter til den navnløse opfordring i Bastholms avis] samt: «Den theologiske Strid i Slagelse, udgiven og oplyst, I-II Hefte»). *Qvistgaard* lod det heller ikke blive ved det allerede nævnte skrift; han havde forinden udgivet: «Anmærkninger i Anledning af Grev Holsteins Sendebrev til Pastor Bastholm», og han udgav endnu to andre småskrifter («Betragtninger til tænksomme Christnes Overveielse i Anledning af det af Skolelærer Sørensen udgivne Skrift»; og «Har jeg forset mig imod Pastor Fengers Prædiken? Et Spørgsmaal, Bibel og Sandhed helliget». Det var imod dette sidste skrift, at præsten Østrup skrev det ovenfor nævnte, som lå færdigt fra hans hånd, da han 23. avg. 1833 døde, hvorpå det straks blev sendt i trykken). — Også i tidskrifter og blade blev kampen ført over: i «Dansk Litteratur-Tidende» anmeldte præsten *H. U. Møller* i Radsted så vel Fengers prædiken som de om den udgivne stridsskrifter; i «Maanedsskrift for Litteratur» gjorde naturligvis professor *H. N. Clausen* det samme, men gjorde det således, at præsten *J. Holm* i Venslev derved fandt sig opfordret til at udgive «Sex Breve til Professor Clausen i Anledning af hans Anmeldelse af de Slagelse Stridsskrifter». Medens prof. Clausen var meget stræng ved Fenger og alle hans venner, kaldte *H. U. Møller* derimod prædikenen «en kristelig prædiken, hvis indhold ikke i nogen henseende kan opfordre til grundet modsigelse. Forfatteren kan ikke ved nogen ytring i denne prædiken siges at have forset sig imod bibel eller sandhed . . . Prædikenen er bibelsk og kristelig. Den er bleven en ganske uskyldig anledning til den hele række af stridsskrifter.» Og dertil må vel nutiden svare ja.*) Striden gav end videre magister *J. C.*

*) *Bastholm* svarede *Møller* i «Litt.-Tid.» s. 725-36. I anledning af Fengers: «Jeg er en af dem, som idelig i min prædiken råber på, at troen alene gør menneskene salige», spurgte han her: «skælvende ikke pennen imellem fingrene, da disse ord bleve nedskrevne?» Sit eget stude afsluttede han således: «Endelig erklærer jeg, at jeg

Lindberg æmne til en mængde artikler i «Nordisk Kirketidende» (1833); og ej heller blev den helt glemt af *N. T.* i «Christelig Kirketidende». — Om det så var domstolene, måtte de med: Bastholm sagsøgte næmlig ifølge kanselliets bydende skolelærer Sørensen for hans skrift, fik hans (visselig utilbørlige) ytringer dødsdömt og ham selv idömt en bøde på et hundrede rbd. til Sorø amts fattigkasse. Præsten Bastholm kunde da nok være ovenpå, så meget mere som *H. Kr. Michelsen*, 1ste res. kap. ved Holmens kirke i Kbhvn, ikke havde undladt at sende ham et takkekvad, hvilket han strags (16de apr.) med udhævet skrift havde sat i spidsen for sit blad. Det lød således:

Tak for de djærve råd, som almuen du gav!
den trænger nu, des værre! höjlig til dem.
Forskræelse er det, vor nftid lider af,
se derfor just ej sandhed trænger fræm.
Men når de avner engang svinde bort,
og vi skal møde for den store dommer,
da spørger denne kun: *hvad har du gjort?*
til *troen* ej i stor betragtning kommer.

Hvor måtte ikke Fenger føle sig slået ved dette smukke vers! han, stakkel, som endnu ikke var kommen ud over den kingoske digtning. — Vi skulle dog ikke være alt for strænge ved *Ilviid*, *Bastholm*, *Qvistgaard* og *Michelsen*, der alle, så vidt jeg ved, vare borgerlig hæderlige mænd. Professor *Clausen* (som dog indledede sin lange anmeldelse med den mærkelige erklæring, at «striden er ikke meget andet end ordstrid») var i alt væsentligt fuldkommen enig med dem (om end kun *Qvistgaard* fandt fuld nåde for hans öjne). Og ikke han alene; men som han og som de tænkte dengang mangfældige andre, der lige fuldt troede

holder de mennesker for at være Jesu Kristi værste fjender, som forfølge og forkætre deres medmennesker i steden for at lede dem på den rette vej ved undervisning og med sagtomdighed og godhed; dem bör så vel staten som kirken udelukke af sit samfund; sådanne personer må ethvært sædeligt og kristeligssindet menneske betragte med afsky. — Det gik iblandt andre også på Fenger.

— ligesom de fem navngivne — at de mente det godt og ærlig både med Gud og næsten.

Men denne modsætning i meninger måtte nødvendig jævnlig fræmkalde et meget uvenligt forhold og en skarp adskillelse, selv imellem sådanne, som ved byrd og blod vare anviste at leve kærlig sammen. Fenger måtte også erfare noget sådant, og den uvenlige stemning lod det ikke altid blive ved ord. Også han mødte hos nære slægtninger trosmeninger, som vare hans egne helt modsatte; men hos dem sloge de heldigvis ikke kærligheden ihjæl. — Fordi det gode forhold således i mangt et tilfælde kunde vedligeholdes, derfor var der lige fuldt i hine tider en stor splittelse og stundum en sørgelig bitter strid; og modsætningen kom slet ikke mindre fræm i lægmandsstanden end i præstestanden. «De troende» vare næsten allevegne til forargelse for folk, og ikke mindst de troende præster. «De hellige» var et skældsord, der agtedes omtrent enslydigt med «hyklere», og et andel, i hvilket der ikke lagdes mindre bitterhed, men som naturligvis særlig brugtes af de boglærde, var «mystikerne». Gudelige sammenkomster vare ved en hundredårig lov forbudne, og, fandt de dog sted, ledede af lægmænd, straffedes de jævnlig med bøder og fængsel. Ja man kunde vel endog stundum se «de hellige» forfulgte med stenkast, når de gik til de gudelige sammenkomster eller til kirke. Der herskede i flere egne en ophidselse, som man nu vanskelig gör sig nogen forestilling om, og den næredes både af præster og jurister.

Jeg har omtalt «den vestsællandske krig» så udførlig, fordi, som Fr. Nielsen siger^{*)}, den er «et stykke af vor kirkehistorie»; og fordi, som T. Rørdam siger^{**)}: «i den tog P. A. Fenger sin plads på Vorherres side, midt i den foragtede og forfulgte menighed; han har plöjet, og det i den kolde, barske forårstid, hvor vi have høstet og endnu høste med frydesang»; og fordi jeg mener med præsten

*) •Ill. Tid.» nr. 961.

***) •Kirkebladet• 1878, side 110-11.

H. Sveistrup*), at denne strid «har uden tvivl haft ikke ringe betydning for det vågnende liv i Vestsjælland og bidraget sit til at stille P. A. Fenger som en høvidsmand iblandt den kreds af unge præster, som efterhånden samledes i egnen». Jeg har allerede nævnt de fleste af disse, men, ligesom nogle tid efter anden gik bort, kom der andre til, og blandt de senere tilkomne skal jeg særlig nævne den lærde og logiske *Peter Kr. Kierkegaard*, siden 1842 præst i Pedersborg og Kindertofte (1856 biskop i Ålborg stift) samt den fromme og livlige *H. Kr. Ingerslev*, som 1851 blev Clausens eftermand i Boslunde.

Under de mangeårige kirkelige kampe var det altså blevet vitterligt, at ikke alene den teologiske men også den religiøse opfattelse var højst ulige så vel mellem statskirkenes præster indbyrdes, som i hele det læge folk. Var det nu ikke muligt at få en og samme opfattelse gjort gældende hos alle, og vare afvigelserne dog så store, at der gaves ikke få præster, om hvilke der med føje kunde spørges, ikke alene hvor vidt deres lære var bibelsk (kristelig), men endog om de forvaltede salighedsmidlerne rettelig, hvor vidt særlig deres dåb kunde være en gyldig dåb; medens de på den anden side havde både sogne-medlemmer, der holdt ivrig fast på dem, og andre, som helst og for enhver pris vare frie for dem; så var der — hvis ikke en udtrædelse af statskirken skulde finde sted og folket således deles i tvende eller flere kirkelige lejre, der vilde komme til at stå skarpt imod hvarandre, og skarpere end enten godt eller nødvendigt, — så var der, siger jeg, kun en eneste udvej, som Grundtvig allerede havde udfundet og påvist os, og som flere havde sluttet sig til, ja endog enkelte sådanne, som i øvrigt ikke stode på samme kirkelige stude som Grundtvig: man måtte «lose sognebåndet», ophæve sognetvangen. — Fenger havde allerede i sit lille skrift: «Seer til, at Ingen forfører Eder»,

*) •Højskolebladet• 1878, sp. 147-48.

stillet sig fuldstændig på Grundtvigs side; men det var nærmest kun lejlighedsvis, i det han blandt andet havde påvist, hvor utåleligt det vilde være både for Bastholm og ham selv, hvis den ene var tvungen til stadig at høre den andens prædiken, at gå til skrifte og til alters hos ham osv. Han havde gjort det samme både før (således i hans stykke i «Nord. Kirketid.»: «Om Forandringer i Ritual og Alterbog») og ofte siden, og havde vel endog tænkt på et eget lille skrift desangående. Men, som vi se af hans brev til Grundtvig $\frac{7}{4}$ 1829: «Min broder Ferdinand mener, at hværdagsmennesker som jeg skal holde sig til den mindre virkekreds og lade dem, som tænke skarpere og have mere kundskab, tage plads, hvor der behøves svært-rustede krigere; og han har uden tvivl ret i regelen, skönt denne også tåler undtagelser.» Derfor holdt han sig bly tilbage, indtil han ved sin fasteprediken blev tvungen ind i kampens tummel, hvorom han ($\frac{11}{12}$ 1833) selv skriver: «Uden at have søgt anledning til strid, og uskikket til at virke som skribent, er jeg ligesom tvungen ind på en bane, jeg vel gjerne efter ringe ævne vil betræde, så vidt jeg kan, når jeg tør antage, at det er min Herres villie at bruge mig som sit ringeste redskab og på mig at åbenbare, at det er i skrøbelighed og svag-hed, han vil bevise sig stærk, men hvortil jeg synes ikke at være skikket.» Nu var tavsheden jo dog brudt, og det næste lille selvstændige skrift, han udgav, bar titlen: «Til danske Medborgere, angaaende et vigtigt kirke-ligt Spørgsmaal i en bevæget Tid» (Kbhvn 1836). Dette spørgsmål var sognebåndets løsnug. — Det foregående år havde han, men forgæves, med en hel del andre præster indgivet et forslag om sognebåndets løsnug til Roskilde stænderforsamling. Det blev temmelig sent indgivet og kom tildels derfor ikke engang under for-handling, hvad dog vist ikke var til skade for sagen, da det næppe havde en eneste ret paalidelig ven i forsam-lingen. Han vilde da klare forslaget for menigmand, og i sin lille bog skrev han med sandhed: «Vort forslag går

ikke ud på at løse, hvad der *bør* være sammenknyttet, at løse det gode og på oprigtig tillid byggede forhold, som *bør* finde sted mellem præst og menighed. Sådant forhold kan ikke udspringe af eller begrundes ved noget udvartes, men ved noget indvartes.» . . . Men må man «lukke øjet for, hvad der er vitterligt, og påstå, at et godt forhold *skal* finde sted, hvor det *ikke kan* finde sted? Hvor et godt og på oprigtig tillid bygget forhold finder sted, der vil det jo ikke blive ophævet ved sognetvangens afskaffelse, men kun være så meget lifligere, fordi det er frit.» Han siger end videre: «Al præster opgiver at holde deres sognefolk under et kirkeligt åg, hvorunder de hidtil har kunnet holde dem, og unde andre den frihed, de selv besidde, kan dog ikke kaldes egennyttigt.» Og endelig siger han: «Misbrug have fundet sted og kunne finde sted både under sognetvangel, og når den er ophævet; men, se vi hen til det store og almindelige, da anbefaler erfaring sognetvangens ophævelse», hvad han godtgør ved at henvise til København, hvor der jo egentlig ikke fandtes nogen sognetvang, eller hvor man dog med lethed kunde unddrage sig den. — Kampen for sognebåndets løsning, som stod på i så mange år, og som dengang var så hård, er imidlertid for fulde 23 år siden sejrjrig udkæmpet — takket være iblandt andre den daværende kirke- og undervisningsminister, Fengers tidligere elev i Borgerdydsskolen, *C. C. Hall* — og derfor skal jeg heller ikke her tale videre udførlig om den, så meget mindre som Fenger for dette sit skrift slap med en lille tilrettevisning, ikke dog af stiftsprovst *E. Kr. Tryde*, der i sin lange, særdeles velvillige anmeldelse*) af «vægtlige grunde», som dog «må søges dybere end sket er enten af pastor Fenger eller af Grundtvig og Lindberg», stillede sig næsten fuldstændig på hans side, men derimod af professor *Clausen*, som i et «tillæg» (s. 174-81) til Trydes anmeldelse fandt, at for kravet på sognebåndsløsningen «ligger en benægtelse af sandheden

*) •Maaanedsskrift for Litteratur•, 20de bd. (c: 1838), s. 137-73.

af det evangeliske begreb om kirken til grund.» — *Grundtvigs* dom om bogen have vi i hans brev af 6/o 1836: «Det har ikke blot glædet mig at se Dem så ganske inde i sagen, men også at se den fræmstilt med al den rolighed og billighed, jævnhed og tydelighed, man kan ønske. De ved, jeg tror ikke på bøgers selvstændige virksomhed, men jeg tror, det er godt, at de, som ynde sagen, gøre sig bekendt med dens godhed og vigtighed i alle henseender, og jeg er vis på, at, når de så ved hvær given lejlighed vilde bruge deres mund tilbørlig og henvise til bogen, da kunde netop en sådan lille fordringsløs bog synes at gøre mirakler og virkelig hjælpe til, at de skete.» — Fengers bog gjorde imidlertid slet ikke mirakler, i det mindste ikke strags. 1838 indgav han med åtte andre præster et nyt andragende om sognefrihed, men alle Københavns nitten præster sendte en skrivelse til stænderforsamlingen, hvori de frarådede sognebåndets løsning, som også blev forkastet med 35 st. mod 28 (i Viborg vilde man ikke engang tage sagen under overvejelse). Fenger vedblev dog i «Nord. Kirket,» og andensteds at påvise det mislige, det ligefræm skadelige ved sognetvangen, og 1839 var han naturligvis atter en af de ni præster, der udstedte «Erklæring og Protest i Anledning af Stændernes Forhandlinger om Sognebaandets Løsning.» Men derfor gik det ikke sønderlig bedre, da sagen 1840 atter kom til stænderne. Komiteen vilde jo vel ikke helt lade den falde, men foreslog visse læmpelser ved dåbsfæstelsen og nadvergangen, mens godsejer (nu hofjægermester) *P. A. Tutein* (komiteens mindretal) tillige stillede forslag om en større frihed ved dåb, jordfæstelse og brudevielse. Biskop *Mynster* var komiteens referent og måtte som sådan anbefale dens indstilling, men da denne i det væsentlige var vedtaget, derimod Tuteins forslag forkastet, og det nærmest ved kammerråd Drewsens indflydelse, gik Mynster, hvis betænkning Drewsen ligeledes havde angrebet, med glædelindrende øjne hen til denne og rakte ham hånden med de ord: «Se, således kan jeg lide, at man opponerer imod mig!» ja forsikrede

i sin første henrykkelse, at denne dag var den lykkeligste i hans liv!*)

Jeg har allerede sagt, at der var et spørgsmål, om hvilket Fenger ikke kunde være enig med Grundtvig. Det angik *de gudelige forsamlinger*, som Grundtvig, og det næppe uden føje, havde en vis angst for, ja en bestemt uvillie imod, hvorimod Fenger, og det heller næppe uden føje, mente, at det netop var igennem dem, han havde fundet vej til sin menighed. Det samme mente, som vitterligt, flere grundtvigske præster, og derfor vedbleve de at holde dem. Men som prof. Fr. Nielsen siger**): «Det er vanskeligt at sige, af hvilken betydning det blev for opvækkelsen der på egnen» [jeg tilføjer: og i mange andre egne], «at Fenger og hans venner sluttede sig til de opvakte. Disse havde tidligere, fordi de ikke hos præsterne fandt, hvad de søgte, haft stor uvillie mod statskirken og dens tjenere, men den lode de fare, da de fandt troende præster, hos hvem de kunde hente opbyggelse og oplysning, og derved blev den hele åndelige bevægelse ledet i et sundere spor.» Imidlertid gik det lidt efter lidt op for Fenger, at de gudelige forsamlinger virkelig medførte sine misligheder, i det forsamlingsfolkene jævnligen fristedes til at sætte den huslige andagt over den offentlige gudstjeneste, og fristedes til at sætte stadig deltagelse i forsamlingerne som det rette kristendomsmærke. Også var der flere mænd på egnen, som vistnok vare mere ærlige end besindige kristne og derfor fræmkaldte adskillig uro, vakte vel endog adskillige bryderier; jeg skal kun nævne den varmt veltalende gårdmand Rasmus Ottesen samt den ovenfor nævnte skolelærer Rasmus Sørensen, til hvilke endnu kom normanden Elling Ejelsen. I de sidste år, Fenger var i Bjærgby, holdt han derfor mere og mere igen (hvad han for sit vedkommende havde let ved, da han

*) Meddelelse til mig fra kammerråd Drewsen til hans (håndskrevne) levned (udarbejdet 1847).

**) •Illustreret Tidende• nr. 961.

fuldt kunde magte sine folk, og træthed desuden var indtrådt hos flere af disse); og han rådede sine naboer til det samme*). Fuldt enig med Grundtvig blev han dog aldrig i dette stykke, hvad vi senere skulle se. — Men når Grundtvig havde en kristelig ængstelse for hine forsamlinger, så nærrede biskop *Mynster* endnu desuden en afgjort statskirkelig bitterhed imod dem, især når enten præster holdt dem udensofns, eller de holdtes af omrejsende lægmænd (selv om disse vare teologer), særlig da af statskirkemændenes afsky, den utrættelige magister *Lindberg*. Fenger havde endnu aldrig holdt dem udensofns, aldrig overskredet sognegrænsen, men tilfældig modtog han engang et besøg af mag. *Lindberg* og gjorde med ham et par små besøg, på hvilke der dog *ikke* holdtes nogen forsamling**). Denne særdeles mærkelige hændelse rygtedes, og næste år kom den helt forvansket til biskop *Mynster*, som uden videre troede, hvad der var sagt ham. Og han skrev — nej, han skrev ikke engang selv, men lod sin skriver gøre det og satte så sit navn under — følgende linier til Fenger: «Da det ved undersøgelser, som ere anstillede til oplysning om nogle lovstridige såkaldte gudelige forsamlinger, er indmeldt, at Deres Velærværdighed skal i forrige år, i forening med magister *Lindberg*, have foretaget Dem en fodvandring for at antage Dem de religiøse anliggender i tvende Dem uvedkommende pastorer, så skulde jeg i denne anledning udbede mig Deres erklæring. Kbhvn d. 1. juli 1836. Mynster.» — Efter rådførelse med Grundtvig gav Fenger et kort men høfligt svar, uden dog nærmere at klare forholdet; men, da *Mynster* få dage senere, d. 18de juli, var på visitats hos hans broder *Ferdinand*, klarede han ham det lejlighedsvis mundtlig. Biskop *Mynster* var jo imidlertid ikke den mand, der lettelig skulde erkende, at han havde taget fejl eller handlet

*) Allerede i sit stykke «Om politiske og gudelige Forsamlinger» (i «Nord. Kirket.» f. 10. septb. 1837) fræmhæver han adskillige «skadelige følger» af de gudelige forsamlinger.

***) Se det nærmere i «tillæg» 17 og 18.

fejl, mindst over for en erklæret «grundtvigianer». At hans forløbelse var bleven ham klar, gjorde vel endog hans allerede meget unilde stemning mod den ubillig krænkede Fenger end mere umild.

Og dog havde Fenger endnu ikke dengang i «Nord. Kirketid.» (nr. 39-41 for 1840) skrevet sit alvårlige stykke: «Hvorlunde Biskop Mynster har holdt Bön i Roskilde Domkirke». Biskoppen havde her ved landemodet fundet det sømmeligt og forsvarligt i selve bönnens form at udtale lige så bitter som ubillig en dom over alle dem, der kæmpede for kirkelig frihed. Da grebes Fenger, som Termansen siger*), af «en flammende nidkærhed» og skrev sit «djærve, frimodige, alvårstunge» stykke, men glemte desuagtet ikke at blive «sandheden tro i kærlighed». Om «grundtvigianerne», der vilde have sognebåndet løst, vilde have dogmatisk og liturgisk frihed for præsterne, frarådede brugen af tvangsmidler mod deltagerne i gudelege forsamlinger og vilde have skoletvangen ophævet, — havde bispen iblandt andet sagt i sin bön: «Du ser, Vorherres Jesu Kristi fader! hvorledes hans kirke i denne himmelegn ontumles som bølger; du ser, hvor stormfulde tiderne ere, da oprørske mennesker, opflammede af en falsk iver, styrte ind, for at bryde de bånd, med hvilke du af din miskundhed har forbundet de kristne samfund i dette land med dig og med ham, du udsendte, Jesus Kristus, og forenet naboer til indbyrdes kristen-kærligheds bevisning; for at al lov og alt regimente i kirken kan blive ophævet; for at folk, som enten have bortkastet al ærbødighed for religionen, eller som efter sine egne lyster tage sig selv lærere i hobetal, eftersom ørene klø på dem, kunne vanke frit omkring; for at börnene kunne frigøres for undervisningens gavnlige åg, og ryggesløse forældre have det i sin magt at overgive sine börn til tøjlesløshed og uvidenhed.» Og han havde skældt disse samme «grundtvigianere» (naturligvis dog uden at nævne dem) for «fanatikere», «vor

*) «Dansk Folketidende» 1878. nr. 7 (for 15de febr.).

kirkes bagvaskere» osv. Jeg skal intet gengive af Fengers lige så alvårlige som udtømmende og omhyggelige gengivelse; det turde være overflødigt. Snarere kunde der være grund til at meddele noget af den smukke og værdige omtale af Mynster og Grundtvig, som findes i stykkets indledning; men også det turde være overflødigt. Jeg skal nøjes med følgende to små uddrag: «Skulde man tro, at biskop Mynster kunde have sind til at sige sådanne ord i en offentlig, i forvejen overvejet og nedskreven tale for hele stiftets øverste gejstlige og i en bøn til Vorherres Jesu Kristi fader?» og (slutningen): «Ufortjent at betegnes som vor kirkes bagvaskere, det er hårdt, og at der . . . bliver fræmført imod os så gruelige beskyldninger, uden at der var lejlighed til, at vi dér kunde forsvare os; at der ved omsendelsen af den trykte landemodsakt ligesom bliver hvisket ind i hvær præsts studerekammer om os: oprørere, fanatikere, vor kirkes bagvaskere! og det af biskop Mynster! hvad skulle vi dertil sige? — Gid det ikke tilregnes ham!» Biskoppen svarede ikke den kække præst. Vilde han ikke? eller kunde han ikke? — Senere rejste Fenger jævnlige sammen med *Clausen* i Boslunde og *Willemoes* i Herfølge (stundum også med *Ferd. Fenger*) og holdt gudelige forsamlinger på mangfaldige steder i landet, indtil han, som tidligere sagt, blev noget betænkelig ved dem. Så trak han sig mere og mere tilbage, og så døde *Clausen*, og *Willemoes* var herefter den rette forsamlingspræst i alle hine egne.

Der var en anden sag, på hvilken Fenger heller ikke havde slet det samme syn som Grundtvig, og det var *missjonssagen*. Han var endog i en række af år (i det mindste fra nyår 1834, men sagtens endnu tidligere) medlem af det danske missjonssælskabs styrelse, leverede ikke ganske få artikler til «Dansk Missions-Blad» og holdt enkelte gange taler ved missjonssælskabets møder. Han havde tillid til sælskabets virksomhed og talte mere end ét alvårsord «Til dem af Brødrene, som troer sig

berettigede til at slaae en Streg over vore Dages Missions-Virksomhed» (oktb. 1835); men mest interesse turde dog de stykker have, i hvilke han giver os sit eget syn på, hvordan virksomheden *burde* være; jeg mener særlig: «Til Missions-Sagens Venner i vort kjære Fædreland» (oktb. 1834) og: «Guineisk Mission» (febr. 1836). Det kunde vel være værd at udskrive så godt som bægge disse stykker, men jeg skal nøjes med at gengive nogle linier af hvært; de ville da antyde ånden i dem. Det hedder således iblandt andet i det første: «Hvor den kristelige kirke kommer fræm, der skal den ikke forblive som et stillestående vand, men den strøm, der udgik fra helligdommen, skal udvide sig og fortsætte sit løb og bringe lægedom til flere vande. Vi skulle ikke lade os nøje med, om vi kunde, at udsende missjonærer til hundrede eller var det tusende steder, således at kirken på disse steder vedblev at låne sine kræfter og sit liv fra moderkirken, ved bestandig derfra at modtage sine lærere; men den skal grundes således, hvor den kommer hen, at den kan fortsætte sit liv: der skal dannes og udvælges præster og lærere af det folk, til hvilket den forplantes, og atter fra disse skal, når livet rører sig med kraft, udgå apostler (missjonærer) til andre mer eller mindre beslægtede folkeslag.» Og af det andet stykke: «Men skal jeg da, vil De spørge*), ordentlig, om Gud ved mig giver evangeliet fræmgang, beskikke og vie (ordinere) præster blandt de indfødte [negere]? Ja, hvad andet, er svaret, hvor meget dette også strider imod den sædvanlige anskuelse og fræmgangsmåde hartad af alle de protestantiske missjonsvenner og missjonærer . . . Hvor skulde det blive muligt, at Guds rige skulde udbrede sig med vælde, når man bliver ved, som i senere dage er sket, at hente ikke alene alle missjonærer, men alle præster fra Evropa!» — Lidt efter lidt vandt han imidlertid den erfaring, at missjonssagen, som visselig ethvært kristent menneske

*) Dette stykke er et brev til missjonær A. Riis.

daglig må have i sine tanker og ærlig stræve at medtage i sine bønner, at den mødte langt flere og større vanskeligheder, når den rettelig skulde føres frem, end han i forståelsen så lige havde tænkt sig. Hans forhold til sagen blev altså lidt efter lidt og i flere år — «afvæntende». Jeg skal da heller ikke *her* dvæle nærmere ved den.

Jeg tør ikke blive for vidtløftig, og af hans bidrag til adskillige blade og tidskrifter skal jeg kun nævne enkelte. Altså: til Grundtvigs og Rudelbachs «*Theologisk Maanedsskrift*» leverede han en anmeldelse af «Præsten Hornsyld og hans Confirmantere»; — til Lindbergs «*Den Nordiske Kirke-Tidende*» foruden adskillige mindre stykker (1833 i nr. 6:) «Om Forandringer i Ritual og Alterbog» (hvorom mere i det følgende); (1833 i nr. 41 og 42:) «Johan Peter Østrups Levnet» (ovenfor omtalt); (1834 i nr. 3:) «Om det mislige Forhold imellem de ecdsvorne Præster i den danske Statskirke» (et selvforsvar mod præsten Bastholm [s. anmærkning s. 37-38] og samtidig en anbefaling af sognefrihed); (1835 i nr. 17:) «Professor Clausen anbefaler, ved at prøve paa at rokke vor christelige Daabs-Pagt, den Løsning af Sogne-Baadet, som han vil forhindre» (handler om forsagelsen ved dåben); (1835 i nr. 43 og 44:) «Kraft-Sprog af gamle Fader Luther»; (1836 i nr. 51-52:) «Skinnet bedrager» (et varmt forsvar for sognebåndets løsning mod et skrift af rektor Qvistgaard); (1837 i nr. 40 og 41:) «Om politiske og gudelige Forsamlinger» (anker over, at, medens der i politiske forsamlinger findes stor frihed, hvilken han dog ikke vil have indskrænket, fordi, «dersom åndelige vildfarelser med held skulle bekæmpes, da må det ske med åndelige våben», så er der aldeles ingen frihed til gudelige forsamlinger, skönt det «går langt over» hans forstand, «at det skulde være ret at tillade folk at samles til dans, komedie, gæstebud og andre verdslige forlystelser, hvormed dog også misbrug kan være forbundet, men forbyde dem at samles til bøn, salmesang og anden gudfrygtigheds øvelse»); (1838 i nr. 41:) «Tillæg til H. N.

Clausens Tillæg til Trydes Afhandling om Sognebaandets Løsning» (se ovenfor!); (1840 i nr. 2:) «Stiftsprovst Tryde og Sognebaandet» (en harniskklædt tiltale til stiftsprovsten, som nu havde skiftet stade i sognebåndssagen); (1840 i nr. 39-41:) «Hvorlunde Biskop Mynster har holdt Bön i Roeskilde Domkirke» (se ovenfor!); — til «*Dansk Missions-Blad*» (hans vigtigste bidrag til dette har jeg nys nævnt, og skal da her endnu kun tilføje:) «Prædiken ved det Danske Missions-Selskabs Vintermøde d. 10. Jan. 1839» (marts 1839) og: «Danmark og Missionen, indledende Foredrag ved Missionsselskabets Sommermøde d. 25. Juni» (avg. 1849); — til «*14de Aars-Beretning fra det Danske Missions-Selskab*» (1835): «Tale i Selskabet»; — til L. N. Boisens og C. C. Boisens «*Christelig Samler*» (i 1ste og 2det bd.): «Stykker af H. Müllers Erquickstunden»; — til «*Vestsjællandske Avis*» *) (1837, nr. 177:) «Om de gude- lige Forsamlinger»; (1837, nr. 187:) «Endnu et Par Ord angaaende den Vemmeløvske Sag»; — til «*Den Berlingske Tidende*» (1844, nr. 282:) «Psalmebogssagen»; (1873, nr. 269:) «Et Indlæg i Katechismussagen» (om bægge disse bidrag mere i det følgende); — til «*Dansk Kirketidende*» (I, nr. 23:) «Den 18de Februar 1546» (skildrer Luthers sidste dage); (III, nr. 12:) «Anmeldelse af L. N. Boisens Israels Historie»; (III, nr. 15:) «Om Professor Sibberns Indbydelsesskrift til Universitetsfesten den 18de Septb. 1847» (en vemodig advarsel til de unge mod prof. Sibberns teologiske anskuelse); (III, nr. 39:) «Hos Dig er Livets Kilde; i Dit Lys skal vi see Lys» (rævser overmodet, forsagtheden og utålmodigheden, som stadig vækslede under krigen); (IV, nr. 24:) «Mag. Monrads Udnævnelse til Biskop» (hvorom nærmere i det følgende); (IV, nr. 42:) «Om en paatænkt ny Psalmebog for Missionsmenighederne paa de vestindiske Øer» (advarer mod at ombytte den kreolske salmebog med en engelsk); (1852, nr. 35:) «Foredrag i Roeskilde Præsteconvent i Anledning af Stige-Sagen» (da

*) Busholm redigerede nu ikke længer avisen.

provst Hald havde klaget over, at Birkedal og Viborg havde optrådt i en forsamling i hans sogn); (1853, nr. 4:) «Et lille Studium ved Høis. 3, 5» (dybt og dejligt); (1853, nr. 40:) «Til Læserne af evangelisk Ugeskrift» (et forsvar for bibelsælskaberne mod mag. Zeuthen, og for flere steder i det gamle testamente mod samme Zeuthen og kand. Hjort); (1854, nr. 9:) «Et lille Studium ved Evang. Jesus paa Havet»; (1854, nr. 10:) «Den, der ombinder Bæltet, skal ikke rose sig som den, der løser det» (forsvar for den kirkelige anskuelse af trosbekendelsen mod mag. Zeuthen); (1854, nr. 13:) «Ingen faaer Skam, uden han selv hjælper til» (atter mod Zeuthen); (1854, nr. 40:) «Luthers Raad til Theologerne»; (1859, nr. 1:) «Julesang» (en fri oversættelse med indledning af «*Dies est lætitia:*»); (1861, nr. 31:) «Om den theologiske Embedsexamen» (et varmt indlæg for nedsættelsen af en eksamenskommission); (1862, nr. 22:) «Hil dig vor Fane»; (1873, nr. 43:) «Pastor Birkedal og Grundtvigianismens Catechismus» (om hvilken mere i det følgende); (1874, nr. 29:) «En Indgangstale» («for forhandlingerne ved et lille præstekonvent»); (1875, nr. 47:) «Nogle Ord i Anledning af Pastor V. Topsøes Bemærkninger ved mit Forslag til en paa ny gennemset Alterbog»; — til J. V. Blochs «*Christeligt Folkeblad*» foruden adskillige meddelelser og småstykker (i I, nr. 38:) «Enhver Ting har to Hanke: en, hvori den kan bæres, og en, hvori den ikke kan bæres» (en from og smuk betragtning af forholdet mellem syskende, mellem forældre og børn, mand og hustru, husbonde og tyende, Gud og os); — til J. F. Fengers og V. Birkedals «*Vidnesbyrd fra Herrens Huus*» 1847 (i I, s. 136-48:) «Bryllupet i Cana; paa Anden Søndag efter Helligtrekongers Dag»; (i II, s. 85-96:) «Pharisæernes og de Christnes Relfærdighed; paa 6te Søndag efter Trinitatis»; — til F. E. Boisens «*Budstikken*» (i I, nr. 23:) en anmeldelse af hans egne «Ord-Sprog, samlede især til Skolebrug» (om hvilken nærmere i det følgende); — til Kalkars «*Theologisk Tidsskrift*» (1872, s. 566-71:) «En Bemærkning angaaende Grundtvigs Sang-

værk»; — til C. J. Brandts og Fr. Nielsens «*Prædikener af danske Præster*» 1875 (s. 21-25:) «Förste Juledag», efter Luk. 2, 1-14; (s. 172-76:) «Langfredag», over det næstsidste stykke af lidelseshistorien; — desuden adskillige «Taler» i de af Kr. Køster, Kr. Madsen osv. udgivne «Beretninger» om «*kirkelige Vennemoder*». — Jeg tør dog ingenlunde sige, at denne fortegnelse på de vigtigste af hans spredte afhandlinger osv. er aldeles fuldstændig. Den grunder sig nærmest på Erslews «Forfatter-Lexikon» (med »Supplement»), og, hvor dette slanser, turde ufuldstændigheden sagtens være hans nærmere venner iøjnefaldende.

Men langt større betydning end hans forfattervirksomhed havde dog hans præstelige gerning for ham selv, for hans menigheder og for hele hans egn, ja vel endnu mere for egnen end for selve hans sognemenigheder, i hvilke i lang tid forholdsvis færre bleve åndelig vakte. — Jeg har allerede sagt, at han begyndte sin præstegerning under uheldige forhold, og at han selv følte sig både trykket og böjet. Men jeg har ogsaa sagt, at lidt efter lidt lyste det dog op for ham, alt som Guds ord vandt flere og flere villige øren. ^{14/4} 1831 skriver han således til Grundtvig: «Det har ofte vederkvæget mig, at nogle af Østrups og tildels af Deres gamle tilhørere synes at finde opbyggelse ved at høre prædiken herude og ikke lade sig afskrække fra at blive ved at komme, uagtet vej og vejr ofte er mådeligt, og uagtet der i Slagelse spottes over de hellige, som gå ud til den hellige præst i Bjærgby. Gid vi måtte svare til navnet!» Og ^{17/8} 1838: «I menigheden synes dog kærligheden til Guds ord suarere at tiltage end aflage, og fra nabosognene har jeg bestandig folk i kirke. Men jeg er en mådelig person, og det sker kun ved Guds ubegribelige langmodighed og nåde, at en husholdning kan betros mig.» Og ^{5/6} 1839: «Aldrig har jeg troet at se så megen velsignelse lagt til det ord, jeg har talet i megen skrøbelighed, som i sidstforløbne halvår. Det er ikke alene i Slagelse og andre steder, at en opvågner har vist sig,

men også, hvad jo for mig måtte være særdeles glædeligt, i disse menigheder, især her i Bjærgby. Kirken er jævnlig stærkt besøgt, og deres tal, som komme med til den aftensang, jeg holder i mit hus, har bestandig tiltaget, og, lad så være, at ikke alt er oprigtigt, hvad der viser sig, jeg kan, jeg bør ikke tvivle på, at Herren har sine iblandt dem. Men hvor svagt er det dog med os præster så vel som med dem, der i tro og kærlighed slutte sig til os; hvor langsomt, hvor sent går det ikke, først inden folk ville lade sig vække, og siden med at det tages alvårligt med omvendelsen og med at fræmdrage sit liv som et nyt menneske.» Og ²³/₃ 1843: «Ved prædiken og katekisasjon om onsdagen er kirken, især i Bjærgby, omtrent fyldt hver gang, og i Sludstrup er dog, foruden en del ungdom, bestandig en del af de ældre.» Flere lignende udtalelser vilde det være let at uddrage; jeg henviser iblandt andet til «tillægene». — Egentlig veltalende var han jo vel ikke i dette ords vanlige betydning. Rigtig nok siger en af hans alvårligste modstandere (rektor Qvistgaard): «Det er, efter hvad jeg tør mene, vist, at hr. pastor Fenger har den gave at gøre ordet — det være Guds eller hans eget — levende. Alle de udvårtens betingelser for en prædikens opbyggelighed ere, så vidt jeg skønner, hos ham i en ikke almindelig grad for hånden. Jeg regner hertil den fordel, at taleren er fuldkommen uafhængig af sit manuskript, uden at denne uafhængighed har mindste indflydelse på foredragets orden; men jeg regner endnu mere hertil den lykkelige rolighed, ved hvilken taleren under sin uafhængighed er således herre over sin stemme, over sine miner, over sin holdning og hele gestikulasjon, at han kan give hver sætning, ja, som det forekom mig, hvært ord og hver stavelse det udvårtens udtryk, som nøjagtigen svarer dertil, og giver det den vægt, det efter hans følelse skal og bør have»^{*)}. Jeg ved også, at Grundtvig efter et besøg hos ham skrev (⁹/₆ 1844): «Jeg skønnede, De, Gud

*) J. C. Qvistgaard, «Bemærkninger» osv., s. 13-14.

ske lov! præker langt mindre skriftlig og stift, altså langt mere både naturligt og kirkelig end før, så jeg tvivler ingenlunde om, at resten af det døde også, med Guds hjælp, forsvinder og afløses af livet i Kristo Jesu Vorherre.» Og jeg tør hverken frakende ham en tøddel af den ros, hans modstander giver ham, eller finde den glæde uberettiget, som hans gamle ven udtaler; men lige fuldt må jeg mene, at egentlig veltalende var han ikke i ordets vanlige betydning: dertil var han, synes mig, lidt vel bred og lidt vel ensformig (han klagede da også hyppig selv over, at han havde så svært ved at fatte sig i korthed og derfor jævnlig blev alt for vidtløftig, — netop ligesom hans nærværende levnedstegner); men han forberedte sig med ærlig og grundig alvår til *enhver* tale, han skulde holde, også deri lig sin lærer, hvis regel han samvittighedsfuldt fulgte: «Tænk så tidlig som muligt på prædikenen, men skriv så sent som muligt». Han nøjedes ikke til sine prædikener med at gennemgå både kollekt, epistel og evangelium; han granskede tillige stadig sin bibel, altid rådførende sig med grundteksten (Alcala-teksten og vulgata), og, inden han skrev en prædiken, en tale eller hvad som helst — og han *skrev* dem alle (dog med undtagelse af skriftetalerne, som han hyppigst kun gennemtænkte), — fordybede han sig særlig i de salmer, der stode i nær forbindelse med hans Æmne; læste også andres (særlig Grundtvigs) prædikener over samme tekst, naturligvis uden i dem at finde noget «til umiddelbar brug», men for at få sin egen stemning klaret og sit syn skærpet. Han var derfor altid vel forberedt, og — hvad der langt overvejer enhver ydre veltalenhed, selv den mest glimrende — man følte under hele hans trohjærlige tale, at der stod en troende mand bag ved ordet: at han vidnede, fordi han troede; at han selv havde fornummet det salige, det frelsende i troen og derfor, om det var ham muligt, vilde vinde alle sine tilhørere for den. Han vovede sig aldrig udenfor det, som han kunde magte, og om hvis fulde sandhed han selv var fuldt overtydet; men den sandhed, som han selv havde

vundet, skjulte han heller aldrig sky og ængstlig. Jeg skal efter F. E. Boisen*) nævne et eneste eksempel: »Han plejede gjerne på fastelavns søndag, i anledning af epistelen, i forsamlingen at tale om Jesu nedfart til helvede og hans prædiken for ånderne i forvaring. Det var i den tid til anstød for de fleste af hans tilhørere, som ikke kunde finde sig i det lys, som derved skinnede ud over graven». De bade da ikke sjælden Boisen berigtige denne hans lærdom, og Boisen var den gang så temmelig enig med dem, men måtte lige fuldt »beundre den sandhedskærlighed, der drev ham til frimodig at udtale, hvad der var hans overbevisning, selv om det var til anstød for dem, som han så inderlig elskede, og hvis kærlighed han satte så høj pris på». — Men, som han var lige over for sine menige tilhørere, var han lige over for sine præstevener. I konventerne »holdt han ikke igen», når der var noget, han misbilligede hos sine venner; han var »en tugtemester», når han så eller hørte noget, som efter hans mening trængte til tugt (vi ville senere få et eksempel at se). Det kan være muligt, at han stundum, især i den tidligere tid, kunde være lidt vel stræng; men selv de, som mente dette, vedbleve at have ham lige kær, fordi de alle og altid følte, at her talte »sandelig en israelit, i hvem der ikke findes svig». Da han 1833 fik sin livsfriske og livlige broder Ferdinand i sin nærhed, fik han desuden efterhånden et lysere syn på mange ting. Han vedblev at være den samme alvårlige, pålidelige og grundærlige mand, men hans lykkelige husliv, virkningerne, som han i menigheden sporede af sin forkyndelse, og det nære og smukke samliv med en kreds af jævndrende eller lidt yngre præster, som han fuldt ud delte troen med, og som nu (1833) på hans egen og Ferdinands opfordring sluttede sig sammen i et konvent, — alt dette gav lidt efter lidt det alvår, som var hans grundpræg, en lysere og mildere farvetone. Når han da blev greben, kunde der komme

*) Se »Budstikken» nr. 4 for 1878, s. 120.

ligesom «en forklarelse» over ham*). Den kendtes mest på öjet, det dybt og det mildt strålende, men dog tillige på stemmen, som imidlertid slet ikke hævedes, men fik en ejendommelig inderlighed, ro og sikkerhed, der gav den ydmyge talers ord en myndighed, som han næppe selv havde nogen anelse om.

Nogen meget frugtbart forfatter blev han aldrig, ti hans arbejde var ikke alene yderlig grundigt, men, som allerede sagt, tillige meget langsomt. Han havde desuden ringe meninger om sin egen fræmstillingsævnne og skrev egentlig kun, når han syntes, han havde fået et bud fra oven, som han ikke turde sidde overhørig. Foruden hvad jeg alt har nævnt, udgav han dog i de nærmest følgende år: «En Stemme i Psalmebogssagen» (1844; til den vil jeg senere komme tilbage); «Sendebrev, angaaende det Spandetske Lovforslag om Religionsfrihed» (1851); samt «Ord-Sprog, samlede især til Skolebrug» (1852). I den sidste lille bog havde han i seks afdelinger samlet: nogle af Salomons ordspræg; nogle af vor Frelses ordspræg og kærnespræg; nogle af apostlernes ordspræg og tankespræg; nogle ordspræg og fyndspræg, opskrevne af Peder Låle; nogle ordspræg og mundhæld, samlede af Peder Syv og andre; nogle ordsprægsrim; og det er nok værd at mærke sig, at et af hans formål med denne bog var dette, at, når forældre eller lærere talte med børnene om disse ordspræg, vilde brugen af dem «kunne hjælpe til at skærpe øret for *velklangen i vort modersmål*». Han elskede dette modersmål med en barulig kærlighed og gjorde, hvad han kunde, til at rense det for slag, så at malmen måtte klinge rent og klart. Selv anmeldte han sin lille bog i Boisens «Budstikken», og, næst at fræmhæve ordsprægenes store betydning som de fyndige udtryk for gamle sandheder, siger han atter her: «ved at tilegne sig dem får man takt eller følelse for, hvordan det

*) Efter en mundtlig meddelelse af præsten Ingerslev.

udtryk må være, som skal falde folk i øren. Mangt halv-forglemmt ord, manges halv-forglemte talemåde, som dog fortjænte at erindres, kan ved opmærksomhed på ordsprågene blive bevaret eller endog påny komme i brug». Den lille afhandling (firti sider) bærer måske nok så godt et vidnesbyrd som selve bogen om hans grundige kendskab og levende kærlighed til ordsprågene.

Fra denne ordsprågsamling vender jeg mig til «Sendebrevet». At den, der gentagne gange med stor kraft havde løftet sin stemme for sognebåndets løsning, også måtte glæde sig ved *Spandets* forslag til trosfrihed, følger af sig selv; hans hele bygning førte det med sig, at han på ethvert punkt måtte kæmpe mod al den tvang, som statskirken havde øvet på samvittighederne, og som folkekirken endnu stadig øvede, om end i mindsket mål, — mod al den løgn og alt det hykleri, som avledes af denne tvang. Og han skrev da det nævnte sendebrev til oplysning «for den danske bondestand», et lille rart og jævnt skrift (kun sytten sider), i hvilket han viser, at «grundlaget er godt» i Spandets forslag, om end enkeltheder i det «kunde og burde være anderledes»; at det i grunden kun tilsigter en gennemførelse af grundlovens: «Ingen kan på grund af sin trosbekendelse berøves adgang til fuld nydelse af borgerlige eller politiske rettigheder». Om han, i det han således talte trosfrihedens sag, tog skridtet helt ud, er et helt andet spørgsmål, og derpå må naturligvis jeg, som allerede den gang stod i gabet og gjorde det endnu mere efter Spandets død, svare med et aldeles bestemt nej; men det gjorde den gang jo heller ikke Busck, det gjorde heller ikke Kierkegaard eller Fr. Hammerich eller Karl Brandt, ja vel ikke engang Grundtvig selv, altså endnu kun de allerfærreste; det gjorde og det gör efter min inderligste overtydning ingen, som (for at nævne dette ene) ikke kræver (og det gjorde heller ikke Spandet, men først jeg) et *tvungent borgerligt* ægteskab for alle, men en *fri kirkelig* vielse bagefter for dem, som måtte attrå en sådan. Mange af dem, som ikke den gang vare komne så vidt, ere dog

komne det siden, og iblandt disse var også Fenger. Men, selv om dette ikke havde været tilfældet, skulde han dog have tak for den stemme, som han afgav i januar 1851, og som der i de tider hørte mod til for en præst at afgive, ikke mindst for en sællandsk præst, hvis myndige biskop sagtens mente at have tilintetgjort Spandet med den dårlige vittighed, at hans forslag var «let færdigt, for ikke at sige letfærdigt» *).

Jeg nævnte nys de fleste af Fengers småstykker i blade og tidsskrifter. Enkelte af dem har jeg omtalt lidt nærmere, og der var visselig endnu flere, som der kunde være god grund til at dvæle ved. Men jeg må tage sømmeligt hensyn til mine læsere og skal derfor endnu kun omtale et eneste lille stykke. — Da *Monrad* 13. febr. 1849 blev udnævnt til biskop over Låland-Falsters stift, smærtede denne udnævnelse Fenger lige så meget, som den undrede ham. Han kendte ikke Monrad, han vidste kun, at han var en ung mand (37 $\frac{1}{4}$ år), der havde udfaldet en mærkelig, men mest politisk forfattervirksomhed, havde så i halvandet år været landsbypræst og dernæst kirke- og undervisningsminister i henved åtte måneder; at han kunde være et godt og værdigt biskopsæmne, syntes ham utroligt. Og sin harme, sin smærte, ja sin blusel over at «kirkens højeste æmbede bliver et slags pensjonsanstalt» udtalte han strags med stærke og varme ord i «Magister Monrads Udnævnelse til Biskop» (se «Dansk Kirketid.»). Man kan kalde dette skridt mindre vel betænkt, mindre besindigt. Nu vel! Men ærligt var det i ethvert fald, med navns underskrift; og man skal ikke glemme, at det var den samme Fenger, om hvem den samme Monrad tyvefem år senere vidnede**): «Jeg har vel ofte hørt prædikanter, der havde fortrin for ham, snart i en, snart i en anden henseende, men ikke nogensinde eller nogensteds, hverken i Danmark, Tyskland, England eller Frankrig, har jeg truffet

*) •Grundlovens Bestemmelser m. II. t. de kirk. Forhold i D., s. 23.

***) •Om Slaget ved Katekismen•, s. 2.

paa en prædikant, hvis ord har et sådant ganske ejendommeligt præg af troværdighed. Man trættes måske i begyndelsen, da hans prædikener ere noget længere, end der er sædvanligt efter nutidens skik og brug, men jo oftere man hører ham, des mere tiltrækker han, i det man bestandigt tydeligere mærker, at der bagved ordene ligger et langt liv, der fra ungdommen har været viet kristendommen med fuld og udelt alvår og nidkærhed». Monrad havde da også stadig hørt Fenger, mens de bægge boede på Kristianshavn, og af det gensidige højagtelsesforhold havde endog lidt efter lidt et venskabeligt omgangsforhold udviklet sig, dem bægge til lige megen ære.

Fenger var i tyveåtte præst i Bjærgby, og det var blevet «et Paradis» for ham. Det hører med til et billede af ham, at, skönt født og opdragen i København, drev han selv sin præstegårdsavling og blev efterhånden ikke blot en ivrig (efter Grundtvigs mening stundum lidt vel ivrig), men tillige en forholdsvist dygtig og duelig landmand. Da han kom til «*det revne Bjærgby*» (således kaldtes Slotsbjærgby ved hans æmbedstiltrædelse), vare alle gårdene i en mådelig forfatning, skönt de fleste dog vare selvejendom, og præstegårdens avling var ikke mindre forsømt end de andres. Men ved hjælp af flinke avlskarle og støttet til de gode råd, han fik af sin svigerfader og andre dygtige landmænd, satte han ved afgravning, mærgling, gødning osv. jorderne i en fortrinlig stand. Bedre redskaber og bedre husdyr anskaffedes, og der var orden og sparsommelighed i alt. Således viste han bønderne vejen til et godt og forstandigt agerbrug, men vejen, han viste, blev fulgt, og lidt efter lidt ophørte Slotsbjærgby at være «det revne» Bjærgby. Naturligvis bidrog også dette til at knytte ham endnu nærmere både til landet og til stedet. — Han så desuden trindt i egnen flere og flere glædelige frugter af sin præstelige virksomhed, og selv i hans egne sogne, navnlig i Bjærgby, brød troslivet igennem. Da han havde været præst der i tyvefem år, bragte menigheden ham på

7de søndag efter helligtrefældighed i Sludstrup kirke et par smukke mindegaver (et taffelur fra Bjærgby, en sølvpokal fra Sludstrup) og afsang ved denne lejlighed en sang, som Grundtvig ifølge skolelærer Fix's bøn havde skrevet^{*)}. Også borgerlig taget stod han i et ypperligt forhold til sogneboerne, som ikke led det fjærneste skår ved den nye kommunallov. Jeg skal lade en gammel bonde tale^{**)}: «Vi ere jo rigtig nok ikke altid så enige med ham i sogneforstanderskabet, men han kan nu altid tage enhver sag så sindig og rolig, så tilsidst får han det dog, som han vil have det». Da Grundtvig ^{26/2} 1853 blev valgt til folketingsmand for Sorø amts 4de valgkreds, havde jeg i de nærmeste dage forinden berejst valgkredsen for at arbejde for hans valg, og jeg ved derfor også, at det nærmest var præsten Fenger i Bjærgby, forstander Møller på Flakkebjærg og købmand Nagel i Skælskør, hvis virksomhed og anseelse han kunde takke for valget. — Han havde en stærk og kraftlig natur og en ualmindelig god helbred, så hværken de mange æmbetsrejser eller andre arbejder (med undtagelse af de juridiske og statistiske) trættede ham. Som allerede nævnt gennemgik han jo vel en hård sygdom i våren 1830, og strags efter nyår 1836 var han atter syg; men det var undtagelser. Alværligere og betænkeligere var imidlertid hans sygdom i juli 1851; da mente man ham syg til døden. Da sygdommen var på det højeste, kom hans ven F. E. Boisen, som få måneder forinden var kaldet til præst i Vilstrup, tilfældig at gæste ham. Boisen prædikede da for ham, og i slutningen af sin prædiken bad han for ham, bad ligefræm og ubetinget Vorherre at spare hans liv. «Da han erfarede dette», fortæller Boisen^{***)}, «sagde han, at det skulde jeg ikke have gjort, eftersom det jo ikke var så afgjort en sag, at det var ham godt at leve længer, og hans liv heller ikke var af så stor en vigtighed,

*) Se «Mindeblade» osv. s. 105-06.

***) Mundtlig meddelelse af præsten Ingerslev, dengang i Boslunde.

***) «Budstikken» 1878, s. 121.

som jeg havde tillagt det». Næste søndag måtte Ferdinand Fenger prædike for ham og bad ligeledes for hans liv, men ikke ubetinget. Og Gud sparede ham endnu denne gang og lod ham endnu leve mange år til velsignelse for menigheden. Men, da han var kommen sig, fortæller præsten Sveistrup^{*)}, sagde han til sin hustru lov: «David priser Jonatans kærlighed fræmfor kvinders; det kommer vist af, at den gode David havde sig *mange* hustruer; han skulde kun vidst, hvad det er at have én kvindes kærlighed!» — Han kom sig altså og kom sig fuldstændig, men Gud havde ikke forgæves prøvet ham med sygdom. Han mente selv, at Gud havde ladet ham leve, for at han kunde få tid til at rette noget af det, som var vrangt. Og han rettede det. Hvad han hidtil havde haft mest at kæmpe imod, var hans hæftighed. Nu blev den afløst af mildhed. Han havde altid haft sine hörns kærlighed, men den var stærkt blandet med frygt. Nu svandt frygten, eller den blev dog afløst af ærefrygt. Og som det gik i dette forhold, gik det i alle lignende. — Han kom sig fuldstændig, og den livlighed, for ikke at sige lystigbed, der altid så smukt havde været parret med hans alvår, svigtede ham heller ikke fræmtidig. Jeg skal nævne et eneste vidnesbyrd: 1852 var han til bærnedåb i Ryslinge hos sin gamle lærling og myndling Birkedal. Det var et dejligt mildt sommervejr, og om eftermiddagen var han med ungdommen ude i haven. Her stillede han sig op ved et træ. «Nu skal I alle gøre som jeg!» sagde han, og de unge måtte, så godt de kunde, gøre hans gymnastiske øvelser efter, mens de ældre, som ikke kunde være med, morede sig over de unges livlighed. Endnu engang lød det: «Nu skal I alle gøre, som jeg gör!» og så stod den gamle velærværdige præstemand på hovedet og slog det ene hjul efter det andet, indtil hans kone udbrød: «Nej, Fenger dog!» Således kunde han «slå alvår på gammen», som Peder Låle udtrykker sig, og gammen på alvår; han kunde være ung

*) •Höjskolebladet• 1878, sp. 149.

med de unge, fordi han havde den rette sjælens ungdom, den eneste, der duer, og som jævnlig tillige bevarer legemets ungdom, dets kraft og smidighed.

Lidt efter lidt havde imidlertid flere af hans nærmeste præstevener forladt egnen eller vel endog forladt jordelivet, så der begyndte at blive tyndere omkring ham; og Bjærgby kunde ikke længer fuldt være ham, hvad det tidligere havde været. Hertil kom, at det var ham et par alvårlige spørgsmål, om menigheden ikke nu kunde have godt af at høre den samme forkyndelse af en anden præst, og om han ikke selv måske kunde have godt af at blive omplantet, mens han endnu var fuldt arbejdsfør. Men at forlade Bjærgby var ham lige fuldt en svær tanke, og, når hans venner opfordrede ham til at søge forflyttelse, svarede han altid, at han vilde intet andet æmbede søge end Frelsers kirke på Kristianshavn, hvis det i hans tid måtte blive ledigt. Han sagde tit, når talen kom på dette æmne: «På Kristianshavn har min vugge stået, og der vilde jeg nok lægges i min grav». Men der var ingen rimelighed for, at dette vilde ske, da den daværende præst ved Frelsers kirke, Visby, jo var fulde to år yngre end han. Imidlertid søgte Visby dog Storehedinge og fik det (19. septbr. 1854), og nu indgav Fenger virkelig sin ansøgning om *Frelsers Sognekald*, den eneste, han havde indgivet, siden han kom til Bjærgby. (Som det fræmgår af hans breve, tænkte han dog 1830 på at søge kapellaniet ved Frelsers kirke og 1842 på at søge Vemmelev; men det blev ved tanken.) Han indgav ansøgningen, men gjorde ellers ikke et eneste af de vanlige skridt for at nå det søgte. Men det trak ud med afgørelsen, og, inden denne endnu havde fundet sted, blev *C. C. Hall*, en af hans elever fra Borgerdydsskolen, kirke- og undervisningsminister. Skönt det ikke faldt så helt let, skönt det vel endog holdt temmelig hårdt, satte Hall dog sluttelig igennem, at hans gamle lærer, «grundtvigianeren» Peter Fenger, 10. april 1855 kaldtes til sognepræst ved den kirke, ved hvilken hans fader havde arbejdet i tretiet år, og i hvilken han selv var døbt og dåbsfæstet, havde også

i den som ung kandidat holdt sine første prædikener. — Allerede sjette søndag efter påske (d. 20. maj) holdt han sin tiltrædelsesprædiken i Frelsers kirke. Lige strags brød han imidlertid ikke op fra Bjærgby, ti 3. juni 1855, fejrede han endnu her sit *sølvbryllup* med den hustru, der, som Fr. Nielsen siger, «med sjælden forståelse og med en alt opofrende kærlighed havde delt både hans kampe og hans stille arbejde»; og til dette dejlige sølvbryllup — ved hvilket han havde sin åttiårige moder med som gæst, ikke at tale om brødrene og en mængde frænder og venner, iblandt hvilke ungdomsvennen Holm, som havde viet ham, og som nu af et bevæget hjerte udbragte sølvbrudeparrets skål, — til dette var det, at Grundtvig (til en melodi, som Weyse havde komponeret til Fengers svigerforældres sølvbryllup 1833) skrev sin dejlige bryllupsvis: «Det er så yndigt at følges ad», en bryllupsvis, nej en salme, som kristelige brudepar vel siden den tid fræmfor nogen anden have ønsket brugt, når båndet imellem dem skulde knyttes for hele jordelivet.

Fenger var altså nu bleven præst ved den kirke, til hvilken han fra sin tidligste barndom på så mange måder var knyttet; og, som han sagde i sin tiltrædelsesprædiken: «Jeg har her måske det forud for mangan anden, som er dygtigere end jeg, at jeg har håb om at nyde velvillie i en menighed, hvor mine forældre, bedsteforældre og slægtninger og venner har levet mange år, hvor jeg har været lærer i min ungdoms år for adskillige, der nu ere mænd og kvinder, fædre og mødre, og om hvem jeg ved, at de skönt en række af år gik hen, dog kærlig har bevaret mit minde». — Han var bleven sin egen moders sognepræst. Hun ængstedes dog, den gamle, at han mulig skulde komme til at prædike for tomme stole, og at han således hurtig vilde komme til at angre sin forflytning; ti ét var at kunne tilfredsstille en landsbymenighed, et andet at kunne gøre fyldest i en hovedstadsmenighed, hvor han jo havde flere kendte, tildels endog navnkundige præster tæt

om sig. Hendes ængstelse måtte dog snart svinde, når hun så, hvorledes de talrige tilhørere strømmede til; ti ingen kunde længe blive enten døv eller blind for, at i trofasthed i tjænergerningen søgte han sin lige. «En forkyndelse, båret af den personlige sandhed, der udmærkede Fenger, kunde ikke undlade at virke tiltrækkende på mange, og han samlede sig en talrig menighed herinde. Vel var det så, at kredsen i årenes løb tyndedes noget. De, der havde fået sin vækkelse ved Fengers sanddrue vidnesbyrd, længtes stundum efter en livligere forkyndelse og søgte andensteds hen»^{*)}). Men han vedblev lige fuldt at have en meget stor menighed; de, der forlode ham, glemte desuden ikke, hvad de skyldte ham; og ham selv kunde man høre sige, mens han gned sig i hænderne: «Se, nu er N. N., Gud ske lov, kommen så vidt, at han hører Grundtvig i steden for mig!» Da Grundtvig faldt noget af, fandt dog også det omvendte forhold stundum sted, men deri søgte Fenger langt mindre sin glæde. — Om det så var professor *P. Hjort*, der i sine «Kritiske Bidrag» (1856) tog med hård hånd fat på Grundtvig og hans venner og hele deres kristendoms-opfattelse, kunde han dog ikke undlade at «minde om andre grundtvigianeres velgørende fortjænester af kirkelivet, hvorpå vi her på Kristianshavn i det sidste år have oplevet et glædeligt eksempel. Den nye præst P. A. Fengers alvårlige prædiken har oftere mindet mig om Irenæi træffende ord: «At gøre sig særdig til at kunne dø, dette og intel andet er en kristens gerning»^{**)}). Et smukt og rørende vidnesbyrd om Fengers indflydelse som prædikant have vi desuden i *M. Rosings* smukke mindedigt, som jeg hværken skal prøve på at udlægge eller omskrive, da det bedst taler for sig selv, hvorfor jeg også tillader mig at henvise mine læsere til «Fædrelandet», i hvilket det blev optaget^{***)}). *T. Rordam*, der ligeledes taler af sin egen

*) Fr. Nielsen, «Illustreret Tidende» nr. 961.

***) «Kritiske Bidrag», s. 277. — Irenæus's ord lyde ifølge Hjort: το έργον του χριστηνου ουδεν άλλο εστι η μελετην αποθηνησκειν.

***) 1878, nr. 37. — Det er nu optrykt i «Mindeblade» osv. s. 114-15.

erfaring, siger da også med fuld føje*): «Hans trofasthed gav hans hele skikkelse og væsen et eget præg, den gav også hans forkyndelse en ejendommelig vægt og skönhed»; ti sandelig «han var en trofast mand, han var af dem, som ikke svigtede, ikke slingrede, som man i gode og onde dage altid fandt på sin post, trofast mod sin Herre og Frelser, trofast i sin gerning, trofast mod sine venner». Men *J. Kr. Madsen*, som fra et længere samliv kendte ham så nøje, siger**), at vel «kunde han langt fra formane som Pavlus, men dog bedre end nogen anden, jeg har kendt. Når jeg skulde nævne, hvad jeg anser for hans særlige og bedste gave som prædikant, kan jeg ikke tvivle om, at det var formaningsens gave; den havde han, ligesom andre kunne have Trøstens gave o. lign. Vel hang denne gave, som vel alle Åndens særlige gaver, sammen med hans naturanlæg, og vel var den en nådegave, men, åndelig talt, udsprang den dog nærmest deraf, at han i sit lange liv havde ikke alene prædiket den samme tro, men levet i den og prøvet ægtheden og sandheden af det, han formanede andre til». Men med Madsens udtalelse samstemmer *Fr. Nielsens* godt, at «i skriftestolen kom Fengers nådegave stærkest fræm***). — Hvad der blev sagt ved hans bære, skal jeg her ikke gentage, men kun henvise dertil. Det var ikke smigerens rodløse ord, men sandhedens i kærlighed.

Da Fenger kom til Frelser's kirke, var *N. G. Blædel* sejsten måneder tidligere bleven res. kap. ved Garnisonskirken. Trosfriheden havde givet sektvæsenet fri tøjle, og dette havde ængstet nogle yngre teologer. Et par af disse gik da til Blædel og bad ham fræmkalde og lede nogle møder, i hvilke de kunde rustes til rettelig at møde sekterne. Blædel, som endnu den gang på ingen måde stil-

*) «Kirkebladet» 1878, s. 111.

**) «Dansk Kirketidende» 1878, nr. 21.

***) «Mindeblade om P. A. Fenger», s. 110.

lede sig fjendtlig til «grundtvigianerne», gik så til Fenger, og de to enedes om hværanden uge, skiftevis, at samle de unge hos sig, der kunde ønske nogen vejledning til den gerning, som var deres fræmtids mål. Disse såkaldte «kandidatmøder» (i hvilke i øvrigt også studenter og yngre præster deltog) vare visselig til stor glæde og velsignelse for alle deltagerne. Alle kirkelige spørgsmål kom her på bane, gjerne indledede ved foredrag enten af Blædel eller Fenger eller en af de yngre; og undertiden kunde ældre tilrejsende præster deltage i dem, såsom Ferd. Fenger og biskop Kierkegaard. Et par spørgsmål, der særlig optog interessen, vare «irvingianismen», som netop i de dage holdt sit indtog her i landet, og over hvilken Blædel holdt en række udarbejdede foredrag, samt striden om dåben mellem Kragballe og Fleischer (Grundtvig og Martensen), i hvilken Fenger indtog en særegen mæglende stilling. Også hele alterbogen blev gennemgået, og Fenger gennemgik flere af Davids salmer, ligesom den unge Skat Rørdam større partier af Jesajas. Men i det hele søgte man at drage øjet bort fra teologiske spidsfindigheder og at vende det mod det virkelige kirkeliv, således som dette i mangfoldige retninger rørte sig; og det stundum på en helt ejendommelig måde. — Blandt de mange, som (enkelte dog kun sjældnere) deltog i disse møder, kan jeg her nævne: Aksel Bay († som præst på Turø 1871), Joh. Clausen (nu præst i Horsens), M. A. Dam (præst i Tisted), J. Kr. R. Frimodt (præst v. Johanneskirken på Nørrebro), V. Hjort (præst i Nyborg), O. Hohlenberg (res. kap. v. Holmens kirke), J. Kr. Holck (res. kap. v. Frelsers kirke), O. Jacobsen (res. kap. i Nykøbing på Mors), Vill. Jacobsen (skolestyrer i Kbhvn), J. T. Kragh (præst i Kornerup), Jens Krog († som præst i Kærteminde 1877), Kr. Køster († som pers. kap. v. Vartov 1871), A. E. Meinert (præst i Tostrup og U.), A. V. Meinert (præst i Flødstrup), F. V. Munck (præst på Herlufsholm), Ferd. Nansen (præst i Næstved), Nutzhorn (lærer på Askov), Kr. Olrik (præst i Ølgod), Skat Rørdam (præst i Rønnebæk), J. K. Schousboe († som kateket i Assens 1872), N. Schrader

(præst i Skallerup), L. Schrøder (forstander for Askov folkehøjskole), Schwartzbrem (præst i Slagslunde), L. S. Sørensen (stiftsprovst i Viborg), E. Trier (forstander for Vallekilde folkehøjskole), L. Wagner (præst i Sest) og L. A. Warburg (res. kap. v. Holmens kirke); men de mange flere, som ligeledes deltog i dette, jeg kunde fristes til at sige: private pastoralseminarium, ser jeg mig ikke i stand til med fuld sikkerhed at nævne. — Imidlertid, i hvilken så grunden kunde være, en større del af deltagerne vare i tidens løb komne til at slutte sig nær til de grundtvigske anskuelser. Så optrådte Blædel på det nordiske præstemøde i Lund (1859) temmelig skarpt i modsætning til Grundtvig og hans venner, af hvilke «kandidatmøderne» talte flere; og så kom Grundtvigs jubilæum (maj 1861), det nordiske præstemøde i Kristiania (juli 1861), det første grundtvigske vennemøde (1863), altsammen yderligere sprængstof; og — sammenkomsterne døde lidt efter lidt hen. Man opfordrede Fenger til ene at fortsætte dem, men han var for hensynsfuld til således at ville krænke Blædel. Senere samlede dog atter en kreds, tildels af nye ynglinger, sig hos Blædel, hvorimod de, der nærmest tilhørte den grundtvigske retning, vare af Grundtvigs svigersøn, den milde, fromme og hjærtevarme *P. O. Boisen*, førte ind til *Grundtvig selv*; og sammenkomsterne i Grundtvigs hus førte atter til, at han efter opfordring holdt den række kirkehistoriske foredrag, som vi nu have trykte i «Kirkespeilet». — Dog fandt der også senere enkelte møder sted hos Fenger, ligesom da hans hus og hjærte stadig stode åbne for enhver, der havde noget at rådspørge ham om. Og det ikke alene for sådanne, som søgte vejledning i sin fræmtidige æmbedsgerning; men for enhver som helst, der kom til ham i Herrens navn, det være ung eller gammel, mand eller kvinde, rig eller fattig, lykkelig eller sorgbøjet, stode hans lönkammer og hans hjærte åbne. Således havde det været i Bjærgby, hvor han aldrig havde haft så travlt, at han jo tålmodig vejlede den usleste tigger, som kom til ham; og således atter på Kristianshavn, hvad enten så vedkommende hørte til hans

menighed eller ikke, hvad enten de hørte til hans nærmere eller fjærnere omgangskreds eller vare ham vildfremmede. Han savnede aldrig lejlighed til at høre dem, der *trængte* til at høres, og han havde altid en kærlig, alværlig og prøvet mands råd til dem. Derfor vil der endnu længe, herinde som histude, være mange, ja såre mange, der takke Gud for ham. Kun for den almindelige selskabssnak om vejr og vind havde han hværken øre eller mund. Blev han tvungen til at overvære den, tog han dog ingen del i den, men kedede sig grundig og — måbede.

Da han kom til Kristianshavn, var det ham strags et smærteligt savn, at han ikke i kirken kunde høre *menighedens sang*. For at bøde på dette og for at få de nye melodier til Grundtvigs salmer prøvede og indøvede, samlede han lørdag aften i sin dagligstue, hvem der vilde komme. Salmerne til den kommende søndag bleve da tagne for, men også andre, gamle og nye, hvis melodier vare mindre almindelig kendte. Der blev også talt lidt, dels af Fenger selv, og da gærne til opbyggelse, dels af andre (således talte hans søn Ludvig en vinter om kristelig konst), og tilsidst bleve disse lørdagsmøder til et slags gudelige forsamlinger. Men den glæde nåede han, at kunne høre menighedens sang ved siden ad orgelet. — For øvrigt optog han på Kristianshavn atter strags de gudelige forsamlinger. Den nys nævnte *P. O. Boisen* havde, skönt han var Grundtvigs svigersøn, allerede i nogle år holdt sådanne hos skræddermester *J. H. Winther*, en gammel stille, troende mand (født 1798, død 1872), der elskede Gud og hans rige over alt. Boisen, der vanskelig selv kunde finde tid, fordi han var med i alt, fik nu Fenger til at overtage gerningen, dog på vilkår, at Boisen fræmdeles vilde være med; ti skyde ham eller nogen anden ud, vilde Fenger på ingen måde. Og i en åtte, ti år ledede så Fenger forsamlingerne hvær eneste søndag med hjærtenslyst. Han kunde være buden ud hvor som helst; lige meget! han svigtede dog aldrig sine forsamlinger, men var i rette tid på pletten.

Der blev sunget, og han talte en times tid, stundum vel og mere, og der blev atter sunget; og i de sungne salmer kunde han finde æmner til nye taler, så møderne kunde gjerne vare en to, tre timer (fra kl. 6 til 9). Men han var ret i liv og ånde ved disse møder, ved hvilke han måtte stå i døren mellem to værelser, når han talte, og tilhørerne i de utrolig tæt pakkede rum vare glade og lykkelige. Mange af dem mindes endnu med inderlig glæde hine timer, måske dog især hans udlægninger af en eller anden kingosk salme. Også andre kunde stundum tage ordet, og det så han gjerne, men med sit fine øre mærkede han ikke alene strags den mindste afvigelse fra troen, men også hvad der først i sin videre udfaldning kunde føre til en sådan afvigelse. En ung kandidat, som han ellers holdt meget af, udtalte således engang en mening (det var i den kragballe-fleischerske strid), som Fenger strags greb og viste, at den i sin videre følgerette udvikling måtte føre lukt ind i donatismen, kætteriet; men «ikke en eneste hårsbred må vi give sværmeriet!» Sådanne optrin hørte dog til sjældenhederne. — Det var i förstningen mest soldater, håndværkere og fattige arbejdere, der søgte sin opbyggelse ved disse møder, da de om formiddagen tit havde vanskeligt ved at deltage i kirketjænesten, til hvilken de heller ikke altid kunde klæde sig, som de ønskede; og over disse jævne folk var Fenger rigtig glad. Men tid efter anden kom der flere af de såkaldte fine folk til, og, som det altid går, hvor sligt bliver tilfældet, trak lidt efter lidt det samfundslag sig tilbage, for hvilket møderne fra først af nærmest vare holdte; og det var både Fengers og Winthers store sorg, og heller slet ikke tilsigtet af «de fine». Men så blev der indført almindelige aftengudstjænester i flere af Københavns kirker; møderne vare altså mindre nødvendige; og derfor ophørte de, da Fenger ikke vilde trække fra kirken til huset, hvad der jo nu kunde søge kirken. — Men én ting skal ikke glemmes: skræddermester Winther, som dog ingenlunde var en formuende mand, beværtede stadig efter møderne de talrige gæster, af hvilke mange

havde langt til hjemmet, og de fleste vare fattige; og der var dog kun *én eneste* mand, som tænkte på at yde sit bidrag til at dække omkostningerne; og denne ene var en mand, som ikke selv havde sønderlig lejlighed til at deltage i møderne: det var *Peter Larsen* (Skræppenborg) fra Dons, som ingen vinter glemte at sende sin fjærディング smør «til vennernes spisekammer».

1857 udgav Fenger sit «Tillæg til evangelisk-kristelig Psalmebog». — Der havde i mange år og fra mange sider været arbejdet dels på et sådant tillæg, dels på en helt ny salmebog; ti prof. Clausen havde næppe mange med sig, når han påstod*), at «grænsen mellem religion og teologi (πίσις og γνώσις) er i vor nærværende salmebog [o: «den evangelisk-kristelige»] trukket og vedligeholdt med en rigtig erkendelse af hovedbetingelsen for den almindelige opbyggelse, som savnedes i den ældre; og i denne *ren evangeliske karakter* ligger det væsentlige fortrin, som må indrømmes hin fræmfor denne, og som også i gerningen bliver den stilliende indrømmet»; hvorfor vi i den såkaldte evangelisk-kristelige have «en salmebog, som alle synge uden anstød og de fleste til opbyggelse**). Viborg stænderforsamling havde endog 1840 indgivet et andragende til kongen om en ny salmebog, og kongen havde i den anledning givet den kommissjon, som 2. apr. 1839 var nedsat til at gennemgå det af Mynster udarbejdede udkast til et nyt kirkeritual og en ny alterbog (o: biskop Mynster, prof. Kolderup-Rosenvinge, biskop Tage Müller, direktor Waage, professor Clausen, stiftsprovst Tryde og,

*) «Maanedsskrift f. Litt.», I, s. 34 og 35.

**) Selv Clausens kærlighed til hin salmebog var dog ikke videre grundfast: tretifem år senere siger han («Optegnelser om mit Levned og min Tids Historie», s. 246): «Vi have ul grund til at lykønske os med, at overgangen fra det forrige hundredår til dette ikke har efterladt andet kirkeligt spor af en nyhedssyg tidsalder, som var lige folesløs for troens og historiens krav, end den nu fortrængte salmebog».

ved en sælsom misforståelse, præsten B. F. Boisen) — også det hværv at gøre et udvalg af «ældre og nyere salmer, der mest måtte savnes i den evangelisk-kristelige salmebog, for at dette udvalg, når det har fået kongelig stadfæstelse, kan udgives som et tillæg til den nævnte salmebog». På kommissionens vegne udgav biskop *Mynster* ved nyårstid 1843 et højst mærkværdigt udkast til et sådant tillæg. Det indeholdt 36 (*tretiseks*) salmer og salmestumper, men tilfredsstillende næppe noget andet menneske end udgiveren, det skulde da være de såkaldte «digtere», der vare komne til den ufortjænte ære at se «salmer» også af sig optagne. Forbavelsen trindt i menigheden var almindelig, og nu begyndte det samarbejde mellem Grundtvig og Fenger, som vi — i tiden fra 21. febr. 1843 til 28. novb. 1844 — skyldte tretiet af de breve, som ere opbevarede (femten fra Grundtvig og sejsten fra Fenger), og dog savnes der enkelte fra dem begge. — Grundtvig så strags, at der var «intet at gøre uden at give et andet prøvehæfte», og derfor bad han (^{21/2} 1843) Peter og Ferdinand Fenger, Busck og Peter Rørdam at sende ham «en fortegnelse på, hvad De og Deres medsangere mest savner af gammelt og nyt.» Han vilde da «i Guds navn gøre en samling i en hast, så god som den kan blive, og så lille som en vis tilstrækkelighed vil tåle. Da det var godt, om oplaget kunde blive stort og prisen lav nok for at få prøven spredt over hele riget, har Busck og jeg betænkt, at, når De og Deres broder vil være med, vil vi dele det mulige tab, der ej kan blive over kræfterne». Fenger blev glad (^{27/2}): «Ferdinand og jeg ville med største beredvillighed tage vor del i de bekostninger, som rimeligvis vil flyde af, at samlingen bliver til så billig pris, som den bør være, når også fattig folk skal kunne få den i hænde, uden at det bliver trykkende for dem; og jeg for min del tager gjerne en dobbelt porsjon i udgifterne, dersom derved sagen kunde fræmmes.» (Således skal det altså nu forstås, når han ^{3/} 1837 skriver: «De ved nok, at jeg af naturen er intet mindre end rund.» Dog — han havde jo allerede, inden han nedskrev denne

sætning, givet en mængde *gyldne* bidrag til dens tolkning, særlig når det gjaldt om at «købe lovsang til Guds rige».) Han gav sig straks til alter at gennemgå Kingo (som han dog i forvejen kunde udenad på sine fingre) og «sangværket» (om hvilket noget nær det samme gjaldt; han skriver ²⁹ 11 1836: «det læser jeg endnu næsten daglig i») samt Brorsons salmer og Pontoppidans salmebog. Hvad Grundtvig særlig spurgte om, det var, hvad der «har stået sin prøve» i menigheden, og hvad der har «et godt og temmelig enstemmigt vidnesbyrd fra vor forrige kirketid». Heri var han enig med sine medarbejdere, og der arbejdedes derfor lige så rask som grundig. Grundtvig havde «næsten» sit udkast «færdigt». En tilfældig lille udsættelse vældte dog Birkedals bog om kirkeårets evangelier, som ikke alene i høj måde glædede Grundtvig, men bragte ham til «at tage mange af [de] rettelser tilbage», han alt havde foretaget. Så kom englandsrejsen, som dronning Karoline Amalie gav ham, og den vældte en endnu længere udsættelse. I hans fraværelse havde dog Peter Fenger hans udkast til låns og gennemgik det med Busck samt med sine brødre Teodor og Ferdinand. Der var imidlertid nogen ulighed i Fengers og Grundtvigs syn; dette åbenbarede sig efter Grundtvigs hjemkomst og fræmkaldte atter en standsning. — Men derpå skete der noget lige så uvæntet som højst mærkværdigt: *Københavns præstekonvent* var også misfornøjet både med «den evangeliske» og med det mynsterske tillæg; og på forslag af Kolthoff (res. kap. ved Fruekirke) nedsattes der 21. febr. 1844 en komite til at tage salmesagen under overvejelse: om man helst skulde nøjes med et tillæg, eller, hvad minoriteten i den liturgiske kommission (Tryde og Clausen) havde foreslået, stræve at få en helt ny salmebog. Komiteen kom til at bestå af Grundtvig, prof. Martensen og slotspræst Paulli. På Paullis forslag enedes man end videre om, at konventet skulde prøve at samle «en hel kirkelig og folkelig salmebog» og henstille til kanselliet, om «tillæget» da ikke indtil videre kunde bero. Til sin faste salmekomite valgte konventet (6. marts 1844) foruden

Grundtvig, Martensen og Paulli tillige Kolthoff og Spang (præst ved Helliggeistkirke). Men det var Grundtvig, som måtte trække hele læsset, og selv Martensen udtalte jævnlig, hvor medgørlig, hvor eftergivende Grundtvig var under hele dette brydsomme fællesværk. Han arbejdede med hele sin vanlige kraft og kærlighed, men det kan vel være, at det anstrængte arbejde tildels fræmkaldte den hårde sygdom, af hvilken han hjemsogetes i våren 1844.

Glæden over det københavnske konvents beslutning bragte også det lille vestsællandske præstekonvent i virksomhed. Det vilde, skönt Fenger var derimod, støtte det københavnske udvalg ved at give det en fortegnelse på de salmer, som man mente burde oplages i en ny salmebog; og til at give det foreløbige udkast til en sådan fortegnelse valgte man P. Fenger, E. Clausen og F. E. Boisen. Grundtvig var meget glad for denne meddelelse, «og jo udførligere salmelisten bliver, des kærere skal den være mig.» Da det varede ham vel længe, inden han fik den, bad han Fenger selv sende ham «en sådan fortegnelse, så snart De kan; og bryd Dem ikke om enighed med de andre, hvis skön *jej* i dette stykke lægger langt mindre vægt på.» — Grundtvig afgav (brev ²⁰/11 1844) «den bekendelse til Guds ære, at komite-arbejdet, som i begyndelsen syntes både mig og de andre næsten fortvivlet, har afvundet os alle så ivrig og venlig deltagelse, at vi samtlige selv forundre os derover og se Guds finger.» Fenger og hans venner arbejdede i stilhed med ikke mindre iver, ti det stod klart for ham, og vel også for dem, at «denne salmebogssag er måske den vigtigste, der har været for i mange år». Trindt i landet var der også, i det mindste i mangfældige kredse, en stor og inderlig glæde over *det første «provehæfte»* (71 salmer), som komiteen ved nyårstid 1845 nåede at få udgivet; ti det bar helt igennem vidnesbyrd om, at der var arbejdet både med troskab og kærlighed, med flid og kyndighed, så det var klart, at Ånden selv havde hvilet over arbejdet. Desuagtet — blev konventudvalgets «prøve» 14. jan. 1846 forkastet af Køben-

havns præstekonvent med stiftsprovst *Tryde* i spidsen! men det kan vel være, at biskop Mynster stod bagved sin stiftsprovst. Han havde da også kort forinden udtalt sin modvillie i «Berl. Tidende» (1844, nr. 246), og havde vistnok haft en finger med i spillet, da Nörvang-Törrilds herreders konvent (Birkedal) for sin udtalelse fik en næse, som biskop Tage Müller højlig misbilligede og A. S. Ørsted ligeledes.

Mynster havde alt forinden (20. febr. 1845) fået sit eget, noget udvidede og omarbejdede «tillæg» (nu på 57 salmer) avtoriseret til brug i de menigheder, som måtte ønske det; og der kan intet spørgsmål være om, at jo dette tillæg langt overgik hans oprindelige udkast, men tilfredsstillende menigheden kunde det dog umulig. — Da bad *vartovs-menigheden* ved et udvalg Grundtvig, at han, uafhængig af præstekonventet, enten vilde tage prøvehæftet i brug eller endnu hellere selv give os et tillæg til salmebogen; og jeg mindes grant, hvor glad og gerne han gik ind især på den sidste del af vor bøn, ti, underligt nok, var jeg, skönt fraværende, bleven valgt til menighedens ordfører*). Således udkom først enkelte småblade (i julen 1845 var der allerede udkommet to sådanne med fire salmer, men først iblandt dem: «Et barn er født i Betlehem»); siden kom der flere og flere, og endelig (1850) det første hæfte af «*festsalmerne*», af hvilke det ene, stadig udvidede, store oplag fulgte på det andet. — En mængde lignende tillæg, som jeg dog ikke her skal nævne, bleve udarbejdede af andre. — Så tog efter opfordring af Fr. Hammerich det sællandske præstekonvent («*Roskilde konvent*») sagen i sin hånd. Også det nedsatte (9. juli 1846) en salmekomite, bestående af Ferd. Fenger, provst Kr. P. Gad, Fr. Hammerich, provst D. P. Smith og præsten P. A. Plum. (I oktober samme år indskrænkedes komite-medlemmernes tal til tre, hvilke sluttelig bleve de tre førstnævnte af de fem.) Denne komite udarbejdede en hel ny salmebog, der 1850 blev

*) Sagens må grunden hertil søges i de åtte linier, med hvilke jeg havde aabnet «*Dansk Kirketid.*» 1846 nr. 24 (d. 22. febr.).

udgivet til konventets og (imens noget omarbejdet) 1852 til menighedens prøvelse, men paa hvilken *Ingemann* desuagtet kom til at lægge sidste hånd, og som under 22den febr. 1855 fik kongelig stadfæstelse. Heller ikke denne kunde dog tilfredsstille alle, ja næppe ret mange: den havde villet give alle ret og gav derfor slet ingen ret, i det den havde omsmættet både det gamle og det nye for at sammensmælte og sammenstøbe det til en helhed, som ingen helt kunde vedkende sig.

Men næppe havde nogen anden, det skulde da vel nærmest været Grundtvig, fulgt alle disse vidtløftige salmebogsforhandlinger og salmebogsarbejder med mere ufremdent adhu, med større deltagelse og spænding, end udgiveren af Kingos salmer; fordi næppe nogen havde større kendskab og kærlighed til hele vor store salmeskat, den ældre og den nyere; ingen havde vel heller et mere opladt øje for de enkelte salmers værd og betydning eller et finere øre så vel for tekstens rette udtryk som for melodiernes klangfarve; ingen vidste bedre, hvad der havde «et godt og temmelig enstemmigt vidnesbyrd» både fra den forrige og den nærværende kirketid; ej heller var der vel nogen, der bedre indså, til hvilken velsignelse for et sundt og kraftigt menighedsliv en god og levende salmesang under Åndens medvirkning kunde og vilde blive. Han havde da også allerede 1844 skrevet den ovenfor nævnte «En Stemme i Psalmebogs-Sagen», hvori han med frimodig alvår drøftede det mynsterske udkast fra foregående år; og han var 1845 en af de tyvesyv «danske præster», som underskrev den (af Birkedal udkastede) såkaldte «Aaben Skrivelse», egentlig udstedt til hele den danske menighed, men dog nærmest helliget det københavnske præstekonvents salmekomite. Hvad han vilde og måtte ville — det godtgør han i sin «Stemme i Psb.-Sagen» —, var en hel ny salmebog, ti et tillæg, der kunde slutte sig til alle «de tre salmebøger, som endnu ere i kirkebrug i Danmark: den kingoske, den pontoppidanske og den evangeliske», var aldeles utænkeligt; og den såkaldte evangelisk-kristelige, der var indført

i broderparten af vore kirker, var desuden «så fattig, så vandet, så upoetisk, som det vel var muligt, ikke at tale om, at mange af salmerne ikke engang kunde holde prøve som kristelige» «Skulde vi da ønske tillæg til den? Nej, hellere den afskaffet og en anden i steden! Det er næsten synd at forlange, at vi længer skulde slæbe på den, uagtet det just ikke er indholdet, der gör den vægtig.» Ved at omtale salmestumperne og ændringerne i Mynsters tillæg siger han end videre: «Vistnok er der i de gamle salmer mangt et udtryk, som er mindre nøjagtigt eller smagfuldt Nogle kunde uden skade forkortes Men, hvor [ændringer] skulle ske, så at der ej fordærves i steden for at forbedres, der må nødvendig *en digter* til, og det en digter, som besjæles af den ånd, der går igennem salmerne, som ret af hjertet elsker dem, og som vil tage på dem med yderst varsom hånd. Ville folk uden poetisk gave give sig til at rette i dem, så fordærves de Det synes at røbe mangel på pietet mod de gamle ærværdige sangere, når man tillader sig rask væk at skære bort, kalfatre, vende og dreje på deres arbejder. Salmer, som udsprang af en dyb følelse, en høj begejstring, som ere sjungne i kor af den samlede menighed, som havde lydt fra mødres læber i børnekredsen, som have tonet i den stille aftenstund, som havde trøstet og vederkvæget syge og sorrigfulde, som måske endog have en historie i mangel kristens levnedsløb, i det de til forskellige tider have virket til advarsel, til troens bestyrkelse, til trøst ved de elskedes bære osv., dem træffer man nu helt forandrede, og man bliver så uhyggelig stemt derved. Salmer, som have overlevet flere generasjoner og ere befundne at være som prøvet guld, dem tror enhver, at han har ævne til at rette og forbedre, og vil, at andre skulle finde hans rettelser fortræffelige.» Dog — jeg må stanse for ikke helt at udskrive «en Stemme», i hvilken der visselig er både alvår, ånd og myndighed. Jeg må fortsætte historien! — Han måtte altid foruden sin egentlige æmbedsgjerning have et eller andet arbejde at syle

med, og det er vist, eller er dog højst rimeligt, at han allerede længe har syslet med udarbejdelsen af en selvstændig salmebog. Vi kende hans kærlighed til Kingo og til Grundtvigs sangværk; vi kende hans nys skildrede deltagelse i Grundtvigs salmearbejde; ^{6/7} 1844 skriver han: «Vi kunne, Gud være takket, få en god salmebog. Det står i Guds hånd, om det skal ske, og det er i gode hænder, vi og al vor sorg er lagt. Denne salmebogssag er måske den vigtigste, der har været for i mange år.» Og ^{5/10} 1846, da håbet foreløbig syntes slukket, skriver han til Grundtvig om salmebogssagen: «Jeg fik det [sidst jeg var i Kbhvn] nok berørt, at jeg arbejdede på at samle de mig bekendte materialier til et forslag til en hel salmebog. Jeg tror, at dette foretagende vil kunne stifte nytte, dersom det lykkes nogenlunde. Salmebogssagen er, efter min mening, en af de vigtigste på vor tid. Den må endelig ikke sove hen, men holdes i bevægelse. Kirkeåret synes mig at være det skema, efter hvilket jeg lettest kunde vise, hvad vi have, og, ses det, bliver deraf atter åbenbart, hvad vi mest mangle og trænge til. Der er en stor ubekendtskab med, hvor meget fortrinligt vi besidde. Blev *det* i en sådan samling som den påtænkte dem forelagt, som have nogen sans for disse ting, er det ikke usandsynligt, at deltagelsen derfor vilde vækkes og forøges. Det er min plan, at, når arbejdet var færdigt — og jeg tænker og pønser, med undtagelse af de nødvendige æmbetsforretninger, ikke på andet end på salmerne og atter på salmerne, og er kommen så vidt, at jeg næsten kan se til enden —, og jeg havde konfereret med Fr. Boisen og Clausen, som hvær for sig arbejde efter samme plan, da skulde bogen uopholdelig, jeg tænker i anstundende vinter, komme ud, sælges så billigt som muligt, omsendes til alle konventerne i landet og til sådanne enkeltmænd, som kunde antages at ville virke for sagen. — Men for at dette arbejde, om end kun nogenlunde, kunde lykkes, vil Deres medvirkning være mig nødvendig» osv. — Det gik dog ikke nær så hurtigt, som han havde

tænkt. Han fik ikke sin salmebog ud i «tilstundende vinter», men der gik mange vintre forinden. Han overlede sig nødig; desuden nedsatte jo Roskilde præstekonvent sit salmebogsudvalg; og det var intet under, at han så længe som muligt håbede, at dette vilde gøre hans eget arbejde overflødigt; intet under, om hans store kærlighed til Ingemann, for hvis svagheder som salmedigter han dog havde et meget åbent øje, kunde bringe ham til at håbe, at, når den endelige udarbejdelse var lagt i hans hænder, vilde den være, om end ikke i de aller bedste, så dog i meget gode. Har han haft dette håb, og det havde han vistnok, er det imidlertid blevet skuffet, og for ham, som kendte hele vor salmeskat, kunde det kun være til liden glæde, at det blev tilladt enhver menighed, som måtte ønske det, at indføre og bruge konventssalmebogen. Men Vartovs festsalmer, der nærmest vare et leilighedsarbejde, som lejlighedsvis øgedes, kunde heller ikke tilfredsstille ham, i hvor ypperlige æmner det end indeholdt. — Da var det (1857), han udgav *sit* «tillæg», indeholdende 495 salmer, og som altså nok kunde gælde for en hel salmebog. Ifølge kirkeministeriets tilladelse af 29. Marts 1857 blev det samme års påske indført i Frelsers kirke, senere i flere andre menigheder, og har allerede oplevet syv store oplag. Og nu skal jeg lade prof. Fr. Nielsen tale*): «Det, som giver dette tillæg dets store værd, er det umiskendelige vidnesbyrd, det aflægges om Fengers øre for orgeltonen. Han gjorde skarpt skel imellem de åndelige sange, der kunde være tjænkelige til den enkeltes opbyggelse, og hymnen, der skal være udtryk for menighedens lovsang. Af den ældre salmedigtning frændrog han i en let ændret dragt fræmfor alle Kingo, men også Brorson, skönt han fandt de fleste af dennes salmer for subjektive til kirkebrug. Af de samtidige salmedigtere fik selvfølgelig især Grundtvigs salmer plads i hans samling, og det er ikke få salmer, som Fenger skal have takken for at have sat i

*) -Illustr. Tidende-, nr. 961.

omløb; med sikker hånd valgte han ud af et længere digt et par vers, så det blev en ypperlig kirkesalme. Ingemanns og Boyes salmer, som mange af hans samtidige satte så højt, fandt ikke ret nåde for hans øjne. Han savnede orgeltonen, og han så i dem kun udtryk for overgangsformer til den ægte kirkesang; derfor havde han ingen tro til deres livskraft.»

Men ved siden ad hans arbejde for både at fræmdrage de gamle salmer og at henlede menighedens opmærksomhed på den nye sang, gik der et andet stræv, som støttede og styrkede hint. Jeg har tidligere antydnet, hvad han gjorde for de gamle melodier til Kingos salmer. I den følgende tid, men det ligger naturligvis langt forud for hans eget «tillæg», fik han *Weyse* til at sætte nye toner til adskillige nye salmer; senere fik han navnlig *Hartmann* og *Rung* og (sin farbroders dattersøn) *Kristian Barnekow* til det samme; «så hans navn må mindes med tak, hvor menighederne glæde sig over en levende salmesang.» *) — Han blev heller ikke stående, ved hvad han alt havde gjort: til det sidste vedblev han at sysle med sine kære salmer, og ved sin død efterlod han et godt og dygtigt forarbejde til en hel ny kirkesalmebog, hvilket vi ville håbe ikke skal gå til spilde. Den menighed, i hvis tjeneste han med kærlighed arbejdede, har visselig ret til at tage det i arv, og — så vidt man kan skønne — lever den mand eller kvinde ikke, til hvis navn en ny almindelig kirkesalmebog med større ret kunde knyttes. Ti næppe har nogen anden kendt og elsket, samlet, fredet og hejet hele vor kostelige salmeskat, den ældre med den yngste, således som han. Og det gjorde han alt så stille, så fordringsløst: uden at kræve ringeste tak eller ære for sig selv. Han var glad ved at kunne give Gud ære, at kunne berede ham lovsang af menigheden. For sig selv krævede han intet, aldeles intet, nej — «Gud alene æren!»

I forbigående skal jeg kun påny minde om, at han

*) Fr. Nielsen «Ill. Tidende», nr. 961.

ikke indskrænkede sin omhu til hjemmet, men 1849 sendte han «Dansk Kirketidende» en lille afhandling «Om en paatænkt ny Psalmebog for Missionsmenighederne paa de vestindiske Øer». — Jeg skal heller ikke nærmere omtale hans yndige lille samling af [44] «Morgen- og [31] Aftensange» (1ste udg. 1858; 3die opl. 1865), der har været til så stor velsignelse både ved husandagten og til skolebrug, og vil, håbe vi, blive det fræmdeles. — Hans «Sende-Brev til christne Venner ved Begyndelsen af det nye Kirkeaar 1861» indeholder tolv åndelige sange af Grundtvig med tilhørende tretten melodier (tre af Rung, en af Heise, tre af Barnekow, en af Gade, tre af Hartmann, en af Winding samt en «folkemelodi»). — Hans trofaste og stadige deltagelse i udgivelsen af *Grundtvigs salmeværk* må det være nok at have nævnet; det fulgte af sig selv, at han måtte være den, der blev formand for styrerne af det grundtvigske salmefond, d: det fond, som ved Fenger selv på menighedens vegne blev overrakt Grundtvig på hans jubilæumsdag (1861), for at der kunde udkomme (og vedblive at udkomme) en prisbillig samlet udgave af alle hans åndelige digte. I denne formandspost vedblev Fenger til sin død. — Og hermed har jeg næppe udtømt hans virksomhed i den åndelige digtnings tjeneste; den var utrættelig og mangfaldig, så der sagtens vil være både et og andet, der har undgået min opmærksomhed.

1863 udgav Fenger: «Ansgars Levnetsbeskrivelse af Erkebiskop Rimbart, oversat paa Dansk». Han gjorde dette, fordi: «næst efter at vi, som kristne i almindelighed, kunne få pålidelig underretning om, hvordan det gik til, da Guds rige blev stiftet på jorden ved vor herre Jesus Kristus selv og hans hellige apostler, må det være os, som kristne i højnorden, magtpåliggende at få at vide, hvordan kirken blev grundlagt hos os ved Nordens apostel Ansgar». Og han gjorde det med glæde, fordi: «vel anføres ikke her i bogen enten en udvikling af [Ansgars] lære, eller ord af hans prædiken, eller oplysning om, hvilken

trosbekendelse han krævede af dem, han ved dåben optog i Kristi menighed; men det spores tydeligt, at den hellige almindelige kirkes tro var hans tro, og at han taledede, fordi han troede. Det var ikke en forvansket kristendom, der ved ham blev bragt til vore fædre, ej heller truede eller tvang, narrede eller lokkede han nogen til troen og dåben, men ved ordet og i en from omgængelse kaldte og indbød han sjæle til at tage ved troen og lade sig døbe.» Han bragte vore fædre både ordet og salighedsmidlerne, og det er klart, at han døbte så vel på forsagelsen som troen, og at han ved nadveren rakte de troende både brødet og vinen. — Det var Fengers mål, at hans oversættelse måtte blive både «så nøjagtig og så dansk» som muligt; og han nåede dette mål. I bægge henseender så vel som i jævnhed og klarhed står den ikke alene højt over den oversættelse, som Kr. S. Ley 1837 havde givet os; men det fræmlyser klart af ethvært blad, at det er en kærlighedsgerning, Fenger har udført, der i formens jævnhed, skönhed og alvår lader lidet eller intet tilbage at ønske.

Vi komme nu til et par begivenheder af en helt ejendommelig natur; men overspringe dem kunne vi på ingen måde. — Som det er alle vitterligt, har der des værre rådet megen strid mellem pietistiske norske præster og mer eller mindre grundtvigske danske præster i Nordamerika. De sidste sigtedes af de første for vranglære. Så fik en af normændene, præsten J. Müller Eggen (han var nok «sekretær ved den norske synode i Nordamerika»), det indfald d. 12. april 1872 at sende et temmelig forvirret brev til nogle «højt agtede og højt stillede . . . mest fræmragende» lærere i den danske folkekirke, hvis navne han hændelsesvis havde fået fat på, for at spørge disse, om *det*, som han udgav for de danske præsters lære i Nordamerika, også virkelig «er den danske kirkes lære». Tre af disse mænd — professor *H. N. Clausen*, præsten *N. G. Blædel* ved Garnisonkirken og præsten *Primodt* ved Johanneskirken — fandt det sømmeligt i fællig at svare Müller Eggen, uden dog først at forvise sig om, hvad

der måtte være sandt og hvad usandt i hans klageskrift. Professor Clausen affattede svaret (som han selv udtrykker sig: »på den danske folkekirkes vegne«), og — præsterne Blædel og Frimodt underskrev det tillige med ham! Men svaret sluttede således: «Der behøves følgelig ikke yderligere bevis for, at *påstande* som de i Deres skrivelse anførte . . . *intet have at gøre med den danske folkekirke*. Det er påstande, som tilhøre et enkelt parti, der i fædrelandet almindeligvis går under benævnelserne «den kirkelige (d. v. s. den grundtvigianske) retning»; hinsides verdenshavet erfare vi, at navnet foretrakkes: «den levende menighed». Men dette partis påstande og meninger har den danske folkekirke aldrig vedkendt sig.» Altså — hvad Müller Eggen slet ikke havde forstået, og kun dårlig havde gengivet, som han havde misforstået det, dette genkendes straks af de tre »mest fræmragede» lærere som »grundtvigianisme», som et »partis» (en sekts?) påstande og meninger, hvilke den danske kirke aldrig har vedkendt sig, fordi de slet *•intet have at gøre med den danske folkekirke*. Det var så omtrent med rene ord at udelukke Grundtvig og hans venner af den danske folkekirke. Ja, Grundtvig selv var da allerede død og jordet, inden deres skrivelse d. 22den okt. 1872 blev den danske menighed bekendt. Det var, som »udvalget for evangeliets forkyndelse blandt de danske i Amerika» (3: præsterne Joh. Clausen i Ryslinge, L. Helveg i Odense, Joh. Møller i Odense og G. Ström i Marslev) udtrykte sig: «i skrivelse til Amerika at give det udseende af, at Grundtvigs disipler brændemærkes af den augsburgske bekendelse, at de ere, eller dog så godt som ere, viste udenfor folkekirken». Det særegne heri og det særegne i, at danske præster på grund af en usammenhængende anklage havde givet kættersyge norske præster våben i hænde mod nogle enlige, unge og fredelige danske præster, hvis hværv derved i højeste måde kunde vanskeliggøres, — fræmkaldte selvfølgelig en temmelig hidsig kamp her hjemme, i hvilken særlig Blædel flere gange tog ordet, ikke for at undskylde sig, heller ikke for at retfærdiggøre sig, men nærmest for, i det han væsentlig henholdt sig til biskop

Martensen, at gå «grundtvigianismen» på klingen. — Men nu var og er der et præstekonvent, som talte og tæller en hel del præster i og udenfor København, og af dette vare både Fenger og Blædel medlemmer. I dette foreslog da Fenger, at, når der var en sådan meningsulighed tilstede, som imellem ham og Blædel var bleven åbenbar, skulde konventet hellere i al fredelighed opløse sig; og, vilde så nogen af dem på ny slutte sig sammen og danne et mindre konvent, måtte dette jo stå dem frit. Den fredelige Fenger havde ikke hidtil taget del i den hidsige pennefejde; Blædel var tilfældigvis ikke tilstede i dette konventsmøde; og de tilstedeværende medlemmer af konventet vare ikke forberedte på et sådant forslag. De mente, at der ved forslagets vedtagelse vilde ske et brud, som helst måtte undgås; de satte megen pris på konventet, som det nu havde bestået i en række af år; og man enedes derfor om at tage sagen for på det følgende møde, hvor både Fenger og Blædel kunde være tilstede, og hvor man da håbede at kunne fræmkalde en fredelig løsning. Håbet glippede dog. Blædel udviklede i næste møde udførlig, hvorfor han var og måtte være en afgjort modstander af den grundtvigske retning, og vægrede sig bestemt ved at give nogen offentlig erklæring, der i mindste måde kunde formilde det stødende, som man havde fundet i de tre herrers skrivelse til Müller Eggen. Og denne beslutning fastholdt han, skönt man både på selve mødet og senere indstændig bad ham opgive den. Det kom altså til et brud, men det var kun Blædel, som trådte ud af konventet.

Som allerede sagt var den amerikanske fejde ført med stor hæftighed fra bægge sider, og ingen af de kæmpende havde lagt fingrene imellem. Men i et forsvarsskrift mod præsten Blædel («Den danske Folkekirke, Grundtvigianismen og Pastor Blædel») havde præsten *Birkedal* iblandt andet ytret (s. 10): «om vi kunne stå mål . . . for Luthers lille katekisme . . . det må dog vel nogenlunde kunne afgøres.» Disse ord greb *Blædel*, og i et modskrift («Pastor Birkedal og Grundtvigianismens Catechismus») udbrød han (s.

9-10): «Ja, pastor Birkedal! det kan afgjøres. Ti, dersom Grundtvigianerne ere i fuld og god overensstemmelse med denne «besvorne» bog, hvorfor have de da i den af dem besørgede udgave af dr. Mårten Luthers lille katekismus forandret og forvansket Luthers lære om dåbsordet og nadverordet! . . . «Det er en af de sørgelige følger af den usikre og næsten opløste tilstand, hvori den danske folkekirke for tiden befinder sig, at enhver, der måtte have den nødvendige dristighed dertil, kan tiltage sig ret til at udgive Luthers lille katekismus, skönt den er en af vor kirkes symbolske bøger. Denne lovløse tilstand have grundtvigianerne benyttet sig af til at udgive en katekismus, som bruges især af de præster og lærere, der henhøre til dette religiøse parti» *). — Dette gav biskop Monrad anledning til i sin bog «Om Slaget ved Katekismen» at sige: «Der udbrød en strid i Nordamerika mellem norske og grundtvigiansk-danske præster. De første søgte understøttelse i Danmark og vare heldige i deres bestræbelser; men, da så efterretningen herom kom fra Nordamerika til Danmark, så tændtes krigens luer også i vort fædreland, og navnlig udbrød der en hæftig kamp mellem pastor Birkedal og pastor Blædel. Imidlertid sad præsten til Frelsers kirke ganske stille, fredsommelig af natur, måske også fredsommelig ved årenes vægt. Han anede ikke uråd, mente sig vel forvaret og trak måske lidt på skuldrene over de yngre kræfters ivrighed. Da endte pastor Blædel kampen ved en dristig og vel beregnet manøvre; han opgav Fyn [o: Birkedal], kastede sig over Kristianshavn, og førte et dræbende slag mod en af pastor Fenger udgivet katekismus. Jeg kommer uvilkårlig til at tænke på svenskernes pludselige indfald i Jylland under trediveårskrigen.» Så vidt Monrad. Om han har ret i, kun at se «en dristig og vel beregnet manøvre» i pastor Blædels sidste skridt, må han om; at det var dristigt, ja vel mer end dristigt, kunne vi let blive

*) Denne grundløse beskyldning fralagde iblandt andre dr. Viborg i Slageløse og Birkedal sig. Birkedal tilføjede endog, at han ikke havde kendt den omhandlede udgave af katekismen, før nu Blædel gjorde ham opmærksom på den.

enige om. Men til sagen! — Allerede 1841 havde Fenger på forlæggerens anmodning udgivet: «Dr. Morten Luthers lille Catechismus med Morgen-, Aften- og Bord-Bønner, en Huustavle, samt Sententser af Guds Ord.» Han havde (ligesom for øvrigt biskop Mynster og flere andre) undladt at sætte sit navn på som udgiver, ti det var jo ikke hans eget arbejde, men helt og holdent Luthers, og han mente, at det var den ligegyldigste sag af verden, hvem der sørgede for, at det blev udgivet. I årenes løb udkom det ene oplag (på titusinde aftryk) efter det andet. Jeg har ikke de øvrige oplag liggende for mig, men kun det 9de, 13de og 14de, det sidste trykt 1872. Alle ere navnløse som det første, skönt lidt efter lidt kunde der jo nok været større grund til at nævne udgiveren; men det tænkte Fenger ikke på; han holdt det heller ikke hemmeligt for nogen; i al fald var det en offentlig hemmelighed. — Allerede i tidligere oplag havde han gjort nogle rettelser i språget, hvorved dette var blevet tydeligere og noget mere dansk. Disse språgrettelser savnede imidlertid al dogmatisk betydning, det skulde da være, at han i den 2den trosartikkel havde rettet «undfangen af» til «undfangen ved», en rettelse, om hvis rigtighed der er tvistet og altså kan tvistes, og som det jo er vitterligt, at flere (selv «grundtvigianere») ikke kunne gå ind på. Endog Blædel siger om alle hine rettelser: de «havde ikke nogen væsentlig og navnlig ikke nogen fræmtrædende dogmatisk betydning.» Men så kom 13de oplag (1868), og her (men først her), siger Blædel, «ere disse forandringer blevne af en aldeles gennemgribende natur.» Vi skulle se, hvorledes dette forholder sig, hvori den angrebne 13de udg. afviger fra den menløse 9de udgave. — I «den 4de part» (dåbens sakrament), i spørsmålet: «*hvad er dåben?*» hed det i

9de oplag:

Dåben er ingenlunde vand alene, men vand indesluttet i Guds befaling og sammenføjjet med Guds ord.

13de oplag:

Dåben er ingenlunde vand alene, men vand indesluttet i Guds befaling og sammenføjjet med Guds ord.

Guds ord, som er sammenföjet med vandet, er dette, som vor herre Kristus siger (Matæos i det sidste):

Går hen, lærer alle folk og døber dem i navnet Faderens og Sönnens og den Helligånds.

Hvad er dåbens brug og nytte?

At den virker og udretter i os syndernes forladelse, frier os fra døden og Djævelen og giver alle dem det evige liv, som tro Guds ord og hans forjættelse.

Guds ord og forjættelse er denne:

Mark. 16. 16.

Hvo som tror og bliver døbt, skal blive salig; men hvo som ikke tror skal fordømmes.

I 13de udg. var desuden i 5te part («alterens sakrament») det latinske udtryk: «det nye testamentes kalk» givet på dansk ved: «den nye pagts bæger», og længere nede var «hvo som ikke tro» rettet til: «de som ikke tro»^{*)}.

Guds ord, som er sammenföjet med vandet, er dåbsordet på den kristne tro i *Faderens* og *Sönnens* og den *Helligånds* navn. Guds befaling er denne, som vi læse hos Matæos i det sidste (Kristus sagde):

Går hen og lærer alle folk og døber dem til Faderens og Sönnens og den Helligånds navn.

Hvad er dåbens nytte?

Den virker syndernes forladelse, frier fra døden og Djævelen og giver den evige salighed til alle dem, som tro.

Mark. 16. 16.

Hvo som tror og bliver døbt, skal blive salig; men hvo som ikke tror, skal blive fordömt.

*) Pastor Blædel påviser og bekæmper jo rigtignok i 5te part adskillige andre afvigelser fra — Lindbergs udgave af katekismen; men dels har jeg ikke denne ved hånden, dels kommer det jo ikke sagen ved, da han rundt ud har erklæret, at de rettelser, som fandtes i de tidligere udgaver end den 13de, havde ikke nogen væsentlig og navnlig ikke nogen fræmtrædende dogmatisk betydning. Han kan dog ikke på den ene side mene og sige ét, og på den næste mene og sige noget helt andet.

For at være aldeles fuldstændig og nøjagtig skal jeg endnu tilføje, at i «sentenser af Guds ord» var der i 13de oplag, i afsnittet om «dåben», til de øvrige bibelspræg føjet dette: «Kristus rensede menigheden ved vandbadet i ordet. Ef. 5. 26», — samt at i Grundtvigs salme: «Et barn er født i Betlehem» var det sjette vers («I kød og blod blev han os lig») udeladt og i dens sidste vers to linier med en liden ændring omflyttede; men ingen af disse tre ændringer kan der vistnok tillægges nogen dogmatisk karakter, hværken tilføjningen eller udeladelsen eller omflytningen. — 14de oplag var et aldeles bogstavret optryk af 13de (kun at to små trykfejl vare blevne rettede, og at i den nævnte salme af Grundtvig det tyske «ansigt» var ombyttet med det danske «åsyn»). Hvis ændringerne i 13de oplag (ti om de tidligere er der jo ikke tale) havde kunnet gøre menigheden skade ved at «forvanske» tros læren, havde de altså i fulde fem år gennem tusinder af aftryk haft den rigeligste lejlighed dertil, da Blædel pludselig — og dog meget sent — trådte i skranken mod alt det «lovløse» væsen eller uvæsen; og, hvis der fandtes skadelige vildfarelser i de udgaver, der vare ældre end den 13de, havde der jo endog været en så meget rundeligere tid til udførelsen af ødelæggelsesværket.

Der er mange mærkeligheder ved dette skridt af Blædel. *Først* at han først nu trådte op imod en bog, som han dog længe havde kendt; *der næst* at han stadig og udelukkende kalder denne bog «grundtvigianernes katekismus», næsten som om den var vedtagen af disse på en hemmelig synode, uden med et eneste ord at antyde, at han godt vidste, at Fenger, og Fenger alene, var denne katekismes udgiver (det samme havde han i øvrigt gjort i Roskilde præstekonvent og fået svar, som sig burde); *end videre* at han, som Monrad meget rigtig siger*), egentlig slet ikke angriber selve de foretagne ændringer, men «de skumle planer, som han lægger ind i» ændringerne; og

*) «Om Slaget ved Katekismen», s. 18.

endelig at han, der ikke en men flere gange har kaldt Fenger sin åndelige fader^{*)}), kunde få det over sit hjerte at tillægge denne «sin åndelige fader» sådanne «skumle planer», som intet andet menneskebarn kunde tiltro den hæderkronede, «trohjærtige» olding. Nok — han trådte op «i dybeste alvår», hvad enten det så var «en velberegnet manøvre» eller ikke, og med glødende pen skrev han (iblandt andet): «Hvad der er det *særegne* ved denne katekismus, er dette, at et parti, som erklærer sig i alle henseender for at være i god og venlig forståelse med den evangelisk-lutherske kirke og med den danske folkekirkens symbolske bøger, *på egen hånd forandrer og forvansker* en af denne kirkes symbolske bøger og dog *vedbliver at påstå*, at de, der høre til dette parti, kunne stå mål, i det mindste lige så godt som andre, for *Luthers lille katekismus*. Jeg må derfor tillige henvende mig til ministeren for kirke- og undervisningsvæsenet og til folkekirkens biskopper som værgere og tilsynsmænd for den evangelisk-lutherske kirke i Danmark, og i den dybeste alvår må jeg spørge dem: *er den danske folkekirke virkelig i en så værgelos tilstand, at et særegent religiøst parti i denne kirke har ret til at omdanne og tillæmpe denne kirkes symbolske bog for derved at indsmugle sine privatmeninger i den kristelige børnelærdom?*» — Hvad «partiet» (d: Fenger) havde tilladt sig af «omdanning og tillæmpning», hvad det vilde «indsmugle», har jeg ovenfor påvist. Kan nogen finde farerne, så gøre han det. Som ikke-teolog skal jeg vel afholde mig fra ethvert forsøg på at godtgøre, hvor lidet Blædels anklage har at sige, når han råber på «forvanskninger» o. s. v. Jeg skal kun henvise til biskop Monrads bog «Om Slaget ved Katekismen». Ingen har hidtil mistænkt *Monrad* for enten hemmelig eller åbenbar «grundtvigianisme», og han kan da heller ikke billige, «at Fenger har foretaget forandringer i Luthers katekismus, uden at disse forandringer ere betegnede som fore-

*) Fr. Nielsen, «Historiske Oplysninger om Luthers lille Katekismus», s. 37.

tagne af ham» (hvilket Fenger også strags beklagede, da han blev gjort opmærksom derpå); men lige fuldt vidner Monrad, at disse forandringer ere «frugterne af en alvårlig mands grundige eftertanke» og «ere i det hele forsvarlige»; ja erklærer (s. 34), at «det skal stå fast som en aldeles ubestridelig kendsgerning, at Fengers udgave viser større troskab mod Guds ord i den hellige skrift og mod den gamle kirkelige overlevering.»*) end den af regeringen monopoliserede vajeøhusudgave, som biskop Mynster havde besørget. Desuden påviste *Fr. Nielsen* («Historiske Oplysninger om Luthers lille Katekismus»), at Luther selv og hans samtid idelig foretoge ændringer i katekismen, så det var vanskeligt at afgøre, hvilken af de mange udgaver der skulde gælde for vor kirkes symbolske bog, og godtgjorde, «hvoreledes Luthers katekisme i Tyskland strags foreligger i en dobbelt skikkelse: som symbolsk bog og som skolebog»; at det samme lige siden Peter Plades tid stadig var tilfældet hos os; samt at Fengers udgave ligesom Mynsters var en skoleudgave; «og at der altid har været frihed tilstede over for udgivelsen af katekismen som skolebog.» Det samme godtgør Monrad. Men det var dette, som Blædel havde været uvidende om, og det var denne hans uvidenhed, der havde givet ham mod til at kæmpe mod vejr-møller. — Fenger selv gav kun et par lige så rolige som værdige indlæg i denne strid**), skönt den selvfølgelig måtte både harme og krænke ham, og skönt han havde let ved at godtgøre, at den påankede katekisme på ingen måde var «grundtvigianernes», men — hvad «pastor Blædel ved lige så godt som jeg selv» — slet og ret var hans egen; og lige så let ved at godtgøre, at der slet ingen mening var i talen om «en forvanskning af vor symbolske bog.» Han

*) Jeg udhæver her, som ellers alle vegne, således som enhver forfatter selv har udhævet, da jeg ikke vil lægge mere eller mindre i udtalelserne, end vedkommende forfatter selv har lagt.

**) I «Dansk Kirketidende» nr. 43 for 26. okt. 1873 og i «Berl. Tid.» nr. 269 for 17de novb. 1873.

havde dog aldrig haft lyst til strid, og «Gud ved, at, jo ældre jeg bliver, des mindre synes jeg om strid, som kan undgås uden at være utro på sin post.» Han syntes heller ikke om, «når to mænd, der vare af ulig eller modsat mening om kirkelige sager, vilde give sig til højroestet at skændes derom eller endog skælde hinanden ud på et offentligt torv eller i en stærkt befaret offentlig gade» [det vil sige: i bladene], «allermindst når de vare i præstekjole.» Man har jo imidlertid ikke fred længer, end ens nabo vil. Det ordspråk måtte ordspråkssamleren både kende og sande. — Men, når han i sin troskyldighed mente, at det næppe vilde lykkes Blædel, hvad han syntes at tilsigte: at få brugen af bogen forbudt, ja da tog han sørgelig fejl. Biskop *Martensen* og kirke- og undervisningsministeriet havde en anden mening om sagen, og brugen af Fengers katekismusudgave blev 11. febr. 1874 forbudt i skolerne og ved alle de præstelige vejledninger til dåbsfæstelsen! Et gammelt bud, der hævdede vajsenshusudgavens ret til brug i skolerne, blev genopfrisket. Det er imidlertid godt, at et ministerielt forbud kun kan ramme den døde bog, men vanskelig den levende undervisning. Det burde de høje herrer have betænkt, og de vilde da måske undladt forbudet, hvad enten de så vare mere eller mindre enige eller aldeles uenige i de gjorte ændringer. *)

Salmesagen er upåtvivlelig den, ved hvilken Fenger vandt sine største, sine uomtvistelige fortjænester af vor kirke. Jeg kommer nu til hans sidste skriftlige arbejde,

*) Den, der vil læse en mild, klar og slående udvikling af strids-spørgsmålets kærne, kan læse *Skat Rørdams* lille bog (tretito sider): «Grundtvig og Luthers lille Katekisme» (Kbhvn 1873). Den er skreven i en ånd, der lader forfatteren sige (s. 9): «Det er nu aldeles ikke min mening med ovenstående bemærkninger at ville fejde imod pastor Blædel, så lidt som jeg overhovedet ønsker at deltage i den opståede strid, der efterhånden har antaget en så uhyggelig karakter, at kristne ikke skulle lystes ved at have med den at gøre.»

der måske turde blive ikke sønderlig mindre betydningsfuldt, ligesom det vistnok turde være det, på hvilket han, næst efter salmesagen, havde sat mest kraft ind; jeg mener hans «Forslag til en påny gennemført Alterbog» (Kbhvn 1874). — Den fromme biskop Hans Bagger gav os 1688 den nu brugelige alterbog, som i adskilligt holdt sig til, hvad der allerede var sædvane, men i øvrigt var indrettet efter kirkeritualet af 1685. Baggers alterbog blev ved forordning 7. apr. 1688 befalet indført i alle Danmarks og Norges kirker. Den var et for sin tid godt og dygtigt arbejde, «opført på den kristelige kirkes grundvæld.» I tiden havde den dog undergået nogle, men ikke særdeles mange ændringer; således var iblandt andet djævlbesværgelsen ved dåben bleven udeladt (1783), og den nu brugelige indledning til dåbshandlingen hidrører ligesom bönnen efter dåbsfæstelsen fra biskop Balle. I sine første præsteår havde Fenger «megen glæde» af alterbogen og vilde således «nødig se en tøddel forandret» i fællesbönnen (de såkaldte kollektur). Men efterhånd som han dog, at de «ikke vare uden plet og rynke». Der var ikke få tyskheder i dem; enkelte udtryk vare mindre nøjagtige og smagfulde; i nogle var ordføjningen sådan, at sangen ikke altid kunde falde på en jævn og naturlig måde; og endelig var evangeliets hovedtanke ikke truffen i dem alle. Han mærkede sig de vigtigste af disse pletter, søgte at ændre dem og talte jævnlig med sine naboer derom. Det var altså dog kun *formen*, han havde at anke på, ikke indholdet, ikke den i bönnen udtrykte tro, og allermindst havde han indvendinger mod indstiftelsesordene ved dåb og nadvere. Disse anker kom fra en helt anden side. — Der var jævnlig ført klage over, at to af Københavns præster, stiftsprovst H. G. Clausen og hans svigersøn, res. kap. (siden biskop) P. Kr. S. Gad, hværken vilde holde sig ritual eller alterbog efterrettelige, men ved uddelingen af salighedsmidlerne tillode sig sådanne afvigelser, at det måtte agtes mere end tvivlsomt, hvor vidt deres dåb og nadver kunde kendes gyldige. De fandt sig krænkedes ved de hyp-

pige klager, og med femten andre københavnske præster enedes de 1832 om at andrage på en revisjon af ritualet som nødvendig for kirkens fred, menighedens opbyggelse og den gejstlige stands værdighed. Det forhastede rygte kom ud, at en kommissjon var nedsat i dette øjemed, samt at, for at forebygge kævl, det ritual, som kommissjonen måtte enes om, skulde *bejales* indført, uden at landets provster eller præster (ikke at tale om menigmand) vilde blive rådspurgte eller få lejlighed til at ytre sig. Da var det, at Fenger skrev sin første bladartikel: «Om Forandringer i Ritual og Alterbog» («Nord. Kirk.» 1833, nr. 6). «Det er ikke for at være skribent, hvortil jeg ikke har kald eller ævne, jeg griber pennen, endnu mindre af lyst til strid, som jeg ønsker, så vidt muligt, at undgå; men fordi jeg ikke tør tie stille, fordi min samvittighed fordrer det, at jeg aflægger mit præstelige vidnesbyrd.» Hvad der var krævet, var ændringer i formularerne ved dåb, dåbsfæstelse, nadvere, brudevielse, ja endog ændringer i selve dåbspagten. Disse ændringer kunde umulig foretages således, at de kunde tilfredsstille dem, hvis tro var så modsat, at, hvis der førtes ret kristelig lærdom på den ene side, måtte der føres vrang lærdom på den anden. Hvis man vilde bevare samvittighedsfriheden, var der derfor ingen anden udvej end «at sætte dobbelte formularer i alterbogen og tillade præsterne at bruge, hvilken de kunne og ville»; men da må menigheden også have ret til at søge hvilken præst, den kan og vil. Men vil man, «som stiftsprovstens erklæring synes at forlange, forandre *dåbsvilkåret*», da «er et skisma næppe at undgå;» men, skulde et sådant rejse sig, «så skal skylden være *deres*, som vilde andrage på at fratage os og vore børn det dyrebareste klenodie, som fædrene have overantvordet os, og ikke *vor*, som ikke turde bortgive det, og som have bedet bønlig, indstændig, som jeg herved på egne og mine trosfællers vegne beder: *lad det ikke ske!*» — Flere præster udtalte sig i de følgende år i samme retning, og lejlighedsvis gjorde han selv det med, når han greb ordet for sogne-

båndets løsning; men i ængstelig spænding imødeså man det kommende, da det blev vitterligt, at *biskop Mynster* ved kongelig resolusjon af 22/7 1837 havde fået det hværv at revidere alterbog og ritual; ti man kendte både hans myndighed og hans berettigede store indflydelse hos regeringen. Allerede i våren 1838 kom de første sikre rygter ud om Mynsters hensigter; de kom fra folk, som han selv havde ladet gennemgå sit udkast, så der kunde ingen tvivl være. Ved nyårstid 1839 var han helt færdig med det. 2den apr. 1839 blev den komite nedsat, som skulde gennemgå og prøve det (se foran s. 70). Og nu blev hans udkast («Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark») udgivet i trykken, hvad vi nok for en ikke ringe del kunde takke biskop Tage Müller for, skönt også Mynster ønskede det. — Det offentliggjorte udkast svarede fuldstændig, til hvad der havde rygtets. Af de mange ændringer skal jeg dog her kun nævne to: Ved nadverens uddeeling var «Dette er Jesu sande legeme, dette er Jesu sande blod» rettet til: «Dette er Jesu Kristi legeme, dette er Jesu Kristi blod.» Ordet «sande» var altså udeladt. Der var i den anledning bemærket, at dette ord «hos os först blev almindelig indført ved alterbogen af 1688.» Nu, havde det aldrig været indført, vilde der måske for tiden heller ikke været tilstrækkelig grund til at optage det; men at slette det, efter at det i halvandet hundredår havde været i «almindelig brug,» vilde næppe været vel betænkt: det vilde have vildledet mange og ængstet andre samvittigheder, der i udeladelsen vilde have set en ligefræni bekæmpelse eller åbenbar fornægtelse. Endnu langt betænkeligere var dog en anden ændring: det skulde ikke længer ved dåben hedde: «Forsager du Djævelen osv.? Tror du på Gud Fader osv.? Tror du på Jesus Kristus osv.? Tror du på den Helligånd osv.? Vil du på denne tro være døbt?» Nej, framtidig skulde det hedde: «Dåbens hellige pagt er denne: at du skal forsage Djævelen osv.; at du skal tro på Gud Fader osv.; at du skal tro på Jesus Kristus osv.; at du skal tro på den Helligånd» osv.; og efter denne udtalelse skulde

der så spørges: «Vil du døbes på denne tro?» Vilde man sige, og det kunde man dog vanskelig, at der endnu var vedligeholdt en dåbspagt, så er det dog vist, at forsagelsen ikke var medtaget i denne pagt, li den var ikke medtaget i «denne tro», på hvilken der skulde døbes. Og denne åbenbare ophævelse af dåbspagten havde biskop Mynster forsvaret dermed: «den af mange anbefalede forandring» må billiges, «at der ved dåben ikke henvendes så mange spørgsmål til det spæde barn, hvilket unægtelig har noget stodende»^{*)}, medens han dog fandt, at den engelske liturgi «har noget koldt,» når ifølge denne spørgsmålene henvendes til den, der bærer barnet: «Forsager du i dette barns navn» osv. Desuagtet erklærede han strags efter «uforbeholdent»^{**}), «at, som det kun er af agtelse for andres liturgiske takt, at jeg i mit forslag har bibeholdt det ene spørgsmål, så ønskede jeg langt hellere, at vi kunde enes om ganske at opgive den spørgende form, om hvilken jeg aldeles ikke ved, hvorledes man vil retfærdiggøre den.» — Nu, for strængt må man ikke dømme biskop Mynster, ti alle Danmarks samtidige bisper vare uden tvivl enige med ham, i det mindste vare Faber, Tage Müller(I), Rasmus Møller(I) og Øllgaard det, og da vistnok tillige både Callisen, Fogtmann, Johnsen, Paludan-Müller og Telens. Imidlertid — Københavns præsteskab, som dog havde andraget på forandringer i alterbog og ritual, fandt sig ikke tilfreds med Mynsters udkast^{***}), og således faldt sagen af sig selv hen, noget nær den største fare vel, som siden kirkerensningen havde truet den danske kirkes enhed.

*) Bemærkninger ved Forslagene til en ny Alterbog og et nyt Kirke-Ritual, s. 26. — *Her hidrører vilhævelsen imod min sædvane ikke fra forfatteren, men fra mig.* Fr. B.

**) Oplysninger angaaende Udkastet til en Alterbog og et Kirke-Ritual, s. 36.

***) Det vilde være sørgeligt, hvis man med prof. Clausen («Optegnelser» osv., s. 250) skulde finde sig nodt til at mene, at grunden var den, at «den grundtvigianske retning var under Kristian den åttende og hans dronning stærk nok til at sætte — ikke himmel og jord, men, i ul stilhed, hoffets magter i bevægelse» osv.

Imidlertid havde Fenger i stilhed fortsat sine drøftelser af alterbogen, hvilken han vel kunde ønske læmpelig ændret, men ikke kuldkastet. Han «syste de næsten hver uge med at tænke på, hvordan kollekten til den følgende søndag kunde modtage en lille forandring, som kunde blive en forbedring.» Og dette arbejde fortsatte han uge efter uge, år efter år, fortsatte det også, efter at han var kommen til Kristianshavn. Som sædvanligt billigede hans præsteveener nogle af hans forslag og misbilligede andre; men han trættes ikke. Han prøvede dog ikke på et gennemgående eftersyn af hele kollektrækken, før han engang havde ytret til Grundtvig, at han mente, at de fleste kollekter kunde trænge til at ændres med varsom hånd, og ikke alene havde fundet Grundtvig enig med sig, men tillige fundet ham villig til at hjælpe med ved drøftningen. Hvorledes arbejdet så gik for sig, fortæller han os selv omtrent således (i hans udførlige fortale til hans «Forslag til en paany gjennemseet Alterbog»): «Jeg vågtede mig, så meget jeg kunde, for alt, hvad der kunde ligne konst; jo jævner og simplere det kunde blive, des kærere var det mig, og helst søgte jeg at udtrykke tankerne med skriftens egne ord. Jeg gjorde mig umag for, at de kunde blive, således som jeg syntes, man kunde bede, efter at man havde læst evangeliet og havde dette i sit hjerte og sin tanke. Hver gang jeg gik til Grundtvig, tog jeg da gjerne to eller tre kollekter til de nærmeste søndage med. Jeg læste op, hvad jeg havde skrevet, og vi talte så derom, og, hvad Grundtvig havde at bemærke, ændre eller tilføje, skrev jeg med en blyant, og i mellemtiden, inden jeg kom igen, bragte jeg det i orden eller skrev det helt om.» Da han havde kollektrækken færdig, gjorde han yderligere prøve på sit arbejde ved at bruge bønnerne som indgangsbønner på prædikestolen og fandt derved lejlighed til på ny at undersøge, om også virkelig evangeliets hovedtanke var truffen; ligesom han også rådførte sig med andre præster, ja selv med språgmænd. På samme måde gennemgik han med Grundtvig de andre hovedstykker i alterbogen. Da

han således «uge efter uge og år efter år» havde prøvet sig fræm, udgav han endelig to år efter Grundtvigs død sine samlede overvejelser, «dels fordi det måtte være mig kært, om noget, af hvad jeg har betænkt og prøvet på i mine henved 50 præsteår, og det i nogle af mine bedste timer, kunde komme en eller anden til nytte, dels og især fordi jeg ikke synes, at de råd, bemærkninger og vink, jeg har haft lejlighed til at modtage af min faderlige ven, biskop Grundtvig, ere min private ejendom og skulde svinde bort, når mine øjne lukkes.» — Jeg har meddelt et så udførligt uddrag af hans fortale, fordi, man kan være enig med ham, og man kan være uenig med ham (jeg selv er uenig med ham i flere enkeltheder), men man skal ikke nægte, at hele hans færd var en alvårlig mands færd i en vigtig og alvårlig sag. — Han nærrede dog ingenlunde det forføngelige håb, at hans gennemsete alterbog skulde blive «forordnet» indført som biskop Bagers; han vilde end ikke have den pånødt en eneste; hans højeste ønske var, at der måtte blive givet tilladelse til at tage den i brug, «hvor præst og menighed frit forenede sig om at begære det.» Men selv med dette ønskes opfyldelse turde det sagtens for tiden have meget lange udsigter. Derfor skal man dog ikke mene, at en alvårlig præstemands alvårlige arbejde, som han stadig og kærlig syslede med i over en menneskealder, skal blive uden al frugt for menigheden.

Men ved dette hans arbejde er der endnu ét at mærke. Han var Grundtvigs lærling igennem et halft hundredår. Han elskede og ærede denne sin gamle lærer og faderlige vejleder og vilde inderlig gærne være enig med ham i alt, så vidt hans samvittighed tillod ham det. Han havde stykke for stykke gennemgået hele alterbogen med ham, og det med hele sin samvittighedsfulde grundighed; og intet havde vist været ham kærere, end om der havde kunnet blive fuld samstemning imellem dem. I det mindste i ét punkt kunde dette dog ikke ske. Som bekendt sagde Grundtvig altid i den 2den trosartikkel, og lagde stor vægt derpå: «pint, under Pontius Pilatus korsfæstet.» Næsten alle

Grundtvigs venner have heri fulgt ham. Men i Fengers alterbog står der allevegne: »pint under Pontius Pilatus, korsfæstet.» Han siger herom i sin fortale: »dels synes mig, at det således» [v: efter den grundtvigske tegnsætning] »bliver noget tvungent, og meget erfarne filologer, som jeg derom har rådspurgt, have også forsikret mig, at det vilde stride mod den græske konstruksjon; dels holder jeg for, at Jesu lidelse og pine begyndte fra hans dåb af Johannes og varede til hans død på korset, og alt dette skele jo, da Pilatus var landsherre i Jødeland.» — Han finder den grundtvigske ordføjning »noget tvungen;» han kunde gjerne, mener jeg, have kaldt den udansk, ti den er visselig lige så udansk, som den skal være ugræsk, så de, der holde på den grundtvigske opfattelse, bør tage skridtet helt ud og sige: »pint, korsfæstet under Pontius Pilatus.» Så længe de ikke gøre dette, er deres gang haltende, og de gøre bedst i at vende tilbage til Fengers (og det almindelige): »pint under Pontius Pilatus, korsfæstet.» Det ser ellers ud, som om de, ifølge en stille tvivl om, hvor vidt de have ret, ved en tvungen ordstilling ville dække en falsk ordføjning. — Man kan kalde dette småting, og det hører visselig hverken til de meget store eller meget væsentlige ting, men dette lagt til hvad ovenfor er fræmhævet (om de gudelige forsamlinger og missjonen), godtgør dog, at, i hvor ivrig og nidkær en disippel Fenger end var af Grundtvig, var han dog i småt og stort en selvstændig mand og fulgte ingensinde og ingensteds sin lærefader videre, end samvittigheden og ærligheden tillod ham.

Han »kunde selv i sin høje alderdom udrette utrolig meget, når han fik ro til det», siger prof. Fr. Nielsen. Men hvorledes fik han stunder til alt, hvad jeg har nævnt og ikke har nævnt? — Han havde jo et stort æmbede med en talrig, tildels fattig befolkning; og sin æmbetsgerning passede han jo dog først og sidst med en kærlighed, en trofasthed, en samvittighedsfuldhed, som søgte sin lige; ja, selv om det var alle de mange kontorforretninger, »der

udgøre en uadskillig del af en københavnsk sognepræsts daglige arbejde», udførte han dem jo med en omhu, som om de havde været hans livs lyst. Fire timer daglig modtog han hele den mængde mennesker, der havde sligt at afgøre med ham. — Han havde desuden megen slægt herinde, både på sin egen og sin kones side, og hans gæstfrie hus stod altid åbent både for frænder og venner; ikke at tale om alle de mange, tildels vildfremmede, som søgte råd og trøst hos ham og altid fandt hans hjerte lige så åbent som hans dør, at sige, hvis de *virkelig* søgte til ham af *åndelig* trang; ti i modsat fald gennemskuede hans skarpe blik dem lettelig, så de kom aldrig mere end denne ene gang. — «Det var heller ikke få, der i breve spurgte ham til råds med hensyn til åndelige ting; og at svare på de breve tog tid, ti indholdet af svaret blev nøje overvejet, og hvert bogstav blev prentet»^{*)}. — Og så arbejdede han jo dog oven i købet langsomt, meget langsomt, ja så langsomt, at, om det så kun var en døbeseddel, tog dens udfærdigelse ham omtrent den dobbelte tid, af hvad den tog andre, fordi han ikke alene skrev den smukt og prydelig, men både under og efter skrivningen jævnlørte og jævnlørte hvært eneste bogstav og hvært eneste tal med døbebogen, inden han turde give den fra sig. Jeg ved også af egen mangfåldig erfaring, hvor omhyggelige og pålidelige hans anbefalinger vare for enhver ansøger og ansøgerinde. — Hvordan fik han da altså tid? — Jo, hemmeligheden var den stadige orden i al hans gerning og i hele hans liv. Derved vandt han alle de mange timer, som gå til spilds for den mindre ordentlige, hvær gang han må bringe orden i sin uorden. Og hemmeligheden lå desuden i den måde, hvorpå han delte og brugte sin tid. Som student og kandidat og i de første år som præst på landet, arbejdede han som de fleste andre studerede folk i den sildige aften, undertiden vel endog i den egentlige nattetid. Den tid var hans egen, på den kom der ingen af hans sognefolk til ham. Men fra 1843 af, da han begyndte sit første samarbejde med Grundtvig

^{*)} Fr. Nielsen, «Mindeblade om P. A. Fenger», s. 12.

i salmesagen, ændrede han pludselig sin levevis. Hovedgrunden var dog nærmest den, at han var kommen til at se, at det sømmede sig for en husfader at holde morgenbøn med hele sin husstand; men, skulde dette ske, kunde han ikke længer blive liggende til kl. 6, 7: han måtte op samtidig med folkene og holde bønnen, inden disse gik hvær til sin gerning. Han stod altså nu op om sommeren lidt efter kl. 4, om vinteren lidt efter kl. 5; og hermed blev han ved, da han tolv år senere blev præst på Kristianshavn. Den eneste samlede arbejdstid, han her med sikkerhed kunde gøre regning på, faldt jo desuden i den tidlige morgenstund. Han kunde således have et godt stykke arbejde fra hånden, inden andre folk endnu havde lettet sig i fjærene. Og i den tidlige morgen, når han havde sunget sin morgensang, var han så glad og let på sjæl og legeme. Han kunde henrykkes ved stjernehimlen, han kunde lytte til stærene i stærekassen udenfor, som jo også sang sin morgensang, han kunde glæde sig ved en eller anden lille blomst i vinduet, og fuld af liv kunde han udbryde til den datter, som stod op med ham: «Er det dog ikke dejligt i den tidlige morgenstund!» Når hun ikke fuldt kunde være enig med ham og var ærlig nok til at vedgå dette, blev han højst forbavset: «Det er da besønderligt! Du er jo ikke syg, mit barn! — så får du bestemt ikke søvn nok!» Men så gik han også i seng kl. 9¹/₂ om aftenen, og, da han blev ældre, gjorde han dette, hvad enten der var besøg hos familien eller ikke. Og så sov han, så snart han havde lagt sit hoved til puden, og sov som en sten til den næste morgen. Han kunde slet ikke fatte, at andre ikke kunde gøre det samme, når de da ellers vare raske. Han havde en aften talt med en af sine døtre, der var meget bedrøvet over en ung piges opførsel. Da de samledes igen næste morgen, så hun ham ikke vel ud. «Hvordan har du det, mit barn! er du ikke rask?» «Jeg har ligget så længe vågen i nat; jeg måtte tænke på den stakkels pige.» «Men det er jo galt, mit barn! således må du ikke bære dig ad. Når du kommer i din seng, skal du befale

dig Vorherre i våld, og så skal du strags sove.» Det kunde han nu selv gøre: han kunde altid ihukomme og efterkomme Luthers formaning i katekismen: «og dermed strags og glad til at sove!» — Men, søm der rådede den strængeste orden i hele hans liv, således også i hans pengesager. Derfor havde han heller ikke den stadige kamp med sine finanser, som tærer så mangen anden mands tid og kræfter. Han var vistnok ikke nogen rig mand, men man kunde nok kalde ham en formuende mand, og det uagtet han havde den store børnesflok, på hvis udvikling og opdragelse han intet sparede, og uagtet han havde en rund hånd, ja, som «tillægene» ville vise os, en meget rund hånd lige over for venner og værdige trængende, kunde også jævnlig lade sig slå store plader af allehånde liggere. Ti vel er det sandt, som allerede fræmhævet, at han «af naturen var intet mindre end rund,» men det er også vist, og vi have vidnesbyrd nok derom, at hos ham vandt Vorherres optugtelse sejr over naturen. Hvad indtægter angik, havde desuden Gud fra den første stund været ham meget god; tarvelighed og nøjsomhed havde han, som tidligere sagt, taget i arv fra det fædrene hus; og hans hustru var ham i dette som i alt andet en trofast støtte. Husets glæder vare heller aldrig af dem, som kostede meget: dets bedste adspredelser vare sang og musik, og deraf kunde det i rigt mål byde, hvad der kunde glæde både det selv og dets gæster.

Af hans tidligste præstevenner har jeg ovenfor nævnt: *J. A. L. Holm* († 1861), *F. V. Flindt* († 1830), *T. V. Oldenburg* († 1842), *J. G. V. Hahn* († 1840), *L. K. D. Westengaard* († 1853) og *J. P. Østrup* († 1833). Senere har jeg endnu nævnt: *L. V. Monrad* († 1877), *Kr. Fr. Rønne*, *E. T. Clausen* († 1851), *J. F. Fenger* († 1861), *J. K. E. T. Mau*, *F. E. Boisen*, *G. Busck* († 1869) og *J. G. Willemoes* († 1858) samt *P. K. Kierkegaard* og *H. K. Ingerslev*. Jeg kunde til disse endvidere føje *Peter Rørdam* (først i Mærn, nu i Kongens-Lyngby) og *P. V. van Wylich* (først i Serup og Lemming, dernæst i Næstelsø og Mågen-

strup, sidst i Greve og Kildebrønde) samt af de noget yngre: *Fred. Hammerich* (først præst i Starup og Nebel, siden res. kap. ved Trinitatis kirke i Kbhvn og feltprovst, tilsidst professor i kirkehistorie ved Kbhvns universitet, † 1877), *Vilh. Birkedal* (først kateket i Ringkøbing, dernæst præst i Sønderomme og Hoven, så i Ryslinge, hvor han blev afsat 1865, men siden 1866 har været fripræst ved Nasaretkirken), *Karl J. Brandt* (først i Rønnebæk og Olstrup, nu Grundtvigs eftermand ved Vartov), *R. Teod. Fenger* (først i Åle og Tørring, så i Hyllested, Venslev og Holstebjerg, nu i Hvedstrup og Fløng) og *Jens N. J. Schjörning* (først pers. kap. i Boslunde og siden på adskillige andre steder, så præst i Hodde og Tistrup, nu i Ørslev og Bjerre). — Hans medlænere ved Frelsers kirke vare: først efter hinanden de residerende kapellaner *J. S. Bloch-Suhr* († som res. kap. ved Helliggejst kirke 1876), *H. Vilh. R. Scholer* († som præst i Vester- og Østerhassing 1875) og *J. Kr. Holck*; og han stod i et venligt, om end ikke nært, forhold til dem alle tre, særlig dog til den sidstnævnte, med hvem han arbejdede sammen i femten år; dernæst hans kateketer, som i tidsfølge vare: *J. Johansen* (nu præst ved Fruekirke i Odense), *A. V. Meinert* (nu præst i Flødstrup og Ullerslev), *F. V. Munck* (nu præst på Herlufsholm), *J. Krist. Madsen* (nu præst i Jælling og Hover samt forstander for det kgl. skolelærerseminarium i Jælling), *Fred. Kr. Nielsen* (nu Hammerichs eftermand som kirkehistorisk professor) og *G. F. Mygind*. Sine kateketer havde han jo tildels selv valgt, og til dem stod han i så mangfaldige æmbetsforhold, i skolen så vel som i kirken; derfor stod han i reglen også på en nærmere fod med dem end med kapellanerne. — Men der var intet af hans venneforhold, som jo var indgået i fuldt alvår, i Vorherres navn, og som derfor ikke trodsede både død og grav. F. E. Boisen har i «Budstikken» *) givet et talende og rørende vidnesbyrd om, hvor inderlig og kærlig, hvor ømt og trofast Fenger kunde hænge ved en ven, som han dog urette-

*) Nr. 4 for 1878, side 116-17.

lig mente sig glemt af. Jeg skal her meddele dette: Fra den tid Boisen flyttede til Sønderjylland og Fenger et par år senere til Kristianshavn, sås de ikke så stadig som tidligere og kunde ikke så jævnlig rådføre sig med hinanden. «Dog vedblev det inderlige og hjertelige kærlighedsforhold uforandret indtil enden, og jeg [o: Boisen] modtog et års tid før hans død vidnesbyrd om, hvorledes han tænkte på mig med den gamle kærlighed. Det hændte sig næmlich, at jeg engang ved et besøg i København ikke kom ud til ham, som jeg ellers plejede, og at han blev bekymret for, at der var et eller andet, der havde svækket vort kærlighedsforhold. Da jeg nogen tid efter kom ud til ham, betroede han mig dette og sagde, at han i sin bekymring havde fundet trøst i et vers af salmen nr. 269 i Grundtvigs sangværks 4de del:

Er i hjærtot vinterkulde,
 da er sjæl lagt under mulde;
 hjærtekulde dog herveden
 er kun bånd på kærligheden,
 og, som havets, ligervis
 tøes op kan hjærtets is;
 og, når kulden er forbl,
 atter elske, leve vi,
 Herren være priset!
 som i Paradiset.

Der fandtes i hans salmebog et lille stykke papir, hvori han havde udtalt både sin bekymring og trøsten, han havde fundet, og at han ved Paradiset havde tænkt på vort samliv i Skörpinge og Bjærgby.» — Flere vidnesbyrd om hans ubrødelige troskab trænges der næppe til.

Men så er der forholdet til hans «faderlige ven og vejleder,» gamle N. F. S. Grundtvig. Dette forhold varede netop et halft hundredår, og, skönt jeg mange gange tidligere her har omtalt det, må jeg dog endnu dvæle ved det med et par ord. Skal jeg, og jeg mener, at jeg har fuld ret til det, slutte fra yringer til mig af Grundtvig selv for over tyvefem år siden, på en tid, da jeg endnu stod Grundtvig meget nær, så kommer jeg til det udslag, at

der var *ingen* iblandt alle Grundtvigs præstevener, for hvem den gamle nærede så stor højagtelse som for Peter Fenger; og denne højagtelse vedblev at våkse med hvært år. Man kunde mulig nævne mig enten Ferd. Fenger eller Peter Rørdam eller først og fremst Gunni Busck, ham, som aldrig blev træet af at «købe lovsang til Guds rige»; og jeg mindes fuldt vel Grundtvigs egen udtalelse til Busck*): «min trofaste broder i Herren, den mest ligesindede, jeg har mødt i verden,» foruden flere lignende. Men det er noget helt andet, og jeg bliver trøstigt ved mit. Jeg siger ikke, at han havde en større, en inderligere kærlighed til Peter Fenger end til nogen af hine tre samt måske en enkelt anden, og særlig lå vistnok Busck hans hjærte fuldt så nær som Fenger. Han har jo selv sagt os dette. Af den tilfældighed, at Busck ligesom Ingemann var Grundtvigs dusbroder, medens Fenger og Grundtvig stadig sagde «De» til hinanden, skal man ikke slutte meget. Erklærede Grundtvig (^{21/3} 1829) til Fenger; «Skulde Herren bortkalde mig i drengens barndom, da ved jeg ingen ven, jeg hellere vilde ønske Johan i faders sted end Dem;» så er det jo vitterligt, at 1839 havde han bedt Busck om at dåbsfæste både Johan og Sven, og til dem bægge gjorde han gærne sommerfærder, dog mange flere til Busck end til Fenger. Alt dette og mere andet regner jeg for mere eller mindre tilfældigt, men *den højagtelse for hele personen*, den agtelse for hans mening, *tror jeg ikke*, at Grundtvig havde fuldt i samme mål for nogen anden som for den stille, rolige, sindige og grundige Peter Fenger. Lad det være mig tilladt at bruge et billede: han stolede, særlig vel på Busck, som på det friske, kraftige, løvrige træ, der var rodfæstet i fjældet, men han stolede på Peter Fenger som på fjældet selv, skönt han, hvad vi alle vide, og hvad han selv tilstår, var mistroisk af naturen (egentlig en sælsom blanding af godtroenhed og mistænksomhed). Det stemmer heller ikke ilde hermed, når han (^{10/11} 1843) skriver: «Og nu, kære Fen-

*) «Gunn Busck», 2den udg., s. 245.

ger! De kender mig, tror jeg, bedre end nogen anden af mine præstevenner, derfor taler jeg friest og imellem hårdt til Dem;» eller når han (^{30/7} 1842) skriver: «Var det en anden af mine yngre venner end Dem (eller Rørdam), der» [havde skrevet, som Fenger skrev, og som Grundtvig blev meget vred over], «da vilde jeg slet ikke svare» [men nu svarede han i fuldt alvår]. Dog — jeg skal ikke fortsætte denne undersøgelse, ti enhver af dem kunde være og var tilfreds med sin plads i Grundtvigs hjærte.

Fenger havde altid været en meget virksom deltager først i *de nordiske præstemøder*, og senere, da disse ophørte, i *de grundtvigske vennemøder*. Da så Grundtvig døde, var det vel nærmest ham, der styrede og ledede både de større vennemøder i Odense og de mindre i København, på hvilke hans ædle skikkelse og hans åbne, pletfrie karakter trådte så smukt og klart frem. Der er vistnok endnu mange, som med glæde mindes, hvorledes han ved vennemødet på Store-Ravnsborg 8. septb. 1876 udtalte sit frejdige håb, sin glade fortrøstning til det danske folks fræmtid og til opfyldelsen af alle de forjættelser, der i dette hundredår vare udtalte over Danmark; og mindes den inderlighed og kærlighed, hvormed han på vennemødet i arbejderforeningens store sal i København 10. septb. 1877 formanede til tålsomhed, fordragelighed og fred. Dette blev hans sidste milde, varme, men alvårstunge afskedsord til vennekredsen. — Han var, som Termansen siger*), en «frihedsmand i ordets ædleste betydning: hvor formerne bleve trykkende for åndens liv, var han aldrig med til at holde på dem, men han var heller aldrig med til at bryde staven over det gamle, inden det var klart, at det havde overlevet sig selv.» Eller som Holck siger**), visselig efter mangfåldig personlig erfaring: «Han var en ægte frihedsmand; derfor kunde han så godt arbejde sammen med dem, der i enkelte henseender afvege fra ham, når de blot stode med

*) «Dansk Folketidende» 1878 nr. 7 (for 15de febr.).

**) «Mindeblade om P. A. F.» s. 97.

ham på samme troens grund og strævede hen til det samme salige mål." — Han havde tidligere, ligesom så mange andre, været en varm ven af vor enevældige forfatning, men der indtrådte et omslag, og siden elskede han ærlig den frihed, der ved grundloven var given os for kræfternes udvikling; men han var ikke blind for det skæve og uhyggelige, den kunde medføre og stundum medførte; og, når man i alt for høje ord priste nutiden og de vågnede livskræfter, kunde man nok høre ham sige med et sagte suk: «Da skulde man en stund komme ud til os på Kristianshavn, og man vilde se, at tiderne ere sandelig onde.»

Fenger havde levet en lykkelig og velsignet ungdom og manddom, i fred med sin Gud, med sig selv og med alle sine nærmeste; og han levede en lykkelig og velsignet alderdom, højagtet af alle, de nærmere med de fjærnere, ja så højagtet, at jeg betænker mig ikke på at sige, at, da han lukkede sine øjne, var næppe nogen samtidig dansk præst (eller biskop) det mere. Han var vistnok ikke helt glemt af Vorherre med de sorger, som böje manden, men som lutre, løfte og stålsætte ham med det samme; ti «sorrige og glæde de vandre tilhobe» i dette jordeliv. Hertil regner jeg dog hværken «den vestsællandske krig» eller «slaget ved katekismen», der bægge gik mindre ind på ham, end man skulde ment; på sådanne eller lignende krænkelser må desuden enhver være fattet, der vil være sig selv og dog vil tage virksom del i livet. Jeg tænker heller ikke på de sorger, som han delte med alle os andre: fædrelandets nød, nedværdigelse og sønderlemmelse 1864, folkets ulykkelige splittelse i fjendtlige politiske partier og den åbenlyse gudsfornægtelses frodighed på det sidste. Han havde jublet med os andre i den 1ste sønderjyske krig, han græd med os over den 2den, men dog ikke som den, der et øjeblik kunde tvivle om, at vi jo ville få vor arv og odel tilbage og atter se vort folk blive helet. Med den indre politik gav han sig lidet eller intet af og kunde derfor leve lige fredelig og venlig med folk af de modsatte

lejre, når han kun fandt alvår og ærlighed i dem; dog havde han næppe sønderligt til overs for «det forenede venstre», om han end vidste, at også det talte ærlige mænd i sin mitte. Og hvad kirken angår, så havde han set lige så åbenbar en trods før, men også set, at den dog blev til skamme; og han stoledes trygt på, hvad Herren har lovet, at «Helvedes porte skulle ikke få overhånd over min menighed.» — Nej, men som det i almindelighed går dem, der blive meget gamle, mistede han lidt efter lidt adskillige, hvis tab gik ham nær til hjertet. Jeg har allerede nævnt flere venner, der gik bort, og kunde vel endnu tilføje enkelte andre; men der er dog kun seks tab, som jeg her skal samle i tidsfølge: d. 26. septb. 1856 mistede han sin fromme, kærlige moder, men, i hvor stort savnet end var, han havde dog beholdt hende så længe som de færreste børn: indtil han selv gik i det femtiåttende år (ved hendes jordefærd udførte han selv jordspåkastelsen; ligtaalen havde Grundtvig holdt; — året forinden havde han ligeledes mistet sin svigermoder, som også stod ham meget nær). 9de maj 1861 mistede han sin seks år yngre, livlige og kraftige broder *Ferdinand Fenger*, der, indtil han blev ramt af den rørelse, som blev hans død, havde været livet i ethvert samkvæm, hvori han færdedes, hvad enten det så gjaldt at lovsynge Herren eller at prise fædrelandet. 24. apr. 1865 døde under et besøg i hans eget hus hans ældste barnebarn, den treårige *Peter Lorens Edelberg*, et rigt udstyret, kærligt barn, hvis død gik morfaderen meget nær. «Ham glemmer jeg aldrig!» sukkede han; og han glemte ham aldrig. 5. avg. 1870 mistede han sin kære, unge svigersøn grosserer *Peter Teodor Just*, der, ligesom alle hans andre børn, delte troens enighed med ham, og hvem en laug og lykkelig fræmtid syntes at tilsmile. 2den septb. 1872 døde hans «faderlige ven og vejleder» gennem et halvt hundredår, *N. F. S. Grundtvig*; men, om end få følte et dybere savn af den bortvandrede høvding, her var det jo dog oldingen på henved syvtifire, der måtte jorde oldingen på åttini. Endelig mistede han 10de septb. 1874 sit ældste barn, sin

kærlige datter *Helene Fenger*, og det gik oldingen nær til hjærte, om han end fuldt vel vidste, både hvor han skulde søge og finde hende, og hvor han selv skulde søge og finde sin trøst. — Heller ikke havde han undgået alle mindelser om sin egen døds nærmelse. Hans farfader døde ved julebordet af en pludselig rørelse; hans fader og hans farbroder Kristian (livlægen, konferensråden) havde efter et par års åndelig og legemlig svækkelse bukket under for den samme sygdom, og ligeledes hans broder Ferdinand. Selv havde han nu og da i de senere år lidt af svimmelhed og mindre rørelser, der havde skræmmet hans hus og hans venner og for kortere tider gjort ham uskikket til hans gerning. Men hans sunde legeme og hans kraftige bygning sejrede over disse sygdomsanfald, og han blev atter den gamle. Et af sine sidste leveår gjorde han endog med sin familie en rejse op igennem Skåne og Bleking til Tyllinge i Småland, hvor hans yngste søn havde fundet sig en brud i en af löjtnant Rosenmüllers døtre; og han glædede sig på denne rejse over Sverrigs folk og natur, som han nogle år tidligere havde glædet sig over Norges, da han efter præstemødet i Kristiania også en stund så sig om i dette systerland. — Og han havde på sine gamle dage megen glæde, ikke alene af hustru, børn og børnebørn, med hvilke sidste han kunde spøge og lege som et barn, tage dem på armene, synge og danse med dem og se sig glad på dem, men tillige af sin præstegerning, sin menighed og sine venner. I det præstekonvent, som hans venner dannede, og som jeg alt har nævnet, svigtede han sjælden eller aldrig, og, tog han end sjældnere ordet i det nu end tidligere, så hørte han des opmærksomme efter; men, tog han imellem ordet, kunde han være sikker på at blive hørt. Også udenfor konventet havde han en temmelig jævnlig omgang med sine præsteverner. Mest glæde blandt disse havde han i sine senere år dog vistnok i sin stadige omgang med *Karl Brandt* og *Fred. Nielsen*, af hvilke den første efter Grundtvigs død var bleven hans skriftefader, og den sidste jo i et par år var hans kateket.

Men hvad enten det var *Birkedal* eller hans andre fjærnt boende venner, toge de gjerne ind hos ham, når de kom til København, og der var altid både husrum og hjærterum for dem ved hans venlige, fredelige arne.

D. 9de juni 1877 var det et halft hundredår, siden han kaldtes til præst i Bjærgby. Men den dag vilde han ikke holde sit jubilæum. Han havde prædiket 1ste gang i Bjærgby den dag, han blev indsat sammesteds, d. 7de søndag efter trefældighed, og d. 7de søndag efter trefældighed 1877 (s: 15. juli) agtede han derfor som sin rette jubilæumsdag. Regeringen gjorde ham i den anledning til danebrogsmænd (danebrogssridder var han siden 1ste jan. 1859). *Kr. Richardt* hilste ham med en sang, hvori de to dejlige linier findes, dobbelt dejlige, fordi de vare lige så sande som jævne og dejlige:

«Og tak for det, som er så svært,
fordi du er, som du har lært!»

Ti Gud havde mildelig hørt hans brændende bøn, den dag han indsattes i Bjærgby: «O Herre, vær du min beskytter i gode og i onde dage, under farer og fristelser, at jeg må tale ordet, som det sig bør, og at mit levned ikke modsiger min lærdom!» og hans bøn, da han tiltrådte æmbedet ved Frelzers kirke: «O Herre, giv mig ved din Ånd rettelig at uddele sandheds ord, giv mig nåde til at vandre blandt disse som en retsindig tjæner i ord og omgængelse!» — *Kr. Hostrup* sendte ham ligeledes et lige digt-telegram*). Og der var en deltagelse fra menighed og fra æmbedsbrødre, så almindelig og så varm, som den vistnok sjældent finder sted. Men Fenger prædikede selv over dagens evangelium (Mark. 8. 1-10: Jesus, som i ørken mættede de fire tusinde med syv brød og få små fiske) og opbyggede atter menigheden ved det jævne, trohjærliche

*) Richardts sang og Hostrups telegram findes bægge i «Mindeblade» osv., s. 111-12.

vidnesbyrd, han gav Guds ord ved dåb og nadver, som er det, vi kristelig leve af og våkse ved. «Derom vil jeg ikke ophøre at påminde mig selv og dem, der ville høre mig, om Herren vil lade mig leve og i sin guddommelige langmodighed vil endnu lade mig stå som hans ords tjæner en liden stund. Jeg er langt ringere end al den miskundhed og barmhjærtighed, han har bevist imod mig, men jeg beder eder, at, har Herren båret over med mig, så bære I også over med mig den liden stund, Herren lader mig stå iblandt eder!» *) — Kristelige venner havde til denne dag sammenskudt 6400 kroner til et legat, som bærer hans navn, og hvis renter ifølge hans bestemmelse årlig skulle uddeles i to lodder på 150 kroner og en lod på 100 kroner til værdige og trængende personer, som ere eller have været lærere eller lærerinder ved offentlige eller private skoler på Kristianshavn. I brist af egnede ansøgere kunne også sådanne efterladte komme i betragtning. — Endvidere «havde en kreds af hans venner indbudt ham til at samles med dem ved et festmåltid, hvor der oplæstes en talrig mængde telegrammer fra hele landet, også fra Norge og Sverrig» **).

I eftersommeren kunde han endnu gøre en Fynsrejse med sin familie. Han var da tillige på Tåsinge og kunde med sin hustru gå helt op i Brejninge kirketårn og glæde sig over den vidunderlig dejlige udsigt, som han aldrig før havde nydt. — Ja, «han havde en glad og velsignet alderdom, og han bevarede til det sidste sin kærlighed til det danske folk og den danske menighed, — sin glæde over at leve i «en besøgestid» og over at få lov til at virke som menighedens tjæner. Men af al hans gerning var den at døbe børn ham den kæreste, og det var den, han nødigst overlod til sin medhjælper» ***). Derfor siger også prof. Fr. Nielsen †): «Det kostede altid en kamp at

*) Denne prædiken findes ligeledes i «Mindeblade», s. 57-63.

**) «Dansk Kirketid.» 1877, sp. 491.

***) «Kirkebladet.» 1878, s. 117.

†) «Mindeblade» osv., s. 11.

få lov til at prædike for ham. Kan jeg ikke længer prædike, hvad duer jeg så til, sagde han oftere i de senere år. . . . Tit måtte der åbnes et helt felttåg eller stiftes sammensværgelser med dagligstuen, før man fik lov til at gøre noget af den gerning, der dog sikkert ofte var ham tung. En dåbshandling fik jeg næsten aldrig lov til at udføre, uden det var Fenger umuligt at døbe; han var en børneven og at døbe de små var hans hjertes lyst.» — Og så havde han endnu en glæde, der oplivede hans sildige livsaften: den gamle missionsven havde, som tidligere sagt, set sig nødt til at indtage en «afvæntende» stilling til missionsagen; og det var ham hårdt. Men henimod slutningen af sit liv hørte han fortællingen om Børresens og Skrefsruds mission blandt Santalerne, og håbet vakttes atter hos ham, at den stund mulig nu turde være kommen, som han stadig havde biet på, men ikke vidst, om han skulde opleve: den stund, da missionen kom ind i et sundt og vejsomt spor. Og han lærte selv *Børresen* at kende, åbnede ham også sin kirke og hørte ham 31. avg. 1877 i Frelsermenighed udtale sin store glæde over «den kære Frelser», og udtale det frejdige håb, at han også skulde vord Santalernes frelser af synd og død. Og det skal han visselig blive! Om ikke vi selv, så skulde vel vore børn få at se, hvorledes den herre Jesus påny «i gravens land stormede dødens tårne.» Naturligvis gjorde han da også af ærlig hu det lidt, der stod i hans magt for at jævne vejen, så *Børresen* kunde modtage præstevielsen; og den dag, da dette skete (21. novb. 1877), da *Børresen* i Frue kirke indviedes af biskop Martensen, var en glædesdag for ham. Vi have derfor let ved at høre *Børresen* udbryde, da han modtog budskabet om Fengers død: «Vor velsignede pastor Fenger! han var den gamle Simeon lig!»

Men endnu en særegen glæde havde Fenger på det sidste. I våren 1876 lagdes grundstenen til Hyby kirke ved Trelleborg; 4. septb. 1876 lagdes grundstenen til Jakobskirken på Østerbro; og 17. juli 1877 toges det første spadestik til Matæoskirken på Vesterbro. Disse tre kirker

byggedes og bygges af hans søn Ludvig, arkitekten. Faderen var tilstede, da grundstenen lagdes til Jakobskirken, og han så den næsten fuldført, men dens indvielse oplevede han ikke. Heller ikke oplevede han den såkaldte grundstenslæggelse til Matæoskirken, men han så dog murene skyde rask op fra grunden af. Derimod var han søndagen d. 30de septb. 1877 med at indvie Hyby kirke, og man vil kunne slutte sig til hans glæde, når man ved, at, da en andens plan til vort nye nasjonalteater blev foretrukket for sønnens, da sagde den gamle: «Det får at være, at han ikke kommer til at bygge teatre, når han blot måtte komme til at bygge kirker.» Men i denne ytring lå der slet ingen ringeagt for teatrene. — Det var lørdag aften d. 29de septb., at han med sin hustru, søn og svigerdatter kom fra Malmø til Hyby kirke for at tage denne i øjesyn før indvielsen, og mødtes her med bygherren, kammerherre Trolle på Klågerup. Efter at de havde skådet kirken, og mens de hørte på orgelet, begyndte den ene arm at snurre, og han var ikke herre over sin tunge: kunde ikke sige, hvad han vilde. Det var atter en svag rørelse. Han blev strags bragt til Klågerup og kom i seng, og det syntes jo, som han ikke skulde få lov til at deltage i den så længselsfuldt ventede indvielsesfest. Men næste morgen vågnede han frisk og glad og *vilde* med i kirken. Han og hans ven Mau, som også var tilstede, toge da plads i koret mellem de øvrige præster og måtte ligesom disse oplæse hver sit stykke af bibelen. Da den egentlige indvielse var sluttet, mente man, at han måtte være træt, og vilde have ham hjem at hvile; men det vilde han på ingen måde gå ind på: han vilde blive og høre professor Warholms prædiken over dagens leksie (åbenbaringsbogen 12. 7-12). Og ikke alene dette gjorde han, men om aftenen kunde han endnu deltage i den storslåede sekssa, som kammerherre Trolle gav sine mange gæster. — Der er lægedomskraft i glæden, men først og fræmst i Herrens glæde; derfor undte Gud ham også at være fuldt med ved indvielsen af hans søns første færdige kirkebygning, den fest, som han i uger

og måneder havde imødeset med så fromt et håb og så rørende en forvæntning.

Og vi vende os nu til hans sidste dage, hans sygdom og død; men efterretningerne herom låner jeg nærmest, tildels endog ordret, fra et brev, som T. Rørdam med vedkommendes tilladelse har optaget i «Kirkebladet», og som ligeledes jeg har fået tilladelse til at bruge:

De følgende måneder efter Hyby kirkes indvielse gik som sædvanlig; han havde endog i efteråret og forvinteren været meget rask, hvad han med taknæmlighed erkendte og omtalte. Han prædikede 1ste juledag*), blev derpå forkølet, men prædikede desuagtet søndagen imellem jul og nyår (d. 30de desb.) om Simeon og Anna, et af hans yndlingsevangelier; og han agtede atter at prædike nyårsdag. Han havde endvidere glædet sig så inderlig til at skulle prædike søndagen efter nyår, helligtrekongersdag. Han vilde da i anledning af evangeliet talt om missjonen, spådommen hos Jesajas om de fjærne øer; han vilde talt om Ansgars gerning herinde og om håbet, at evangeliet også fra os skulde gå ud til hedningerne; altså tillige om Børresens missjon blandt Santalerne, som jo i så høj grad havde glædet ham. Han havde endog bestemt, at salmen: «Vær trøstig, Sion, Jesu brud» skulde synges umiddelbart efter prædiken. Og, da han talte med et af sine børn herom, tilføjede han, at han fra sin ungdom af gjerne havde villet virke lidt for missjonen og havde i sin tid rejst omkring med sin broder Ferdinand og holdt møder for at fræmme missjonssagen: «Det gik småt, men nu kommer det!» Men nyårsaften, da han vilde gå op ad trappen i sit hjem, tog hans regnskærm fat i rækværket, og han faldt bag over, ned ad trappen. Han fik sin venstre arm af led, foruden hvad han ellers slog sig. Skönt armen hurtig kom i led igen, havde dog det våldsomme stød, måske fordi han tillige var forkølet, angrebet ham således, at han fik feber

*) Denne prædiken er meddelt i «Mindeblade» osv. s. 63-68.

og vedblivende måtte holde sængen; og under dette liggende gik armen atter af led. I förstningen var han stadig opfyldt af tanken om sit æmbede, hvorledes så det ene, så det andet skulde gå, hvem der skulde læse med nadverböornene indtil deres dåbsfæstelse osv. Han dødede dog meget, men havde af og til vildelser, som stadig drejede sig om æmbedsgerningen. Imellem var det vanskeligt at holde ham i sængen: han vilde op, afsted, over i kirken. Ja, helligtrekongersdag, da han hørte kirkeklokkerne ringe, rejste han sig virkelig i feberglød og tog sin præstekjole på. «Jeg vil over i kirken og synge Kingos og Grundtvigs salmer og tale om pinsedagen, Ansgar og Santalistan.» Det kostede möje at holde den febersyge mand hjemme; men det var sidste dag, han bar sin præstedragt*). — Madlyst kunde han slet ikke få, hvorfor kræfterne gik stærkt med. En dag blev han flyttet over i en anden sæng, men fik strags et stærkt anfald af åndenød, så man troede, det skulde været forbi med det samme. Da anfaldet gik over, var han meget mat, men mere klar end tidligere og talte så kærlig og velsignet: «Jeg er rigtig glad ved at gå herfra . . . Jeg er ikke alene; Kristus lever, og jeg skal leve . . . I skulle ikke være bedrøvede . . . Vorherre vil sørge for jer.» Da börnene takkede ham, fordi han havde været så god imod dem, svarede han: «Å, sikke nogen snak! I have været gode börn!» og så bad han dem hjælpe sig at takke Gud, «for han har været så god imod mig, at det er mageløst!» — Næste lördag var præsten Brandt hos ham, og da talte han atter om, hvor stor Guds nåde dog havde været, at han havde villet bruge ham i sin tjeneste. Blandt andet fræmsagde han den aften tre vers af en af Kingos aftensalmer («Alt som jeg nu til aften hælder» og de to følgende vers). — Om sin præstegerning sagde han en dag: «Jeg har ikke udrettet det, som jeg skulde og kunde, men jeg har dog sat min kraft ind derpå, og det var ærlig ment.»

*) Se «Mindeblade» osv. s. 13.

Tit fremsagde han vers og bibelspræg, og det var dejligt at se og høre, hvorledes han, medens han ellers havde ondt ved at samle tankerne til andre ting, havde alt dette på rede hånd, når han trængte til det; hvorledes han midt i sin svaghed kunde fræmtage de gamle kære salmer og alt, hvad der havde været ham kærest at sysle med, og deri finde trøst og glæde. Søndag morgen vare Brandt og Fr. Nielsen atter hós ham, og han stemte selv i med kraftig røst, da den lille huskreds sang: «Som dug på slagne enge» og bekendte troen. — Den meste tid lå han dog stille hen som i en døs; det var kun i enkelte øjeblikke, han kunde være vågen og helt klar over sine tanker. En sådan aften kaldte han hele sin huskreds til sig og sagde: «Jeg dør, men I skulle være Guds børn og blive hans arvinger! . . . det skal være det første og sidste . . . Og lad os så være glade . . . fordi vi vide, hvor vi gå hen . . . og hvor der er evig godt at være!» Da datteren fra Fyn og svigerdatteren fra Småland så kom til, sagde han: «Ja nu befaler jeg eder Gud . . . eder så vel som mine andre børn . . . alle eders dage!» Men det var store og rige øjeblikke, når han således talte til hustru og børn og velsignede dem; og vel måtte de bede Ham, som gör miskundhed i tusinde led, at han af nåde vilde give dem, at de selv og deres børn måtte vandre i den fromme faders spor ad sandheds vej til salighed.

Sidste gang blussede livskraften op hos ham den dag, da han med alle sine var til Herrens bord. Det var Brandt, der uddelte *den hellige nadver* til ham selv og hele hans hus, som slog kreds om hans sottesæng. Det var, som alle livsånder vågnede påny i Herrens affældige trofaste fjæner, og han var fuldt med, så han med kraftig røst sang vore dejlige nadversalmer; og, da han böjede det grå hoved og modtog Herrens velsignelse, men så løftede sit blik og sine fældede hænder mod himlen, da udbrød han med hele den pålidelighed, der lå i hans stemme, fordi den havde bo i hans hjærte: «*Jeg har aldrig i mit liv været så glad, som jeg nu er!*» så at et af hans børn

måtte udbryde, hvad vi vel alle må sande: •Dette er jo ikke sorg, det er glæde!•*) Ti det er glæde, at se livet, det evige liv, ved Herrens uendelige nåde sejre over døden: •forsvunden er derved al dødens bitterhed!•

De sidste fjorten dage talte han næsten ikke, nød heller intet og var så svag, at man hvær stund måtte vente at se hans liv udslukket. Dog syntes han at kende alle dem, der omgave ham, og var så glad ved sin hustru og sine børn. Af og til så han opad, og det syntes, at han så noget deroppe, som glædede ham. Tilsidst sov han stille ind, uden kamp og uden smærte, som en svagt brændende lampe, der næsten umærkelig går ud. Men det var fredag formiddag d. 8de febr. 1878.

Selv de, der ikke fuldt stode på samme trosstade som han, måtte ved dødsbudskabet vidne: •I karakterens renhed og oprigtighed, i trofast, utrættelig pligtosfyldelse, i ærlig kristendomsforkyndelse og ydmygt, gudhengivent sind stod han ikke tilbage for nogen . . . Af sine menigheder var han ualmindelig, med fuldeste føje højagtet og afholdt•**).

Søndag aften d. 10de febr. blev hans lig fra hjemmet bragt over i Frelsers kirkes kapel; men forinden havde *Birkedal* efter enkens ønske talt i huset. Fredagen d. 15de febr. — dagen før han vilde fyldt de sytini — jordedes han så fra Frelsers kirke. *Brandt, Fr. Nielsen* og *Holck* talte ved hans bære. Fra nær og fjærn havde man strømmet til Frelsers kirke, læg og lærd, og det viste sig nu, ligesom syvmåneders dagen tidligere, ved hans jubelfest, hvor elsket og højagtet han havde været af sin menighed, af sine æmbedsbrødre, af en vid kreds i hele folket. Under salmesang bare venner og tilhørere hans kiste fra kirken til sognegrænsen, til Knippelsbro, hvorfra han førtes til Frelsers sogns afdeling af assistenskirkegården og jordedes her ved sin datter Helens side. Ved den åbne grav talte hans yngste broder, *Teodor Fenger*, og udførte

*) Se •Mindeblade• osv. s. 90.

**) •Fædrelandet• 1878, nr. 33.

derpå jordspåkastelsen. — Men alle disse fem taler (Birke-
dals, Brandts, Fr. Niensens, Holcks og T. Fengers) findes
gengivne i de *•Mindeblade om Peter Andreas Fenger*», som
C. J. Brandt og Fr. Nielsen kort efter udgave, og som
jeg tillader mig at henvise til, da de i mangt og meget
ville kunne udfylde denne min skildring. Desuden indeholde
«Mindebladene» fem prædikener af Fenger (1. «Tiltrædel-
ses-Prædiken i Slotsbjærgby 1827;» 2. «Prædi-
ken i Slagelse 1833» (o: den, ved hvilken den vestsæl-
landske krig fræmkaldtes); 3. «Tiltrædelses-Prædiken
i København 1855» (på sjette søndag efter paske o:
20de maj); 4. hans jubilæumsprædiken på «Syvende Søn-
dag efter Trinitatis 1877;» og 5. «Juledag 1877») samt
to gravtaler af ham (1. «Ved Grundtvigs Jorde-
færd»; 2. «Ved Helene Fengers Baare»); desuden
Fengers korte levnedstegning ved *Fr. Nielsen* samt syv
digte til ham (1. «I Sludstrup Kirke d. 25. Juli 1852», af
Grundtvig; 2. Sølvbryllups-Sang 3. Juni 1855, ligeledes af
Grundtvig; 3. «Paa P. A. Fengers 70de Aarsdag 16. Fe-
bruar 1869», af *C. J. Brandt*; 4. «Ved P. A. Fengers
50aarige Embedsjubilæum», af *Chr. Richardt*; 5. «Tele-
gram til P. A. Fenger paa hans Jubilæumsdag», af *C. Ho-
strup*; 6. «Ved Peter Fengers Baare», af *Chr. Richardt*;
og 7. «Peter Andreas Fenger», af *M. Rosing*).

«Den retfærdiges ihukommelse er til velsignelse,» og
P. A. Fengers ihukommelse skal være til velsignelse i
mange slægtled. Men — «bedst er med Gud byrje»; bedst
er også med Gud at slutte! Hans være takken og æren og
lovprisen, for hvad han i Peter Fenger i «en besøgel-
sestid» gav vort folk og vor kirke! Ti sandelig, Peter Fenger
var «en trofast mand, som frygtede Gud fræmfor de fleste;»
han var «sandelig en israelit, i hvem der ikke fandtes svig;»
han var «en Simeon», hvis øjne havde set Herren, og som
derfor gik hjem i fred, da hans lange dagværk var sluttet.

Tillæg:

sytten breve fra Fenger til Grundtvig

og

åtte breve fra Grundtvig til Fenger.

1.

Slotsbjergbye d. 6. August 1827.

Kjære Hr. *Grundtvig!*

Adskilt fra Dem ved et saadant Mellemlum, at jeg ikke kan tale med Dem Ansigt til Ansigt, er det mig dog en Trøst at kunne skrive Dem til. Har jeg för havt nødig at lye hen til Dem, hvergang jeg, svag og uerfaren og raadvild, behøvede et faderligt Raad, der kom fra et elskende og oprigtigt Hjerte, saa trænger jeg meget mere nu dertil, nu da jeg har tiltraadt et Embede, i hvilket jeg mærker, at mange Vanskeligheder, som jeg mindst havde ventet, komme snart fra en, snart fra en anden Side. Men nu kan jeg det ikke mere. Jeg veed vel, hvad De vil svare mig: troe til Gud og bed til Gud, og lad Ham være Din Tilflugt, hans Ord Din Raadgiver, hans Aand Din Trøster! og takket være Gud, at jeg dog, midt i mit bekymrede Sind, kan sige mig dette, kan sige: mit Haab er til Herren! takket være Han, som ledte mig, der var afvegen fra min Barndoms Troe, den min fromme Fader (Gud glæde ham!) havde forkyndt mig som et tro Vidne, der ledte mig til Dem, og ved Deres Ord kaldte mig tilbage fra en Vej, hvis Ende, jeg føler det med Gru, vilde være Forstokkelse, Fortvivlelse og Fortabelse! Ja Gud velsigne Dem for hvad De har gjort for mig, for hver Gang De med kjærligt Sind har viist mig tilrette, naar jeg feilede, har taalmodig baaret over med min Uvidenhed, har opmuntret mig, naar jeg var forsagt, har omgaaedes saaledes med mig, at en Fader

ikke kunde anderledes med sin Sön. Gud lönne Dem! jeg kan det ikke; han lade Dem see Frugt af Deres offentlige Virksomhed, og han give Dem i Deres Familierekreds Opmuntring, at De ikke trættes ved Deres tunge Arbeide; han give Dem Glæde af Deres kjære, haabefulde Börn, at De maa see dem opvoxe i Herrens Frygt, og at de maae gjengjelde Dem den Kjærlighed, som de saa beredvillig har ydet mig og mange Andre!

Jeg har nu prædikeret 2 Gange i begge mine Sogne. Den første var min Tiltrædelsesprædiken over *Marc. 8.* Amtsprovsten indsatte mig fra Alteret. Han holdt en Intimationstale med enkelte christelige Udtryk, men som ikke forekom mig at være meget bevendt. — Ak, hvor det dog har sig daarligt med mig! Lang Tid tager det, inden jeg bliver færdig med mine Prædikener, der ikke flyde for mig, men komme i Stumper og Stykker, og naar jeg saa har holdt dem, er jeg nær ved at gjøre mig Bebreidelser, fordi jeg er bleven Præst og ikke heller[e] overlod dette Embede til Dueligere. Dog den Herre, der lader sin Kraft fuldkommes i Skrøbelighed, han kan jo lade sin Naade virke desto overflødiger paa Tilhørerne, og saa tænker jeg atter: kun frisk til Gjerningen paany, maaskee det kan blive bedre, og hvor utaknemmeligt det vilde være, om jeg, hvem Gud saa underligt har ledet og beskjærmet til denne Dag og givet en saa lykkelig Barndom og Ungdom, om jeg nu vilde mismodig lade Hænderne synke i Striden, nu da Tiden er for Haanden at bære Dagens Byrde og Hede. O, bed for mig, kjære Hr. *Grundtvij!* det kan De dog endnu gjøre, og det vil De vist ogsaa; thi De elskede mig, og hvad mere er, De ønsker at Guds Rige skal komme!

Jeg har Brev fra *Holm*, hvori han beder mig komme til *Holsteinborg* d. 19. Aug. for i Jesu Navn at lyse Velsignelse over hans ægteskabelige Forening og tillige at besørge Gudstjenesten den Dag. Det maa være mig et kjært Arbeide, men medfører dog for mig nogle Ubehageligheder: jeg maa lade Degnene læse i mine egne Kirker, jeg kommer der som Fremmed, og da han skriver, at det er

indrettet saaledes paa Grevens Forlangende, synes det mig halvt, som om man ventede sig Noget af mig. Dernæst er det mit Ønske d. 13de, som er min Moders Fødselsdag, at være i Kjøbenhavn; min Familie har ladet mig sige, at det vilde være hende saa kjært, og hvad burde jeg ikke gjøre for at glæde en saadan Moder. Men saa gaaer det Meste af Ugen bort, og jeg vil savne Tid til behørig Forberedelse. Imidlertid vil jeg arbeide hvad jeg kan i denne Uge, og dersom jeg saa, at det blev mig mueligt at rejse, kunde en anden Ting maaskee gaac i Opfyldelse, som vi taledes om, da jeg sidst var hos Dem, og det er: at De kunde følges ud med. Jeg kunde sætte Dem først af i Sorøe, og naar de havde besøgt *Ingemann*, kunde De tage til Pastor *Olsen*; han kunde kjøre Dem til Slagelse, hvor *Østrup*, for hvem jeg har aabnet mit Hjerte, vilde inderligt glædes ved at see Dem hos sig (han har en særdeles vakker Kone). De kunde da ogsaa besøge mig, og det vil ikke være mig vanskeligt, om min Moder, som jeg tænker besøger mig, skulde maatte tage ind, forinden De vil vende tilbage, at faae en beqvem Leilighed. Overvei nu dette, kjære Hr. *Grundtvig*, De mærker, at jeg prægtig kan gjøre Planer for Andre, men om jeg ikke selv skulde komme ind, og min Moder tog herud, saa fulgte De maaskee alligevel med hende. Kommer jeg selv til *Kjøbenhavn*, saa bliver det formodentlig Mandag Middag d. 13de, og jeg kommer da hen til Dem for at høre Deres Beslutning.

Kjære Hr. *Grundtvig*! tør jeg anmode Dem om en Ting, som vilde foraarsage mig stor Glæde, og det er: at De vilde laane mig til Afskrift, naar De faaer Tid at lede det op, de Ord, som De taledes ved min uforglemmelige Søsters Baare. De rørte mig saa inderlig, indeholdt en saa tro Skildring af den Salige og saa rig Trøst for hendes Efterladte, at jeg gjerne om mueligt vilde eie dem; thi her i min Eensomhed svæve mine levende og døde Venner saa ofte forbi min Erindring. Min udvortes Stilling her er saa god, som jeg tør ønske det. Man har i Egnen viist mig Forekommenhed, og Md^{mo} *Graah* og hen-

des Familie omgaaes mig venskabelig. Hun er vist gjort megen Uret af Øretudere. Hils Deres Kone og Svigerinde med øvrige Familie samt *Rudelbach, Lindberg* og hvem De ellers troer har Lidt tilovers for Deres hengivne og taknemlige

Peter Fenger.

2.

Chvn 11te Aug. 1827.

Kiære Fenger!

Dybt røde og glædede Brevet mig, hvori Deres Hjerte udøste sig, og, uagtet det sjelden eller aldrig lykkes ved slige Leiligheder at giøre Giengiæld, og det er stygt at takke koldt for varme Ord, maa og kan jeg dog ikke lade være med et Par Bog-Staver taus at række Dem den Haand, som jeg veed, knap Nogen heller griber, og som ikke lyver, naar den tegner Dem iblandt de Faa, den helst vil rækkes.

Ja, min Ven! jeg troer selv, at Herrens Ord fra mine Læber faldt hos Dem ret i god Jord, til, under Hans Velsignelse som ene giver Vext, at bære mangefold Frugt, og det har ofte trøstet mig, naar jeg halv mismodig spurgde: hvem troer dog hvad vi have hørt, og for hvem er Herrens Arm aabenbaret? Hver Gang De derfor føler, at jeg var et Redskab i Guds Haand ved Hans Gierning i Dem, da føl ogsaa, De var og er et Redskab i den samme Haand ved Hans Gierning i mig, til at dæmpe Mistvivl og vække Haab, til at oplive den Vished hos mig, der aldrig er saa vis, at den jo bliver magtesløs, naar den ligger død, at mit Arbeid i Herren var ikke forfængeligt! O, da skal De ogsaa føle, at Deres umuelig kan blive det, og ei glemme, at Guds Börn, som vi indprænte vore, endelig maae lære at bie, bie efter Vexten, som efter Høsten, til de komme, og i Grunden er det jo dog en stor Skam af os, at vi

krympe os ved den Bien, med en Fader, som aldrig lader Haabet beskiæmmes. Det er nu imidlertid ikke anderledes med os, end at, saa langmodige vi end er i Henseende til det ny Menneskes Vext i vort eget Inderste, fristes vi dog immer til at blive utaalmodige over Langsomheden med Andres Vext i Guds frygt, og vor egen i Kraft og Glæde, det er ikke anderledes med Nogen af os, kun maac vi mærke og bestride hvad der ei vil give sig tilfreds med det gode Ord: bic efter Herren, og vær frimodig! Han styrker nok dit Hjerte!

Ja, min Ven! det er med hver Evne og Gave herovenfra, som med det ny Menneske i det Hele, altsaa ogsaa med Naade-Gaven til Embedets Gierning, den maa undfanget af Aanden, fødes af Hjertet, voxe i Underdanigheden under Skriften, er snart langt forud for sin Alder, og synes snart at være voxet ned ad, uden at enten det Ene maa giøre os sikkre eller det Andet mismodige; thi Udviklingen følger ikke vore Tanker og Veie, men Hans, som bliver ved at handle underlig, ja, paa det Underligste med sit Folk og sine Tjenere, og som dog altid, naar vi kun i Skrøbelighed giøre vort Bedste, og lade hver Dag have sin Plage, skænker os netop Kraft og Velsignelse til hvad vi har at giøre, og hvad ligesaa lidt vilde lykkes ved meer som ved mindre end Nok!

Tak, fordi De gierne saae mig derude; men endnu sidder jeg saa fast i Udarbeidelse af Søndags-Bogen, som Gud, langt over Forventning, har givet mig Lyst og Lykke til at fordybe mig i, at jeg indtil videre neppe er at rokke i den Henseende.

Fra Deres gode Moder kan jeg hilse, hun var her i Overgaars. — Ordene ved Deres Systems Baare har jeg villet give Dem for længe siden, men De skulde altsaa først have dem nu.

Herren styrke og velsigne Dem!

venligst
Grundtvig.

3.

Slotsbjergbye d. 27. Novbr. 1827.

Idag er jeg saa underligt ængstet i mit Sind. Jeg synker til Jorden, naar jeg vil hæve mig til Himmelen, ved at bede eller læse Guds Ord; jeg veed, at det er Syndens Skyld, og mit Hjerte driver mig til at klage min Nød for et Menneske, lignende Vilkaar underkastet som jeg selv. Ak! «det er ikke godt at Mennesket er alene,» og, da jeg Ingen har omkring mig, der vilde forstaae mig, saa søger jeg Opmuntring ved at tænke mig hos Dem, og ved at lade Pennen tale, da Munden ikke kan det. Hvor dog vort Liv herved i alle Maader er en Blanding af Sorg og Glæde, og jeg troer intet Liv mere end deres, som Gud beskikkede til Ordets Tjenere! Aldrig før have *Pauli* Ord: «vi vide, at al Skabningen tilsammen sukker og er tilsammen i Smerte indtil nu; dog ikke det alene, men ogsaa de, som have Aandens Førstegrøde, ogsaa vi selv sukke i os selv, forventende en sønlig Udkaarelse, vort Legemes Forløsning; thi vi ere frelste i Haabet,» aldrig før have de faldet mig saaledes paa Sinde som nu. Thi om ogsaa ofte Aanden er kommet vor Skrøbelighed til Hjælp og er traadt frem for os med uudsigelige Sukke, efter den Guds Villie, som randsager Hjerterne, og ene kan see, hvorvidt saadan en Trøst er os gavnlig, saa lader han os dog stundom ligesom synke tilbage og føle vor dybe Afmagt, og jeg kunde sige, vi ønske da ligesom at gaae ud af os selv, ligesom at forlade et Fængsel, som vi dog elske. Men det er jo et stort Mirakkel, at vi kunne føle Glæde, og at den kan faae Overvægt over Sorgen, og derfor er jeg under alle Ængstelser dog ikke uden Haab til Herren, at han, som begyndte den gode Gjerning, ogsaa vil fuldkomme den til Jesu Christi Dag.

Jeg sagde, at Præstelivet, mere end noget Andet, forekom mig at være en Blanding af Sorg og Glæde; om det er rigtigt, veed jeg ikke, kun min egen Smule Erfaring har bragt mig paa den Tanke. Hvor var jeg ikke i Löverdags

bedrøvet; men Søndag Morgen, da jeg kom i Kirken, og Menigheden istemte sit: «I Dit Tempel møde vi», blev jeg saa sjæle-glad og frimodig, at mit Hjerte strømmede over af Tak og Velsignelse til den Herre, der havde sat mig i hans Huses liflige Forgaard, og jeg troede mig vis paa, at hvor ufuldkommen og ringe min Prædiken end var, saa vilde Ordet dog ikke lyde forgjæves. Det var sidste Dag i Kirkeaaaret, Evangeliet var om Øverstens Datter, som Jesus opvakte. Jeg gjorde en billedlig Anvendelse af Texten, sammenlignede Øverstens Datter med Kirken, hvortil jeg tog Træk af Deres: «I min Kraft i Herrens Navn er jeg ved en Mand at ligne» osv., sammenlignede Menigheden med hans Datter, og min Tale gik ud paa at vise: at Kirken maa klage for Herren om Menigheden: min Datter er død! Efterat have viist, at dette gav sig tilkjende derved, at vore Bønner, vor Tak, vor Gudsdyrkelse i Almindelighed var kold, vort Haab svagt, vor Kjærlighed ikke brændende, gik jeg over til at vise, at Herren ene kan vække den til Live, og at, naar vi ønske det og bede ham derom, da vil og kan han ogsaa gjøre det.

O! gid han vilde bringe Liv igjen i det Døde, baade hos Præst og Menighed, saa vilde Glæden blive større og ikke saa ofte afbrudt, saa først vilde det være mueligt at efterkomme Apostelens Formaning: Glæder Eder altid!

De seer, kjære Hr. *Grundtvig*, at jeg snakker frem om mig selv og min Gjerning. Det vilde skee, hvad enten det nu var tilbørligt eller ikke, om jeg var hos Dem, og har De saa ofte för baaret over med mig, vil De vel gjøre det endnu, og, om Gud vil jeg kommer til *Kjøbenhavn*, om en Maanedes Tid eller lidt mere (hvad jeg saa gjerne ønskede, men som dog let kan forhindres), saa vil De have Leilighed til at sige mig, hvad der mishagede Dem. En forskrækkelig Plage i Præsteembedet ere de hyppige Circulairer, Indberetninger *etc. etc.* Man skulde ikke troe, at Sligt kan udgaae fra Mænd (f. Ex. Amtsprovsten), som selv ere Præster og maatte kunne vide, hvor høilig, om ikke for Andet, saa dog for at læse lidt, Præsterne kunde trænge

til at faae Roe og Fred engang imellem. Det bliver os paalagt at contribuere til Stiftsbibliotheket i Roeskilde, mere end 8 Mile herfra, og paa samme Tid fordrer man, at de skulle være Politie Betjente, have Tilsyn med Session, Vaccination og mange andre Ting, der ikke i fjerneste Maade synes Præsteenbedet vedkommende. Det Overhæng og det Skriverie, man har med Saadant, er næsten utroeligt. Jeg næsten ræddes ved at tænke paa den Maaned, vi nu træde ind i. En Skare af Indberetninger, Fattig-Regnskab, Forsørgelses-Planen for næste Aar, ligeledes Planen for Udredelsen af hvad der hører til Skolevæsenet, som *in duplo* og *triplo* skal skrives, mange Ark fulde, forestaae, foruden Forøgelsen i de geistlige Forretninger ved de mange Hellig-Dage. Hvordan skal jeg komme ud af det? *ipse despero*.

For 14 Dage siden havde jeg et særdeles behageligt Besøg af 3 af mine forrige Elever: *Laurent*, *Ley* og *Tryde*. De to sidste ere blevne Studenter iaar. De fortalte mig, at De levede vel, var fløttet ind til Krigsraadens, at Deres Prædikener skulde snart komme under Titel: «Søndagsbog», at de havde hørt, at De skulde have isinde at skrive en bibelsk Rimkronike og dernæst en dansk, engelsk og græsk; men hvor de havde det fra, veed jeg ikke, ei heller om det er sandt, men det veed jeg, at den, der blev glad ved Haabet derom, det var *Peter* og mig. Jeg lever næsten i en total Uvidenhed om hvad der foregaaer i *Kjøbenhavn* af det, der meest interesserer mig. Man sender mig ingen Bøger (jeg har da heller ikke megen Tid at læse), og Brevene fra Hjemmet indeholde meest kun Familie-Nyt. Det har skrækkeligt ærgret mig at læse *Clausens* Svar til *Müller**). *Clausen* dreier sig som en Aal fra allting, og *Müller* er ikke den Mand, der har en reed Fod at staae paa eller er

*) Skal vistnok være *R. Møller*, hvis «Rationalismen, i dens Forhold til Bibelen og Protestantismen, fra et populært Standpunct betragtet» (i «Nyt theologisk Bibliothek» IX, 266-304), frænkaldte et par «Sendebreve» fra H. N. Clausen, til hvilke Møller atter skrev «Bemærkninger.»

Fr. B.

istand til at møde en Mand som *Clausen*. *Lindbergs* til *Johannsen* *) synes jeg ikke saa særdeles godt om, som om meget Andet af hvad han har skrevet. Papiret er fuldt.
Hils Deres Kone fra

P. Pønger.

4.

Christianshavn 15 Dechr. 1827.

Kiære Ven!

Tak, fordi De har kommet mig ihu, uden dog at lade Dem smitte af det slette Exempel, min Taushed gav Dem; hvortil jeg kun vil lægge det Ønske, at De i alle Maader maa være ufordærvelig, ligesom jeg i Brevskrivning vel saa omtrent er uforbederlig; thi det gaaer mig i den Henseende som de asketiske Bisse-Kræmmere, der snakker for deres Æske, vil indbilde os, det skal gaae med al Forbedring i denne Verden: jeg recapitulerer gjerne hver Post-Dag, eller dog hveranden, mine Pligter, for ei at glemme dem, lader derpaa, for at begynde med det Nærmeste, og for i det Mindste dog ei at giøre mig selv Uret, denne min pligt-mæssige Bestræbelse vederfares Ret, og naar jeg saaledes har befæstet mig i den Moraliteten uundværlige Selv-Agtelse, føler jeg allerede forud, at det Manglende i Pligtens Udøvelse ei med Rette kan tilregnes mig, men maa enten have sin Grund i Sandseligheden eller i andre mig uvedkommende Ting, hvorpaa jeg da sædvanlig snart opdager, at jeg hidtil egenlig slet ikke har syndet, men blot under Pligternes beklagelige Conflict opfyldt den, der laae mig nærmest, som naturligtviis var en af Pligterne imod mig selv, og nu bliver da gjerne Resultatet, at skiøndt jeg for Öie-

*) J. C. Lindberg skrev i Grundtvigs og Rudelbachs •Theologisk Maanedsskrift• en anmeldelse: •Doctor Johannsen og hans Doctor-Disputats;• det er vist den, der her sigtes til. *Fr. B.*

blikket ikke öiner nogen Conflict, maa der dog vist være en, siden jeg, midt under saa reen-moralske Betragtninger dog finder mig hindret i Pligt-Udøvelsen; men slaar nu endelig Samvittigheden mig engang, som i Dag, og jeg virkelig griber Pennen, hvem beskriver da den ophöiede Følelse af Dydens Skiönhed, og Fornuftens moralske Seier, som da giennemströmmet mig, og udströmmet paa Papi-ret, ingenlunde som Selv-Roes, men til Retfærdiggjörelse af Menneskets saa miskiendte og bagtalte moralske Natur, og lidende Medmennesker til Tröst og Beroligelse, og til et godt Exempel!

Dog, den Snak er lang nok, tænker De sikkert med Rette; men De vil undskylde den, naar De betænker, hvad sandt er, at der gives Stillinger i Livet, da man maa takke Gud, man ei kan fordybe sig saameget i Tankerne om sig selv og sine personlige Forhold, som man, desværre, gierne vil, uden at støde paa Meget, der giör ondt i Öinene, saa man er glad ved, nogenlunde at kunne glemme sig selv over hvad der i Grunden ene er værdt at tænke paa: Herren og Hans Menighed, Hans Trofasthed, og alle Hans underlige Gierninger blandt Menneskens Börn! Saa nödig man, under slige Omstændigheder, undværer Efterretning fra sine virkelige Venner, saa lidet har man dog Sind til at giöre Giengjæld, da man godt kan læse, men ei skrive Venne-Breve, uden at føre en Samtale med sin Personlighed, der i det Mindste trætter, med mindre der i Vennens Liv er et Öieblik, der bemægtiger sig os med vor fulde Opmærksomhed. For nærværende Tid skriver jeg derfor aldrig til mine Venner, uden der enten er en tvingende Anledning, eller, som i Dag, for at dog ikke, ved grændseløs Taushed, den Tanke skal indsnige sig i Venne-Barmen, at jeg kan have forandret mig imod dem, hvad jeg, Gud skee Lov! kun lidet fristes til.

Deres Venner her, som har friere Hænder, skulde De derimod skruppe til at skrive kiönt flittig, thi især paa Landet er det, naar man tager Deel i de større indvortes Anliggender, et byrdefuldt Savn, sjelden eller aldrig at see

Brev, og høre Efterretninger fra den Kreds, vi tilhørde, da dog selv den mindste er os kiærkommen, og virkelig baade opliver os, og hjælper til at unddrage os fra den Sneverhed, Land-Livets Eensformighed altid udsætter os for at indkrympes i, hvad dog fornemmelig i vore Dage, af de unge Præster, Gud gav christen Tro, maa skyes som en Pest! Dog, den bedste Modgift, med Guds Hjælp, er, efter Evne, at tage virksom Deel i den gode Giæring, og, saasnart Nyaar er forbi, da De har beskrevet den kiedsommelige Skriverkarle-Cyklus, man nødvendig af Erfaring maa kiende, naar man skal beherske den, da maa De overlade den til andre Penne, som De nok finder, og bruge Deres egen til hvad Deres Haand, i Herrens Navn falder paa: enten et adskilt literairt Arbeide, eller til Bidrag for Maanedes-Skriftet, som det er alle de yngre christne Præsters hellige Pligt at understøtte, da det er den sidste Levning af det almindelige Kirke-Samfund iblandt os, saa dets Ophør var en stor Ulykke, og maa dog nærme sig, hvis ikke Flere lægge Haand paa Værket, som, trods al Flid, snart maa blive et Par Penne overlegent, især da min Stilling ei vil lillade mig at arbeide derpaa uafbrudt.

I Gaar sluttede jeg en lang Anmeldelse af Kingos Psalmer, hvori De ei skal blive feed, af Rosen De faaer, men hvori De derfor vist ei med mindre Glæde vil see hele Psalme-Sagen oplaget saa godt, jeg det formaade! Irenæus har taget Tid, men jeg kan ikke fortryde den. Over Delbrücks Bog og de Bonnske Theologers Svar har jeg ogsaa skrevet lange Anmeldelser, som, vil Gud, komme efterhaanden, medens jeg tager fat paa det andet Bind af Prædikenerne, hvoraf De dog vel nu har seet det Første!

Nu, i Herrens Navn! en glædelig Jul, og et lyksaligt Nyaar i Christi Kirke! Dermed er vi alle hjulpne, som ynkes over dens Grus! Lille Svann har havt adskillig Daarlighed, men er, Gud skee Lov! dog nu frisk igien, og vi leve ved det Gamle i de nye Værelser. Til Foraaret,

vil Gud, flytte vi til Holms, skiøndt han ikke giver Røver-Kiøb.

Tag nu til Takke, min Ven! med hvad der kunde falde! Min Kone hilser, og vi vente snart at see Dem i vor stille Kreds!

Deres Ven

N. F. S. Grundtvig.

5.

Chvn 22 Juli 1828.

Kiære Fenger!

Vel er jeg næsten ligesaa sei at faae et Brev fra, som et Besøg af, men dog er det lutter udvortes Omstændigheder, som har forsinket dette Brev, og andre kan det heller ikke være, der hindre mig fra at besøge Dem, hvis jeg forhindres; thi da De vil have hele min levende Deel af Verden med, og De har en høi Stjerne hos min Kone, er for mine Öine Alting i sin herligste Orden. Ogsaa Tiden synes passende, thi min lille Bibel-Krønike har jeg faaet ud, Maanedsskriftet gaaer ind, og Andet Bind af Søndags-Bogen kunde godt trykkes ud paa fjorten Dage, og jeg kunde vist ogsaa have godt af at trækkes ud til gode Venner. Saavidt er vi altsaa enige, og det Øvrige kommer an paa Ting, der slet ikke staae i vor Magt, men skal tages som de kan falde, og falde nok som de skal! Jeg tænker derfor virkelig, indtil videre, med Fornöielse paa, at see mine Smaa-Drenge springe i Deres Have og min lille Pige vænne sig fra at krybe og til at gaae i Deres Stue, medens vi tale om Gammelt og Nyt, som det kan falde; men, jo større Karavanen er, desfleer Forhindringer er Reisen naturligviis udsat for, og derfor vil vi saa smaat belave os paa, at det meget mueligt, for denne Gang bliver ved Lysten og Haabet, som vi veed, er hverken spildt ei heller at foragte, om end Udførelsen gaaer i Lang-Drag.

Vel trænger jeg kanske meer end De til at høre en

christelig Prædiken, men jeg kunde ogsaa trænge til at holde en, saa godt det uden rigtig Tand for Tunge lader sig giøre, og, vil Gud, vi kommer, kan vel begge Dele skee, da min Kone, naar hun har pakket op, ei før fjortende Dagen vil pakke ind igien, og efter hende maae vi jo begge i dette Stykke see til at föie os.

Smile maatte jeg hardtad ved at læse, De ikke fandt, der kunde prædikes efter min Søndags-Bog; thi vel har De deri unægtelig fuldkommen Ret, men hvordan kunde det falde Dem ind, selv Fortalen til Trods, at tænke det dog maaskee var mueligt? Sagtens har De ikke sjelden hørt mig prædike langt ligere en Bog, end det sig burde, men dog neppe som en Bog, der ret med Flid er gjort uskikket til at gaae i Munden, hvor selv, naar man skal tale ordenlig, den mindste Pen er noksom til Uleilighed! Nei, kiære Ven, for Guds og en god Prædikens Skyld, stræb at slaae alle Bøger, selv Bibelen, af Hovedet, naar De gaaer paa Prædikestolen, men derimod at have Herrens Propheter og Apostler og ham Selv lyslevende for Öie, som Skriften beskriver dem, men som vi skal stræbe at indprænte dem i Menighedens Hjerter, ei som man skriver med Blæk, eller rister i Steen, men som den levende Guds Aand skriver Breve med sin lille Finger paa Kiød-Tavlerne, som den hellige Povel har skrevet med Blæk, ei for at vi skal citere hans Bogstaver, men for at vi skal tale ham efter Munden, som han talede Herren, thi kun da, naar det Troens Ord, vi prædike, er levende i vor Mund og i vort Hjerter, kun da er vi Pauli Eftersølgere, som han Christi. Dog, derom vil De i Søndags-Bogens andet Bind finde længere Breve, og sikkerlig har De ogsaa følt, at disse saakaldte Prædikener er lutter Breve til gode Venner om mine Prædikener i Vor Frelses Kirke, og hvad dermed staaer i christelig Sammenhæng, og naar de kan bidrage til hos yngre Præster at klare Forestillingerne om Aand og Ord og Bogstav i Christendommen, da har de Breve, der ei engang er skikkede til almindelig Læsning, gjort deres Nytte, skiöndt det naturligviis er mit Önske,

at deri maatte findes mangt et Frø, som der, naar det faldt i god Jord, blev en heel Prædiken af, hvad jeg især tør haabe om de Skrift-Sprog, jeg blev saa fuld af, at de fylde hvert sit Brev, som fordem hvert sin Prædiken!

Maanedes-Skriftet gaaer ind, og jeg troer selv, det er godt, saa naar jeg krympede mig ved Tanken, kom det sagtens af en dunkel Ahnelse om, at det da var forbi med min Søndags-Skrift, som jeg vel vidste kun var en Skygge af Søndags-Tale, men dog en Trøst for den Tause! Dog ogsaa det er sikkert godt, naar man blot kan finde og skikke sig ordenlig o: christelig deri!

Ja, min Ven! det er en underlig Vei, jeg har at gaae i denne Verden, hvorpaa jeg ei sjelden maa belees af Fiender og miskiendes af Venner, men Gud unde mig at fuldende Løbet og bevare Troen, saa er det evig glemt. De er ikke spildt, de syv Aar, jeg sidst taledede og skrev om Herren, thi om de kun havde bidraget til at udrede een Sjæl af Verdens og dens Fyrstes Snarer, eller at indgyde eet Hjerte den Sødme, der fortager Dødens Bitterhed, da maatte jeg ikke klage, og nu har Herren i dette Tidsrum, foruden Alt hvad jeg ikke veed, ladet et Lys opgaae for mig over Huset paa Klippen og dets Deilighed, som ikke blot kan styre mine Trin, og har lært mig at stride efter Loven, men ogsaa kan og skal trøste mig i Liv og Død! Saa er det, og, lovet være Herren for hver Dag i Hans Huus, og for hver Nat, jeg længdes efter Hans Forgaarde, og for hvert Brudd paa Baandene mellem denne Verden og mig, Han gav mig Mod til at giøre eller dog til at taale; men det er jo klart, jeg passer ikke blandt Nutidens Præster eller for Læserne af gudelige Bøger, selv naar de spørge efter Herren, og skal jeg ikke fortære mig omsonst, maa jeg vist igien ligesom glemme, jeg er Præst, hvad jeg dog ikke kan, saalænge jeg skriver derom. Jeg turde vel ligesaalidt nedlægge min Præste-Pen, for Omstændighederne gjorde det næsten umueligt at holde paa den, som jeg turde nedlægge mit Embede, for det dermed var ligedan, men nu, da Maanedes-Skriftet, trods al min

Stritten, maa gaae ind, naar jeg ikke vil paatage mig en Byrde, som jeg ei kan bære, nu seer jeg, det er paa Tiden. Vel burde vi altid have et Theologisk Tidsskrift, men kun naar vi havde Penne Nok til at give det Afvexling og Fylde, og Subskribenter Nok til ei at løbe vild om Forlægger, og vel synes mig, jeg havde endnu meget at skrive, men det er klart, at Læserne kan ikke bære det, og rimeligviis er jeg da heller ikke moden til at give det den rette Skikkelse. Hertil kommer, at skulde jeg ret længe blive ved at skrive kirkelig, da maatte jeg gaae til Norge, thi at skrive længe om kildne Ting under Censur er hardtad utaaleligt, og at skrive gratis uden et Slags Levebrød umueligt, men uagtet den Norske Stats-Kirke har et saadant theologisk Facultet, og holder sine Præster saaledes i Ave, at jeg kunde være Embedsmand i den, saa har jeg dog, da intet Vink kalder mig did, slet ikke Sind til at komme af mig selv.

Skal jeg altsaa paa en skikkelig Maade blive i Danmark, maa jeg vist igien gaae ind i det store Snegle-Huus, hvorigiennem jeg vel ved Herrens Lede-Traad endnu engang i betimelig Tid finder ind i Stats-Kirken, og faaer Anti-Christen narret ud, saa christne Folk kan blive der, indtil de er ligesaa mætte af dens Brød som jeg, og længes selv efter at drives ud til ham, som naturligviis giemmer det Bedste til dem, der, medens Fugle have Reder og Rævene Grave, ei have det, hvortil de kan hælde Hovedet.

At det saa vilde gaae, har jeg længe tvivlet om, men nu synes det mig klart, hvorom dog bedre, naar vi sees, lader sig tale, end prikke med Pen.

Med Borgerdyds-Skolen er det rigtig nok slemt*), og

*) Fenger havde i sit sidste brev (af 3. juli 1828) skrevet: •Meget har det bedøvet mig af [L. C.] Müllers sidste Brev at erfare Borgerdydsskolens Skjæbne. Burde ogsaa, især Müller, være sna rask til paa en Maade at sætte Krarup Stolen for Døren? Kunde det skeet ved at finde sig i Omstændighederne, at de vare blevne ved Skolen, saa blev der dog hørt lidt Christendom, og det er hvad ikke mange Skoler i *Kjøbenhavn* skulle rose sig af. Herre Gud! jeg har dog saa megen Kjærlighed til den gamle Borgerdyd•

Fr. B.

havde jeg i Tide vidst Sammenhængen, synes det Værste at kunne være forebygget, men nu troer jeg rigtig nok, det var bedst, der reiste sig en ny Skole, hvori christne Folk raadte for hele Underviisningens Gang, og blev det mig mueligt, vilde jeg nok selv der tage en Haand i med paa Historiens Vegne, men foruden andre Betæneligheder standser jeg især for den, om der ogsaa er Folk i Kiøbenhavn, der havde Mod til at sætte deres Børn i en Skole, hvor hele Underviisningen vel var upaaklagelig, men hvorfra dog muelig Kandidaterne vilde have ondt ved at blive udmærkede.

Nu Herren befalet! Gid De havde Deres Moder og Sydskende vel i Bjergby og kunde [faae] lidt godt Veir til dem, som Høet sikkert ogsaa paa sin Viis græder efter! Min Kone hilser venligst, og har meget Mod paa at see, hvorledes De tager Dem ud i Deres eget Huus.

Deres Ven

N. F. S. Grundtvig.

6.

Chvn 20de Sepbr 1828.

Kiære Ven!

Alt har vi ottende Dagen i Dag efter vores Indkiørsel, og dog er jeg endnu ikke ret i mine gamle Klæder, ogsaa fordi der i Morgen forestaaer, om Gud vil, en Udflugt paa nogle Dage til min Broder (hvor der i Morgen er Bispe-Visitats) og til min Kones! Saa lang en Parenthes i ordenlige Forretninger vilde være mig meget imod, dersom jeg ikke i denne Sommer havde følt særdeles haade legemlig og aandelig Trang til en Levemaade og Ørkesløshed, som kun hos gode Venner paa Landet var muelig, og haabede, med Guds Hjelp, siden at indhente det Forsømte. Vel kunde Hint ikke skee, uden at jeg forarsagede mine Venner haade Uleilighed og Bekostning, men det Første, veed jeg, de vilde ikke ændse, og det Sidste, kunde jeg forudsce, var taaleligt, under hvilken Forudsætning jeg slet ikke

sparer mine christne Venner; thi det skal alle Christne vide, at Sorger for timelig Næring ligesaavel besværer Hjer-
tet, som Fraadseri og Drukkenskab, og ere hos alvorlige
Naturer langt anderledes fristende! Troe ikke, min Ven!
at jeg siger dette, fordi jeg lænker, vort Ophold i Bjergby
paa mindste Maade syndes Dem besværlig[t], thi dertil
agter og elsker De mig alt for meget; men troe kun, at
jeg anseer verdslige Sorger for Deres farligste Fristelse,
thi det gör jeg virkelig, hvad enten jeg saa deri tager
feil eller ikke. Jeg vil ikke afhandle denne Materie med
Dem, dels fordi den er af alt for indviklet Natur, til at
afhandles godt undtagen i vort Inderste, og deels fordi
jeg veed, der er ingen Udsættelse en Christen tager sig
lettere end denne, naar den er ugrundet; men sige Dem
det, maatte jeg, fordi jeg elsker Dem, og har det vel-
grundede Haab, at hvad der saa end er Deres Kiertel, som
hver har sin, skal den dog ikke hindre Renselsen fra al
Kiøds og Aands Besmittelse, som er vort fælles Kald ;
Herrens Huus! For virkelige Christne giælder det blot om
at kiende sin Fiende, og holde skarpt Öie med ham, saa
er han forloren, thi vi har en Tro som overvinder Verden!
I Övrigt er jeg vist nok ingen ganske upartisk Tilskuer af
oekonomiske Forhold; thi vel er jeg for min Person tarve-
lig, og lider ei, at Noget spildes; men deels maa jeg vise
Verden, at Herren endnu kan opholde sine Tjenere, uden
at de behøve at vende hver Skilling to Gange, og deels
har jeg af Natur en egen Lyst til at klare Ansigter med
Smaapenge, som jeg vist nok imellem baade for gierne og for
meget følger, saa, hvor jeg ikke seer Gnieriet skinbarlig,
er jeg dobbelt pligtig til at underkaste mit Synes Vedkom-
mendes egen christelige Bedömmelse!

Clausens Recensjon over Rudelbachs Prædiken *) har jeg

*) Rudelbach udgav 1828 en prædiken: •De falske Propheters Kjendtegn•, hvilken H. N. Clausen (?) bedömte i •Literaturlidenden• nr. 35. Denne dom fræmkaldte Rudelbachs modskrift: •Saul iblandt Propheterne•, som atter havde en •Erklæring• af Clausen i •Literaturlidenden• nr. 44 til følge.

Fr. B.

endnu ikke læst, men veed, at R. vil svare alvorlig, ved hvilken Leilighed begge Dele læses bedst i Sammenhæng.

Udsigten over Christendommens og Rationalismens Kamp i Danmark er i Kirchen-Zeitung fortsat til 1814, og skal have gjort Vedkommende saa vrede, at de gierne, om det gik an, vilde stævne Hengstenberg.

Fra min Kone kan De nok tænke jeg har mangfoldige Hilsener til Dem og Jfr. Jakobsen, og alle af de venligste. I Gaar traf hun Deres Moder hjemme og fandt der Alting vel.

Nu, Herren være med Dem, og styre Deres Fødder paa de rette Veie, ja, Han som haver begyndt en god Gierning i Dem, fuldføre den til vor Herres Jesu Christi Dag, saa De alt her maae føle, vi behøve en Evighed til værdelig at takke Herren for sin usigelige Godhed, som ei blot optog os forløbne Trælle i sit Huus, men gjorde os til Huusholdere over den udtømmelige Rigdom, som er i hans levende Guddoms-Ord, som skal evindeligen være, og gjøre dem alle salige, som troe derpaa!

Med hjertelig Tak for Deres Venkab og Kiærlighed,
 altid Deres
N. F. S. Grundtvig.

7.

Slotsbjergbye d. 1. Octb. 1828.

Den kom som et fornødent Ord og, som jeg haaber ved Guds Naade, i rette Tid, Deres kjærlige Advarsel. Lad det kun ikke fortryde Dem at bruge Stokken, det gjøres haardt behov, og jeg skal ikke, saalænge Gud bevarer mig fra Hovmod. böie mig under Slaget og lade det gaae mig over Hovedet, endnu mindre bruge det Krigspuds at gjøre det uformærkt, og derpaa give mig, som om jeg havde faaet et dygtig[t] Rap, og rose Haanden for at have sigtet godt, i den Hensigt, at den skal holde op med at svinge Stokken, til den maaskee ramte paa et empfindligere Sted. Gjorde jeg det, saa var det ude med mig, saa maatte Gud lade mig gaae for den jeg er, og hvad Enden derpaa vilde blive, det behøver man kun at have kiggel løseligt i Guds

Ord for grandt at skue. Altsaa, kjære Hr. *Grundtvig!* det er kun alt for grundet, hvad De skrev om Sorgen for den timelige Næring som en farllg Fiende. Det kan vel være, at de Ting, hvoraf De mueligen har sluttet det, ikke just var en Virkning deraf; men ligemeget om De dog har truffet det Rette. At jeg lever saa tarveligt, som De har seet, er ikke en Besværlighed for mig, tvertimod, det falder mig naturligest, da jeg er opdraget under knappe Kaar, og jeg befinder mig endog fysisk bedst derved. Havde jeg end det, man kalder Velstand, saa vilde det være mig behageligst at leve, naar det kunde skee, uden Uleilighed for dem jeg lever med, enten som nu eller endnu noget tarveligere. Naar Nogen kom til mig, vil De maaskee sige, saa burde jeg i al Fald forandre det; jeg vilde ogsaa gjøre det, naar jeg blev gjort opmærksom derpaa, men det mærkes ei altid saa let af den, som er vant til en vis Leve-maade, og *Jacobsen* bestyrer disse Ting, uden at jeg syndeligt indblander mig deri. Dertil kommer, at mit Kald er saa bebyrdet, at virkelig en stræng Sparsomhed synes nødvendig, om jeg skal redelig svare Hver Sit. Gud er ikke saa fattig, det veed jeg, at han skulde behøve at veie os Brødet til i Lod og Qvintin, men om han vil give det overflødigt, det veed vi ikke, selv i det Timelige har han sat os til Huusholdere over sine Naadegaver, saa at, naar det for menneskelige Öine saae ud til, at det ikke vilde slaae til uden Sparsomhed, saa vare vi utro Tjenere, om det faldt os besværligt at lægge Vind derpaa. Jeg ønsker ikke at blive rig, det kan jeg med Sandhed forsikkre, og jeg har sagt mig selv: Du bör at leve tarveligt og at være sparsommelig, og da troe at Gud giver Dig det daglige Brød! Men her kommer, hvad jeg med Skamsfuldhed maa bekjende, og som jeg har begrædt efterat have faaet Deres Brev, at denne Troe ikke er saa fast, at jeg jo desuagtet næsten daglig har været bekymret for, at jeg ikke skulde faae det; ikke at jeg skulde komme til at sulte; men at jeg ikke skulde kunne betale Udgifterne i rette Tid og da enten blive manet og krævet af Fremmede, eller falde mine

Egne til Besvær. En saadan Sorg, den leder jo først til Gnieragtighed og saa til Karrighed eller Gjerrighed, og har, maaskee oftere end jeg selv har vidst af det, baaret Frugt hos mig, uagtet De er den Første af mine Venner, som har mærket og sagt mig det. Ja, det er Sandhed, at denne Sorg har besværet mit Hjerte, og vilde jo med hver Dag gjøre det mere, om ikke Gud, som nu har sørget for, at der ogsaa udenfra kom en advarende Stemme til mig, fremdeles vil vedblive at randsage mig og for hver Gang der er en Vei i mig, som gjør Smerte, lede mig paa en evig Vei. Det er sandt, at denue Sorg har betyngtet (gid det snart ikke mere maatte være saa!) mit Hjerte i den Grad, at jeg blev distraheret selv under min Læsning i den hellige Skrift, eller naar jeg studerede til min Prædiken, ved Tanken om, hvad de nu bestilte i Loe eller Lade, og om Arbeidet derude gik som det burde, ja, at verdslige Tanker ofte har indtaget Bönnens Sted, naar jeg aabnede mit Öie om Morgenens. De har altsaa fuldelig Ret i, at denne Sorg er mig en farlig Fiende, kun, som jeg troer, ikke den Farligste; thi der er En, som ledsager mig selv for Alteret og paa Prædikestolen, uagtet jeg dog holder Öie med ham og afskyer ham, og det er Førfængelighed! Ak, jeg elendige Menneske! Hvem burde have mindre Sorg over det Timelige end jeg, som fra min Vugge og indtil denne Dag har havt idelig og uafbrudt Beviser paa, saa haandgribeligt som det kunde forlanges, at Gud er god og hans Miskundhed varer evindeligt; hvo skulde lettere kunne lære end jeg, som i ingen Henseende duer til, aandeligt, at staae paa mine egne Been, og som dog ikke har savnet Frugt af min Gjerning, at al egen Roes skal udelukkes, og at jeg er lille bitte, og at al min Roes kun skulde være i Herren. Og dog — jeg gruer ved at tænke derpaa — endnu er det gamle Menneske saa mægtigt i mig, at jeg staaer Fare for at tabe Troen og synke hen i Døden. Bevidstheden om alt dette, som ved Deres Brev blev forstærket, har slaget mig til Jorden, min Aand er vingeslagen, og det er neppe at jeg nogenlunde af

Hjertet kan sige med David, uagtet disse Ord paa den bedste Maade kan skildre for Dem min Sjæls Tilstand, sige med ham: «Mine Öine ere stedse til Herren; thi han, han skal uddrage mine Fødder af Garnet. Vend Dit Ansigt til mig og vær mig naadig, thi jeg er eenlig og elendig. Mit Ilertes Angester have vidt udbredt sig; udfør mig af mine Trængsler! Sec min Elendighed og min Møie og forlad mig alle mine Synder! Sec til mine Fiender; thi de ere mange og hade mig med et fortredeligt Had. Bevar min Sjæl, og redde mig, at jeg ikke skal beskæmmes; thi jeg troer paa Dig! Lad Fuldkommenhed og Oprigtighed bevare mig; thi jeg bier efter Dig! Gud! frels Israel af al sin Nød!» Men at syng: «Herren er min Hjelp!» det vil ikke gaae, dertil er jeg endnu for langt borte. De har ingen Ære af Deres Discipel, kjære Hr. Grundtvig! men slip ham ikke af Deres Tanke, og bed godt for ham, maaskee kunde det dog lykkes, at der kunde blive Glæde paa det Sidste, og hvor skulle vi da ikke kappes om at takke Gud evindeligt, ogsaa for hverandre, naar vi først begge, ved Jesu Hjælp, faae overstridt og sees for hans Aasyn! At troe, at Deres Besøg var mig til Besvær, — nei det kunde De ikke, saa strængt vilde De ikke dömmе, uden De havde fuldgyldige Vidnesbyrd, og dem kunde De ikke have, det veed jeg, saa at om De havde ført en saadan Anke, saa vilde det vel smerte mig; men den turde jeg frimodig afvise, og derom vilde jeg gaae i Rette med Dem. Det glædede mig meget, saare meget, at De og Deres Kone og Börn besøgte mig, og var det Dem ikke til Besvær at tilbringe Deres *Otium* under Slotsbjergby Præstegaards Tag, saa kom igjen! Beviis mig, at De slet ingen Mistanke har om, at jeg var gjerrig nok til ikke gjerne at see Dem og Deres Huus hos mig, ved at gjøre Besøget om til næste Sommer, om vi leve, og ved da uden Tilbageholdenhed at forordne, hvordan De vil have det!

Nu, Gud være med Dem og Deres. Tak Deres Kone for al hendes Kjærlighed, ogsaa for Afskeds-Taaren, som

hun ikke skjulte saa omhyggeligt, at jeg jo saac den, og gjemte den blandt de Kostbarheder, hvoraf Gud ikke har givet mig faae, og som jeg stundom tager frem af Erin-drings-Kisten og glæder mig ved at see paa, naar det falder mig lidt eensomt her i Tusmørket i Slotsbjergbye Præstegaard. *Jacobsen* beder at hilse. Skulde De see min Moder, saa fortæl hende, at jeg er sund og frisk og takker Gud, som gjør Alting godt. Gud velsigne Dem i Deres Arbeide og give Dem Glæde af Deres Börn! Det ønsker af Hjertet Deres altid hengivne *Peter Fenger*.

8.

Chvn 5te Octbr. 1828.

Kiære Ven!

Hvilken Helt jeg er, kan De deraf vide, at jeg først i Dag har læst Deres Brev, af Frygt, ikke for at De havde gjort Dem vreed, men at De muelig havde snoet Dem fra Tingen, saa jeg nødtes til at skiærpe Advarselen, og det er visselig ikke af Kiærlighed til vore Venner, at vi nødig rører dem paa deres ömme Sted, det er af pur Egenkiærlighed, som driver os til heller at sætte Vennen end hans Venskab for os paa Spil! Heri er nu vist nok noget meget naturligt, og blandt Mennesker tilgiveligt, thi en Ven er, som Ordsproget siger, langt lettere tabt end vundet, saa af virkeligt Venskab har vi aldrig Noget at miste; men Christne kan og skal smukt give Alting, ogsaa Venskab, Gud i Vold, og være sikre paa, at hvad der er godt, kommer nok igien, om det ogsaa for en Tid skulde tabes!

Jeg sagde Dem det, min Ven! og det var sandt, at hvis De udledte min Advarsel af mindste Savn under mit Ophold hos Dem, eller mindste Tvivl om, at De undte mig Alt saa godt som De kunde give, da var De aldeles paa Vild-Spor, og jeg maa gientage det, fordi De ikke er ganske fri for at have betraadt denne Gienvei. — Hvor

kan De troe, at jeg som ei formaaer at grave og skammer mig ved at trygle, og stræber omhyggelig at betale hver Sit, at jeg skulde hjemme være bedre vant, end jeg levede hos Dem, eller at jeg noget Öieblik kunde tænke, at Den, der för vilde deelt sin Indkomst med mig, nu ei vilde lade mig spise hos sig nogle Dage! Nei, nei, var det kommet saavidt, enten med Deres Kniberi eller med min Mistænkelighed, thi jeg er mistænkelig af Natur, da var Advarselen i det mindste fra mig aldeles spildt.

Nei, lad os tale christelig! De er kneben af Natur, det er Deres Arvesynd, og det kunde jeg lige saa godt have sagt Dem for længe siden, som nu, naar ikke Nænsomhed og Egenkiærlighed i en os uopredelig Forbindelse hindrede os fra at bedrøve eller fortörne Venner, för det bliver os en Samvittigheds-Sag, og, det er sandt, saa blev det mig under mit Ophold hos Dem. Jeg havde nemlig smigret mig, og neddysset min Frygt med den Tanke, at naar De blev Præst, skulde De saaledes lade Deres Embede og Skriften tugte Dem, at jeg kunde tie, men jeg burde betænkt, at hvem der i sine Forældres Huus, da man i Grunden Intel har at sørge for, fristes til verdslige Sorger, maa rimeligviis overvældes af dem, naar han selv faaar Huus og Hjem, om det end ikke var under vanskelige Omstændigheder. Jeg vil derfor slet ikke indlade mig paa, hvorvidt Deres Stilling virkelig er trang, skiöndt jeg rigtig nok mener den er det mindre end de 99s mellem hundrede unge Præster i vore Dage; thi giör det nogen Forskiel, er det efter min Overbeviisning den, at var De mere velhavende, vilde De dobbelt fristes til at sørge og spare. Sagen er den, at, havde Christus ikke grebet Dem, da var De blevet en Mammons Træl og Peer Nittengryn alle Deres Dage, jo længere, jo mere; men fordi jeg virkelig troer, De er grebet af Ilam, og vil, med Guds Hjelp; gribe det, og fordi Deres Brev gav mig Mod, saa siger jeg Dem reent ud, det baade bedrøvede og ærgrede mig, at see en ung christelig Præst med Hovedet saa fuldt af alskens Pilleri, at han end ikke Löverdag Eftermiddag kunde blive

det kvit, hvad jeg godt veed, han gierne vilde, men maa ikke, thi det er en Straf, hvormed Herren tugter dem, Han elsker, saa de maae lære, at hellige Ham alle deres Dage! See, her har vi det, thi om De ogsaa kunde fristes til at tænke, det var min Mening, at man skulde leve flot og lade Fiolen sørge, saa veed De dog godt, det er ikke vor Herres Mening, og i Hans Mening skal vi jo dog tage alle Advarseler, hvad saa end Hans Redskab meende, men at det er Hans Mening, at vi, og det som Præster dobbelt, skal først sørge for Guds Rige og Hans Retfærdighed, og være visse paa, at det Øvrige, skiöndt vi behandle det som en Bisag, kommer som Tilgift, i det Maal der tjener os bedst. Eller troer De virkelig, at vor Herre bliver vreed paa en ung Præst, eller giör ham til Tigger, fordi han over Beredelsen til Embeds-Giærningen, Indsamling af Forraad, baade nye og gamle Ting at sætte paa Herrens Bord for Hans Giæster, og Overveielse af de vanskelige Tider i Aandens Verden, glemmer eller dog tilside-sætter mangen Gang Omsorgen for den sparsomste, ordenligste, nöiagtigste Indretning og Udførelse af Husholdning og Bedrift! Strids-Manden, siger Apostelen, indvikler sig ikke i dette Livs Bestillinger, for at han kan behage Den, under hvis Banner han staaer, og det er i en kort Sum baade Pastoral-Klogskab og Leve-Klogskab for hver levende Christen alle Dage, end sige da i vore, da vi aabenbar, naar vi vil følge Herren, maae være belavede paa at forlade alle Ting, hvad der kan falde tungt nok, naar vi betragte alle disse Ting som Smaaling, og er aldeles umueligt, naar vi behandle dem som Hovedsag. Derfor, i Jesu Navn, Pokker i Vold med alle de Bekymringer for Skidt og Møg, og alle de Hedning-Sorger, som Christne skal lege med, og, naar de ikke kan det, tugte sig selv, og lade Guds Aand tugte dem, til de kan det! Saa bliver der andet Levnet af, og saa bliver der i Bjergby Præstegaard ei blot Tid til at læse ordenlig, men ogsaa til at arbeide, efter Evne, paa hvad der kan baade ære det christne Navn, og gavne Menigheden!

Nu, min Ven! seer De, jeg sparer Dem ikke, og jeg

ærgrer mig ret over, at jeg har sparet saa længe, thi hvem sparede jeg, uden den Djævel, der frister, vilde forføre og fordærve den Broder med Mad, for hvis Skyld Christus er død og opstanden! Far ud, du urene Aand, og giv den Hellig-Aand Rum, det skal vi ikke være for kiælne til at sige baade til os selv og vore christne Venner, saa vi dog igien, som det sig bör, kan komme til at skinne som Lys i Verden, midt i den forventde og vanartige Slægt!

Guds Velsignelse være med Ordet og med Dem evindel-
lig, Amen! Troe mig, her talde Deres

christne Ven
Grundtvig.

9.

Slotsbjergbye d. 18. Novbr. 1828.

Kjære Hr. *Grundtvig!* naar jeg er bekymret, saa, ligesom jeg i gamle Dage tyede til Dem, saaledes gjør jeg det endnu; thi det er os jo dog ikke nok at klage vor Nød for Herren, vi trænge ogsaa til saavel at sukke som at glæde os med hverandre, vi som have eet Sind efter Christum Jesum, og i Kjærlighed at bære hverandres Byrde og den fælleds Byrde med hverandre. Det synes mig, at naar jeg faaer sagt Dem eller en anden Fader eller Broder i Christo, hvad der trykker meest, saa er det som om Hjertet blev lidt lettere, og jeg veed om Dem, at De har saa megen gammel Kjærlighed til mig, at om det end kunde falde Dem besværligt at høre næsten Intet fra mig uden Yttringer af Forsagthed og Klage, saa vil De ikke vise mig bort; og derfor er De den, som jeg skriver til, naar Trangen til en Meddelelse, som de døde Vægge her i Præstegaarden ikke kunne fornemme eller svare paa, bliver stærk hos mig.

Det synes mig som om det i *Kjøbenhavn* ikke gaaer frem til det Bedre; thi den Iver eller Bevægelse, som ved Kirkens Gjenmæle, Maanedskriftet, den fatale Proces osv.

syntes at ville fremkomme, forekommer mig atter, efter hvad jeg hører, at villé sætte sig. Det stillestaaende Vand det kan snart raadne, og den *stagnatio* (*sit venia verbo*) i aandelige Ting, som efter en begyndt Rørelse atter synes at fremkomme, lover dog vistnok intel Godt. Udvortes har da, om ikke just det antichristelige, saa dog det halvchristelige Partie, der vist, om det fik Overhaand, vilde ende sig med en heel-hedensk Skygge-Tid, vundet Seier. Jeg tager neppe i Betænkning efter det, jeg sidst har seet, at kalde *Mynster* Repræsentant derfor; thi at han kunde skrive og holde en Brudevielse, som hele Landet ja Udlandet kommer til at høre*), hvori der ikke er mere Christendom end bag paa min Haand, hvori Jesu Navn ikke engang bliver nævnet, det har baade forundret og bedrøvet mig, og nu har han dog naaet en saadan Anseelse og Værdighed, at Alt i Skole og Kirke maa rette sig efter hans Vink. Biskoppen, han vist hverken siger eller skriver Noget uden hans Svigersöns**) Raad og Anviisning, og han har nylig holdt en Prædiken ved Landemodet, hvis Indgang (som næsten alle Indgange og Fortaler i vore Dage) ikke er umærkelig som Vidnesbyrd om, hvortil de ypperste Præster sigte, og hvad de forstaae ved Skismå i den christelige Kirke. Besynderligt ellers, hvor saa lærd en Mand som Biskoppen kan vaase, som han gjør i den Prædiken, om Fornuften og dens Brug, og at disse Fornuftens Venner bestandigt snakker om, at vi Andre ere Fiender af Fornuften, som jo er en guddommelig Gave, snakker, som om vi meente, at ufornuftige Væsner kunde forstaae Skriften, eller endog kun troe Evangeliet, hvad vi jo ligesaalidelt kunne som enten Heste eller Faar. Han beklager ellers paa en gandske naiv Maade, at det ofte er

*) •Tale og Prædiken ved D. D. K. K. H. H. Prindsesse Vilhelmine Marias og Prinds Frederik Carl Christians Formæling• [d. 1. novbr. 1828]. Både tale og prædiken bleve samme år oversatte på tysk af P. T. Schorn. Fr. B.

**) J. P. Mynster (siden 9. maj 1828 kgl. konfessionarius samt hof- og slotspræst) var gift med en datter af biskop Münster. Fr. B.

de bedst begavede og kundskabsrigeste Mennesker, som lade sig henrive af dette Sværmerie, som han kalder det. Men vi kom bort fra *Mynster* og hans Brudevielse, — var det ikke dog, selv naar man ikke betragter det fra den christelige Standpunct, et maadeligt Product? Er den dybe Sandhed: at fra Hjertet udgaar Livet, er den oplyst ved hvad han taler om Gudsfrygt og Samvittighed? Jeg kan idetmindste ikke indsee det. Stikker ikke Hof-Præsten igjennem Confessionariussen, og synes han ikke at blive sjeldnere besøgt af Aanden, jo høiere han stiger? Dog — Gud kjender ham, og Christus er Levendes og Dødes Dømmer; vi maae lægge Haanden paa Munden, til, hvad Gud forbyde, han skulde fralægge sig den Troe, som han hidtil har forkyndt. — En *K* hædrer man med et nyt Kors, som om der ikke kunde hænges nok paa den Karl af det Tegn, og en *S* faaer samme Udmærkelse. En *F* . . . i *M* — — hænger Lamper og Stads paa Alteret, dirigerer Concerten i Kirken og farer derpaa ned i Sacristiet for at tage Præstekjolen paa. Der manglede kun ved en saadan Scene, at der skulde være et Dække for Choret, som kunde heises op og ned, saa var Kirke-Comoedien complet. En Hymne bliver afsunget i Slotskirken, som jeg ikke kan troe andel end maatte forarge hver alvorlig Christen; og en *Blok Tøxen* agerer den djerve Sandheds-Ven i Aviser*). Jo mere jeg tænker paa alt dette, desto jammerligere synes det mig. Af alle de Sange, jeg har læst i denne Anledning, syntes jeg kun godt om 2, den ene var den første af *Ingemann*, og den anden var Deres «Blaae-Lysene», og dog har denne foraarsaget mig Ærgrelse; thi det er skeet mig paa 2 Steder, hvor jeg dog kunde vente, at man havde lidt Sands for gedigne Ting, at man sagde, man forstod ikke Digtet, man vidste ikke hvad Blaalyis var, hvad Thus, Drage var osv.; saa liden er

*) Et digt af «litteratus» *Blok Tøxen* («Tro, prins, ej den, der hvisler for dit øre» osv.) gik ikke alene fra det ene danske blad til det andet, men blev af adskillige oversat på svensk, tysk, engelsk, fransk, italiensk, latin og græsk.

Fr. B.

Sandsen for hvad der vedkommer vore gamle Sagn og Historie, saa lidet bryde Folk sig om at eftertænke eller efterlæse, hvad der ikke gaar saa let som Fod i Hose. — Jeg har hørt, at De skulde have udgivet et Digt i denne Anledning; men det er vel ikke sandt.

Tænker jeg nu efter, hvordan det gaar her i Menigheden, saa bliver jeg atter sørgmodig. Det er Allergangstid, og, som en Følge heraf, er der en Deel Mennesker i Kirke, men sjældent mere end 5 til 10 flere end Communicanterne. Ligegyldigheden er stor og vel en Hoved-Aarsag til den ubetydelige Kirkegang og næsten totale Mangel paa Interesse for alt Aandeligt; men en Hoved-Aarsag ligger upaatvivleligt ogsaa hos mig arme Synder; thi da jeg dog veed med mig selv, at Evangeliet lægges til Grund, maa enten mit Foredrag være saa dødt eller saa høitrvædende, at Menigheden ikke kan glædes og opbygges derved. Den hellig Aand kan alene lære os at tale, som det sig bør; men naar nu Ordets Tjener ved et verdsligt Sind og Forsængelighed forbundet med Træghed bedrøver den hellig Aand, naar Menigheden i Grunden ikke har nogen levende Troe paa ham, naar man vilde tale et fremmed Sprog ved at sige med *Paulo*: «Kun dette vilde jeg vide af Eder: var det ved Lovens Gjæringer I anammede Aanden eller ved Troens Forkyndelse,» — hvad skal da Enden blive? Sidste Søndag catechiserede jeg i *Sludstrup* Kirke. (Der kommer sædvanligt ikke synderligt flere hertil end dem, der ønske næste Søndag at gaae til Alters, fordi jeg har paalagt Degnen ikke at tegne Ungdommen, naar den ikke har været i Kirken til Overhøring.) Mange iblandt dem kjendte ikke engang mere Troens Artikler, end sige Nadverens Sacramente. Jeg foreholdt dem deres Uvidenhed og sagde, at de, der næste Löverdag ikke kunde gjøre Rede for disse Ting, kunde jeg ikke tage til Guds Bord. (Jeg har nemlig indført at holde Skriftemaal om Löverdagen og begynder med Catechisation for Ungdommen om Nadveren.) Men hvad skeer? 6 iblandt dem vare saa total uvidende, og saa ligegyldige og uforskammede kan jeg sige, at de

om Löverdagen endnu ikke kjendte Trocs-Artiklerne, jeg forlangte ikke engang *Luthers* Forklaring derover, og fandt mig derfor sat i den Nødvendighed at vise dem bort til videre. Hvad skal man nu gjøre med de Voxne, med et Par aabenbare Drukkenbolte, som dog komme regelmæssig til Guds Bord, som nægte, at de gjør Vane deraf, uagtet det er mig vitterligt nok. Jeg holder smaae Bodsprædikener. *Jacobsen* mener, at jeg taler for haardt; jeg faaer at vide, at der ere dem, som har sagt: ja det gaacer ikke til som Præsten prædiker. *Østrup* trøster med hiin forstandige Bondes Ord, der sagde til en ung Præst, som beklagede sig over den liden Fremgang, Guds Ord havde: »Seer han nogentid, at vi Bønder tage Høstvognen med, naar vi saae?» Jeg veed det vel, at dette vilde være en Daarlighed, men naar der saaes i Guds Navn, saa begynder det dog snart at spire, saa begynder Haabets Grønt at pippe frem; og naar Menigheden ligner et stort Overdrev, kan det da hjælpe at pløje og saae, förend der bliver Udskiftning og kan holdes nogenlunde Markfred? Jeg veed egentlig hverken ud eller ind, al min Trøst er den, at Herren regjerer, at han hyder os at have Haab imod Haab, og at han undertiden i Bönnen besøger mit Hjerte med en Glæde, som jeg unueligt vilde kunne erholde, naar han ikke havde noget Godt for baade med mig og den Menighed, blandt hvilken han satte mig. Ham skal derfor Æren alene tilhøre, medens Skam skjuler mit Ansigt, og i hans Hænder vil jeg overgive alle Ting og blot bede, at han ikke vil bortstøde os fra sit Aasyn, tugte, men dog i Naade, idet han seer vor Svaghed og Elendighed, og, efter Davids Ord, skuer sin Salvedes Ansigt.

— — — — —

Gud glæde Dem og Deres! han beholde Deres kjære Börn i sin Varetægt og lade Dem aldrig see, at Nogen af dem skulde fare vild fra den Sjælens Hyrde og Tilsynsmand, hvem De har overgivet Dem, at de skulde være Hans som en synderlig Ting. Min Hiilsen til Deres Kone og de kjære Venner i deres Huus, som komme mig ihu.

Fred med Brødrene og Kjærlighed og Troe fra Gud Fader og den Herre Christo! Naade være med alle dem, der elske vor Herre Jesum Christum i Uforkrænkelighed! Amen!

P. Fenger.

Dette Brev kom ikke bort med den Leilighed, som jeg havde ventet, og dets Bortsendelse blev saaledes otte Dage forsinket. Imidlertid har jeg modtaget et Brev fra *Ferdinand*, som inderlig har glædet mig, og som gjør, at jeg beskæmmet over min Kleinmodighed kunde have Lyst til at rive forestaaende Linier i Stykker, men tjener de ikke til Andet, saa kan De deraf see, hvor daarlig en Makker jeg er, og øve Deres Taalmodighed paa at holde mig min Kleinmodighed tilgode. Alt hvad der glæder mig, lystes De ved at høre, og jeg sender Dem derfor hermed *Ferdinands* Brev. Naar [*L. C.*] *Müller*, som jeg haaber, kommer herud i Julen, saa kunde han faae det med til mig; thi jeg ønsker dog at beholde det.

10.

Slotsbjergby d. 4. Januar 1830.

Kjære Hr: *Grundtvig!*

Nu ere da de velsignede Hellig-Dage forbi, og jeg har iaften saa meget Pusterum, at jeg kan faae Tid til at underholde mig nogle Öieblikke med mine Venner, og De er den Første, som skal holde for. De smiler maaskee af den unge Mands Travlhed, som efterat have været 3 Uger og derover hjemme først nu faaer Tid at skrive nogle Breve, og, sandt nok, hentyttede man Tiden nogenlunde, saa kunde der blive Tid til Meget. Men jeg er, som De veed, af de langsomme, og har af Naturen ikke Lyst til flittig Arbeidsomhed, saa at jeg er vis paa, at havde Christus ikke grebet mig, saa var jeg bleven den dovneste Æsel til alt Andet, end til maaskee at splintre Brænde, gaae omkring og nusle, passe paa mine Accidentser eller saadanne Ting.

Og nu, skjönt greben af Christo, er jeg langt borte endnu, og, om ogsaa hans Tjener, den Ringeste; thi jeg har forladt ham, uagtet han i min Barndom havde viist mig sin Venlighed og Guddomsklarhed, og skjönt han opsøgte mig og kaldte mig tilbage, skjönt jeg i hele mit Liv ikke kan angive een eneste Tilskikkelse, hvorfor jeg maa sukke eller spørge: hvi gjorde Du det saa? ja, skjönt mit hele Liv er en Række af idel Velgjerninger, skjönt han har handlet vaerlig med mig, har været ubegribelig langmodig, har givet mig Naade over Naade, saa er jeg endnu saa lidet gjennemtrængt af Hans Kjærlighed, at det kun er Troen paa, at Hans Barmhertighed er ligesaa stor som Hans Almagt, som holder mit Mod opret og gjør, at jeg ikke forsager. Foruden dette, at en brændende Iver, som det sig burde, ikke driver mig til at arbejde stadig i hans Tjeneste, har min Naboe-Præsts, *Schmidts*, vedvarende Sygdom givet mig meget at bestille. Jeg er den Eneste, som hjælper ham og gjør ikke den mindste Vanskelighed; thi jeg vil dog gjerne, at hans Sognefolk, som nu saa sjældent faaer et Guds Ord at høre, skal, naar dette skeer, høre lidt af Evangeliet, og det formoder jeg vilde neppe være Tilfældet, om de andre Naboepræster, *Bechmann* og *Duus*, kom der. Jeg har for ham prædiket een Gang i begge Sogne, holdt 2de Liigprædikener, een i hvert Sogn, og i Overmorgen skal jeg holde en Brudevielse, desuden har jeg holdt en Liigtale ved Graven, besörget Jordspaa-kastelse osv., alt efter min Hjemkomst. I mine egne Sogne har jeg ogsaa havt det travlt: at vi have havt mange Helligdage ved De, desuden har jeg siden min Hjemkomst havt et Par Liigtaler, 2de Liigprædikener, en Brudevielse osv. Indberetninger og Fattigvæsen gjøre mig ikke saa lidt af det, og en Gang imellem vil jeg dog gjerne see til min kjære Pige paa *Falkenstein*. De seer heraf, at jeg dog ikke har saa lidt at bestille. Vor Herre paaminder os paa en føelig Maade. Fra andre Lande høres om store Ødelæggelser af Jordskjælv, Vandflod osv. Hos os vedbliver Sygdommene. Dødeligheden er saa stor, at f. Ex. i

mine Sogne det ikke er langt fra, at hver 10de af den hele Befolkning er død i sidste Aar. Der er næsten død dobbelt saa mange, som der ere fødte, og i en af Pastor *Schmidts* Byer er hver femte død. Kulden er stræng og Brændsel kostbart, og Sæden i let Priis, hvorved Arbeidsløn bliver nedsat og Fornødenhedsartikler fra Udlandet forholdsmeæssig dyre. — Nogle af mine Prædikener i denne Tid have forekommet mig at være nogenlunde livlige, det har lykkedes mig nogle Gange at bede brændende, og den Naade giver Gud jo ikke, uden naar han vil lade den Anden følge med, nemlig Opfyldelsen; thi han giver jo Naade for Naade. Es. 60, 1 anvendte jeg i Indledningen til 1ste Juledagsprædiken, og mit Haab er til Herren, at Han vil snart glæde og trøste Zion ogsaa i disse Menigheder, skjönt jeg i det Udortes hartad Intet kan see, som jeg tør ansee for en Virkning af Evangeli Forkyndelse fra mine Læber. Det blev mig forleden fortalt ved et Præstemøde, at en Søn af en reformeert Præst, som var her (Navnet har jeg ikke paa rede Haand), har nægtet at lægge Haanden paa en Candidat, som ikke troede Forsoningen og Christi Guddom, og at Candidaten ikke blev ordineret, at ved ham mange Mennesker ere døbte, som i Revolutionstiden ikke havde erholdt dette Naademiddel osv. Det rører sig dog, kjære Hr. *Grundtvig*, det rører sig, og hvad kunne vi dertil sige, naar vi ikke ville lukke Öinene, uden at Herren er i alt dette?

Jeg har endnu ikke takket Dem paa egne og *Augustas* Vegne for den behagelige Dag hos Dem og for al Deres Venlighed mod hende og mig. Hun har ofte talt om, hvor kjært det var hende at have lært Dem og Deres Kone personlig at kjende; den lille *Metas* Sang lyder endnu stundom i hendes Øren, og, sagde hun i Søndags, den Tante *Jane* kan jeg slet ikke glemme. Forleden kom *Augusta* gandske fornöiet herover. Hun havde fundet en Sang af *P. Gerhard*, som hun endelig maatte vise mig. Den rørte og glædede mig ogsaa inderlig, og jeg sender Dem hermed en Afskrift deraf; thi dersom De synes saa

godt om den som jeg, saa veed jeg hvad De gjør: saa synger De den med Deres Danske Tunge og lader andre Godtfolk nynne med; thi det gaaer dog bedre paa Dansk end paa Tydsk; men hvis ikke, saa har jeg tænkt at *Müller* kunde have godt af at læse den, og saa kan han faae den hos Dem. Lev nu vel, Gud velsigne Dem og Deres, han lade Juleglæden lege i vore Hjarter hele det Aar vi nu have begyndt, saa bliver det et lykosaligt Nyt-Aar.

P. Fenger.

11.

Slotsbjergbye d. 8. Febr. 1830.

Kjære Hr. *Grundtvig!*

Der er ingen Udsigter til, at jeg for det Første kan komme til Kjøbenhavn, og da jeg derved ikke faaer mindre, men snarere større Lyst til alt imellem at tale et Par Ord til Dem, saa er det at jeg sender Dem nogle Linier, og beder at De taalmodig vil tage imod dem, og tillade at jeg snakker lidt med Dem, om hvad især ligger mig paa Sinde.

Et af de kjæreste Breve, jeg i lang Tid har modtaget, er et fra *Lindberg*, hvori han tilmeldte mig, at han havde vundet sin Sag ved Hof- og Stads-Retten*). Denne Rets Domme have nu vel ikke stort at betyde (hvad *Lindberg* selv for ikke længe siden har godtgjort), jeg veed ogsaa, at Sagen strax efter blev indstævnet for høieste Ret; men mig synes dog, at Dommen er et glædeligt Vidnesbyrd om, at naar Man faaer Tid at betænke sig, saa

*) 1829 udgav *Lindberg*: •Er Dr. Prof. Theol. H. N. Clausen en ærlig Lærer i den christne Kirke? Et alvorligt Spørgsmaal til Dr. Prof. Theol. J. Møller , i Anledning af hans Ytringer i Nyt theologisk Bibliothek, 15de Bind. For dette skrift blev *Lindberg* sat under generalråskulens tiltale, men blev frikendt både af hof- og stadsretten og af højesteret. Af det anklagede skrift udkom der 1830 endnu tre oplag, og *Lindberg* udgav alle sagens akter.

Fr. B.

og Höieste-Ret tager vel ogsaa nogen Hensyn til Hof- og Stadsrettens Kjendelse, og er, skulde man haabe, lidt betænksom ved at underkjende en saadan Dom og at skjærpe den, saa meget mere, som det vel ikke lader sig gjøre uden at gaae ind paa Sagen, og det, naar dette skeer, neppe kan undgaae deres Opmærksomhed, at de ved at dömmе *Lindberg* imod rokke ved Statens Grund-Lov, for ikke at sige, ophæve den. Det tegner dog virkelig til, at det mere og mere vil klare sig med Spørgsmaalet, enten Staten vil holde over sine Love, og bede dem, der føre deres Embede tvertimod hvad de have forpligtet sig til, at gaae til Side, eller ogsaa at forandre Kirkelovene og derved, saavidt det staaer til dem der staae for Styret, at fremkalde det aabenbare Brudd, som rimeligviis snart maatte paafølge, naar vi af den gamle Troe, for Samvittighedens Skyld, ikke kunde blive i den Kirke, som nu fordrede andre Forpligtelser af sine Medlemmer og Tjenere end dengang vi indtraadte deri. Vor Frelser, han styre Alting til det Bedste! Han give os Frimodighed til, naar Sagen har klaret sig, beredvilligen at gjøre og lide, hvad vi ikke kunne undlade, uden at fornægte Ham, at vi i alle Ting maatte ære hans Navn, og bevise os (om ikke hans villige) saa dog troe Tjenere! Hvad Man for Resten vil gjøre, om Man ikke drister sig til at dömmе *Lindb.*, det kan jeg ikke begribe. Saa maa jo Bogen komme ud, og saa stemples jo hvad han har sagt om *Clausen* som falsk Lærer og om deres Ansvarlighed, som have seet hvad han lærte og taalt det, — det stemples jo som Sandhed. Jeg har forestillet mine Venner, at det er Tid for os alle, som har Christendom og Danmark kjær, ret ivrigen at anholde hos Herren med vore Bønners Raab.

Det er mærkeligt, hvorledes Herrens Haand hviler svart med udvortes Tugtelse over Europa og navnlig over vort Fædreland. Sygdommen vedvarer og Dødeligheden bliver ved at være stor. Der findes megen Nød og Elendighed, især blandt Fattig-Folk. Huusmænd, som sædvanligt først kan faae deres Smule bjerget, naar de have arbeidet for

Herremanden og for de Bønder, som have plöiet for dem, have havt en maadelig Høst, og ikke 1 af 10 iblandt Huusmændene her i Egnen, det tör jeg vist sige, have faaet deres Mark plöiet og Vintersæd i Jorden. I hele *Haarslov Sogn*, fortalte *Luplau* forleden, var han den, som havde faaet saaet meest, og det var 16 Skjepper. Hertil kommer, at Törven slet ikke eller maadeligt blev høstet, og tört Brænde ikke er at faae, og det i en Vinter som nærværende, saa overordentlig stræng og vedvarende. Huusmændene har i flere Sogne maattet ligge 3 til 4 Dage om Ugen paa Veiene for at kaste Snee, som optaarnes paa begge Sider til en Höide af 4 Alen og derover. Saaledes tugter Herren os; men sees Han ogsaa i alt dette? Jeg troer det ikke i Almindelighed; jeg har i det mindste ingen Virkninger seet deraf. Der skal Noget til at vaagne [vække] et Folk, der sover saa haardt som den sjællandske Bonde i disse Dage. — Hvad min Virksomhed angaaer, saa kan jeg ikke sige andet, end at Herren i al Fald for det meste skjuler for mig, hvad der skeer ved mine Hænder. Jeg kan heller ikke lukke Öiet for, hvor daarligt det staaer sig med min Tjeneste, især hvad som vedkommer Sjæle-Sorgen (saa kaldet). Der er ingen Ting i Verden mere ubegribeligt end Guds Langmodighed! I Søndags prædikede jeg her i Bjergbye for 4te Mennesker, og da jeg med Besvær tilfods (thi til Hest eller til Vogns var det umueligt at komme frem) kom til Kirken, var der Ingen i Sludstrup. Søndagen i Forveien havde der været En og nogle Skolebörn. Gud hjælpe os, hvor det staaer til baade med Præst og Menighed!

Jeg maa dog fortælle Dem, at mit Bryllup, som jeg nok fortalte Dem var bestemt til 29. *Martz*, er bleven udsat til, om Gud vil, de første Dage i *Mai*. Som Aarsag angiver min Svigermoder (thi det er hendes Forlangende), at Veirliget i *Martz* sædvanligt er saa ustadigt og Veiene ufremkommelige. Der er jo Noget deri; men dog nægter jeg ikke, at jeg heller[e] havde seet, at det var bleven ved den første Bestemmelse, og at dette kunde været betænkt,

da man fastsatte Tiden første Gang. Dog herved er, som Cancelliet siger, Intel at gjøre, og der kom heller ikke noget ud af at gjøre Ophævelser om den Sag, uden maa-skee Utilfredshed og Misnöie. Jeg takker Gud, at jeg i Hovedsagen faaer meer og meer Bestyrkelse i mit glade Haab. Atter i denne Sag maa jeg prise Guds uendelige Miskundhed imod mig. Glæd Dem med mig i Haabet, kjære Hr. Grundtvig! De tager dog saa inderlig Deel i mit Vel; og indeslut os stundom i Deres Bønner!

Fra *Ferdinand* har jeg et rart Brev, skrevet i *Rom* Jule-Aften, hvori Hilsen til Dem, *Lindberg* og *Ludv. Müller*. Naar De seer *Müller*, vil De da ikke minde ham om fra *Ferdinand*, at han skylder ham Brev. Addressen kan han faae hos min Moder. Med de venligste Hiisener til Deres Kone og Börn, dem Gud velsigne og bevare, slutter jeg denne Skrivelse som Deres taknemlige og altid hengivne
Peter Fenger.

12.

Slotsbjergbye, d. 3. April 1830.

Kjære Hr. Grundtvig!

De er saa ofte i min Tanke, jeg sætter mig saa ofte for at skrive Dem til, og opsætter det igjen fordi mig synes, at mine Breve kun maae være Dem til Besvær; men naar jeg saa, som idag, idelig mindes mine fraværende Venner, vilde det falde mig unaturligt reent at tie stille, og jeg skriver da hvad jeg har i Sinde, ikke som om jeg egentlig havde Noget, som var værd at læses, eller som kunde glæde Dem, men for at lette mig selv for en Byrde, der trykker, idet jeg gjør Regning paa Deres Overbærenhed.

Jeg har været syg, og er endnu ikke gandske helbredet. Det var uden Tvivl en Gren af den Sygdom, som i dette Foraar har raset her i Sognet og bortrevet saa mange

Mennesker i de sidste 3 Maaneder, at blev det saaledes ved i 4te Aar, var ingen levende Sjæl tilbage i Slotsbjergbye Menighed. Der er i disse 3 Maaneder begravet 30 Mennesker af alle Aldre paa Slotsbjergbye Kirkegaard. I Torsdags forrige Uge [o: 25. Marts], da jeg gik tilsengs, havde jeg den Uge holdt Liigprædiken over 3 Personer. (De veed vel, at det kun er for *honoratiores* at saadant bliver forlangt.) Det var da saare naturligt, at jeg, da mine Tilfælde saa meget lignede dem, jeg havde seet i Begyndelsen af Sygdommen hos Andre, forestillede mig, at det let og snart kunde hænde sig, at jeg fik at vandre herfra. Gud være lovett! Tanken forfærdede mig ikke, jeg havde det Haab, at vor Herre ikke vilde lukke Døren for mig, skjøndt jeg rigtignok ikke kunde begribe, hvordan jeg skulde være skikket til at gaae ind i Himmerig; men det tænkte jeg igjen maatte være vor Herres Sag. Han har kjøbt mig og ført mig til Troen paa sig og givet Forjættelsen, og det har han ikke gjort for Ingenting; saa slutter jeg: kaldte han mig herfra, saa kunde han dog vist ogsaa gjøre mig salig. At *Augusta*, om det skedte, vilde nedsænkes i den dybeste Bedrøvelse, det kunde jeg vide, men ikke om det maaskee dog vilde være paa vore Sjæles Tarv, at vi aldrig bleve forenede; og at Han kunde trøste hende, det vidste jeg. Menigheden (skal jeg sige det reent ud?) bandt mig ikke til Livet. Herren har 1000 Tjenere at sætte i mit Sted, bedre end jeg. Jeg tilstaaer det reent ud, at jeg ikke kan spore nogen aandelig Forbindelse imellem mig og Menigheden. Mine Confirmander forlade mig, og høre ogsaa nogle af de Ældre nu og da Ordet, saa ere vi dog i Tale, som dreier sig hen paa det Religieuse, saa fremmede for hverandre, at det næsten er utroeligt, og det er, som om de af Menigheden, med hvem jeg har indladt mig, vare ligesaa betuttede, for den Tale er forbi, som en af vore rationalistiske Studenter, naar en Gammeltroende bringer religieuse Materier paa Bane. Nok — det syntes mig slet ikke sørgeligt at skilles fra Menigheden, uden for saa vidt, at jeg med Bedrøvelse maa tilstaae ikke at have været for

den hvad jeg burde. Nu har Gud sparet mig ved Live, lader mig Dag for Dag komme til Kræfter igjen, og Langfredag [2: 9. Apr.] har jeg det Haab selv at kunne besørge mit Embede. Jeg føler mig derved opfordret til med nye Iver at tage fat paa Herrens Gjerning. «Jeg skulde ikke døe; men leve og forkynde Herrens Gjerninger», sagde *David*, og hvad Andet bør det sig en Herrens Tjener at sige? Men ak! vil det kunne gaae bedre end hidtil? hvordan skal jeg prædike? Seer jeg til Andre, hvem Christus har grebet, saa synes mig, at det dog gaaer dem langt bedre. Jeg vil ikke tale om, hvordan det synes, at *Holm* virker til langt anderledes Velsignelse; thi det er længer[e] borte, og Skindet kunde skuffe. Men *Ostrup* han prædiker saa eenfoldigt og reent christeligt, at det er en Lyst, og det feiler da heller ikke, at Folk bliver saa vrede og opdigter de arrigste Løgne om hvad han aldrig har sagt, hvorimod Andre høre ham stadigt og med Glæde. Nylig var han i et Selskab i Slagelse, hvor der faldt megen afskyelig Passiar, der ærgrede ham. Saaledes slog en vis R— sig paa Maven med de Ord: «Jeg har» (her en grov Eed) «ingen Ting at bebreide mig,» og det uagtet hvert Barn veed, han holder en H . . ., som han avler Börn med. Kort efter døde en Mand af *honorarios*, der ikke havde villet lade sine Börn confirmere af *Ostrup*, skjönt han boede i Sognet. *O.* skulde holde Liigprædiken over ham, og han vidste, at her vilde mange af de Selvretfærdige komme. Han holdt da en Tale, som han læste for mig, mod Selvretfærdighed. Den var baade skarp og sagtmodig og som mig synes saa passende, saa langt fra Alt, der kun kunde hentyde paa Personlighed, at man skulde troe, Ingen kunde være ufor-skammet nok til at tale ilde om ham for den. Men dog har det hedt, at det var en skammelig Tale, selv efter deres Dom, som regnes til de Humane og christelig sindede, og Andre have sagt, at det var en lumpen Hævn, fordi han ikke fik Börnene at confirmere. Jeg har troet, at det kunde være godt, om en saadan Tale blev udgivet; men *O.* synes ikke at have Lyst dertil. Jeg har læst i denne

Tid nogle Prædikener af en Tydsker, *Hofacker*. Det kan man kalde at bruge Aandens Sværd, det tveæggede. Men kunde jeg end skrive saadanne Prædikener, hvad jeg ikke kan, jeg kunde vist ikke holde dem. Ofte gaacer det saa, at om jeg har skrevet noget Skarpt, saa formildes Udtrykkene, naar jeg holder dem; det er, som vilde det ikke glide mig over Læberne. Ogsaa frygter jeg for at forbitte istedetfor at tugte. Gud hjælpe mig! hvordan skal jeg dog lære at prædike, saa det kan gaac Folk gjennem Hjertet. Det levende Vidnesbyrd i Levnet, det skulde følges med Prædiken; men tvinge sig ligesom til denne eller hiin gode Gjerning, det er kun Spillfægterie; naar det ikke er Christi Kjærlighed, der bryder igjennem, saa er det Intel; og naar den nu er svag og ringe. Det vil maaskee gaac bedre, tænker jeg, naar *Augusta* kommer herover, naar vi kunne bruge Naademidlerne sammen; hun taler saa gjerne med mig om Christendommen, hun vil saa gjerne, at jeg skal læse for hende gudelige Sange o. a. d.; men atter er det jo en Daarlighed at søge Grunden til sin Kulde udenfor sig og ikke i sig, og skjündt vor Forbindelse kunde være et Middel til at bestyrkes, saa kunde den ogsaa medføre flere og nye Fristelser, især til at have Omhyggelighed for det Verdens er. Det har mine chrl. Venner herude ogsaa sagt mig. Søg til Herren! det er, jeg veed det nok, det bedste Raad, men maaskee kunde De, der seer lidt skarpere end de Fleste, sige mig, hvad der især er Skyld i en Vaklen og i en aandelig Dorskhed hos mig, som piner mig, men som jeg dog ikke kan blive qvit. —

Stakkels *Augusta* har igjen faaet Feberen; nu bliver vel atter Brylluppet opsat. Jeg har faaet en ny Skolelærer i Bjergbye. Det er en Seminarist ved Navn *Parre*, han synes at være ret brav. Den indbyrdes Undervisning skal nu indføres, Skolestuen udvides osv. Jeg vilde bede Dem, om det kan scee, at overlade 2 Expl. af hver af Krønikerne til hver Skole. De sædvanlige Læse-bøger ere saa kjedsommelige, at det ikke er til at holde ud. Og siden det nu ikke er at tænke paa, at Krønikerne

skulde blive lært i Skolerne, saalænge der ikke gives Lærere, der selv læse og kunne fortælle, saa har jeg dog tænkt, at Noget kunde hænge ved, naar de brugtes som Læsebog, og at dette mueligen kunde give Börnene Lyst til siden at læse videre. Men det er en Selvfølge, at den fattige Skolekassc kun kan taale Udgiften, naar Bøgerne kunne overlades for den billige Betaling. *Müller* er en daarlig Commissionair, ellers kunde han modtage dem, ifald det kan skee; derfor beder jeg, at De vil sende dem ind til min Moder.

Nu, kjære Hr. *Grundtvig*! Gud velsigne Dem og Deres og lade det lykkes, hvad De arbejder paa, og ledsage Dem hen og hjem, om De aller iaar skal drage til England. Han kundgjøre Dem fremdeles sine underlige Ting, ja ogsaa indtil Alderdom og graae Haar forlade Han Dem ikke, at De kan faae Naade til at kundgjøre Hans Arm for denne Slægt, hans Kraft for hver den, som komme skal, at De overflødigen maa kunne takke Ham med Psalteret for sin Sandheds Skyld, synge Psalmer for Ham og lege paa Harpe for den Hellige i Israel! Han bevare og velsigne Deres trofaste Hustrue og elskede Smaa, det ønsker af Hjertet Deres hengivne og taknemlige

Peter Fenger.

13.

Christianshavn 10 April 1830.

Kiære Ven!

Da Herren har hjulpet Dem, er jeg glad ved, at jeg ikke vidste De var syg, og, som man siger, farlig syg, thi de jeg veed det vist om, at de arbeide i Ordet og Lærdommen, ere saa faa, at denne Betragtning vilde været Nok til dybt at bedrøve mig. Med Guds Hjelp vil De nu, alt som Kræfterne tiltage, vinde mere Frimodighed, thi det er en af Sygdoms Virkninger paa Christne, at de staae op med meer Hengivenhed til Ham, i Hvis Haand de ivrigere

end i de sunde Dage lagde med deres Liv deres hele Løb og Virksomhed, og skiöndt det er umueligt, at Christne ei skulde sukke over den Modstand og Ligegyldighed Ordet møder, saa reiser dog aabenbar alt vort Mishaab om Held i Herrens Tjeneste sig af vor Egen-Kiærlighed, som giör, at, för vi veed eller mærker det, bliver Herrens Gierning os vor egen, hvortil vi vil laane Hjelp af Ham, hvorved det hele Forhold forvirres og Livet forsvinder. — Sagen er i dette Stykke, som i al vor Christendom, klarlig den, at vi maae blive som Börn baade for at see Guds Rige og for at komme derind, og skiöndt der vil Andet til end blot at vide det paa sine Fingre, saa er det dog ingenlunde, naar vi troe det er sandt, unyttigt, at vi bestandig gientage det for os selv og fremsige daglig, som Skole-Börn, for vor usynlige Mester, vor christne Tro, og Bönnen Han gav os; thi det er vor store Skade, efter Tidens onde Aand, at vi vil være store med Eet, og blive Mænd i Christo uden at træde vore Börneskoe, hvad dog er umueligt i Grunden, om end det Forskud af Naade og Lys som Herren giver os, deels til Pant, og deels til vore uopsættelige Forretninger, nødvendig maa laane vor Indbildning et Skin at besmykke sig med. — Dersom vore Börn, enten naar vi give dem et Ærende, eller et Arbeide, vilde sige, at de fandt sig uskikkede dertil, fordi de ingen rigtig Lyst havde dertil, og vi dog selv havde lært dem, at Lysten driver Værket, da vilde vi finde det meget baade uartigt og sörgeligt, men dog finde vi det samme Svar af os til Herren ofte meget klogt og rigtigt, og det skiöndt Erfaring snart maa lære os, at hvem der giver en Drik Vand for Christi Skyld, om end nötig nok, giör det aldrig for Intet, men høster Glæde af, hvad han vel heller kunde fortjent Utak for. — Saaledes have de Gamle vidnet, det i Herrens Menighed er med Bön, med Ordets Læsning og Forkyndelse, med gode Gierninger, og med Alt, og skiöndt jeg ei kan rose mig af at have gjort store bekræftende Erfaringer, saa er det dog visselig ikke fordi jeg jo har været og er kold nok ved hvad jeg skulde gløde for, og heller

ikke, fordi Herren har været knap paa Lønne for den Simule jeg nødte mig til, saa jeg tør godt anbefale det gamle Vidnesbyrd, uden at frygte for, at Nogen som ærlig prøver det, skal finde det ugyldigt; thi det forstaaer sig selv, at om vi vilde bruge det til at undskylde vor Kulde og Lunkenhed eller til at herolige os over den engelske Syge, da misbrugde vi det uærlig. — Ligelangt fra Sikkerhed og Mismod skal vi som forstandige og velsindede Börn vænne os til, med Selv-Tvang, naar behøves, at have vor Herre uafsladelig i vore Tanker, til Han staaer for vort Öie, og at holde Guds Bud til de blive vor Lyst og Hjertens-Glæde, det er den trange men visse Vei til Livet, og alle andre, hvor gode og kloge de end kan synes for Mandens Öie, ende dog med Døden. Naar Herren rører vort Hjerte til villigt at oplade og varmt at udgyde sig for Ham, til at prise Hans Miskundhed og fortælle Hans Gierninger, til at bespise Ham i den Hungrige og klæde Ham i den Nøgne, da er det ligesaa klogt som ret ei at betragte det som Kiende-Mærke paa vort herskende Sindelag, men som en Naade-Gave af den bedste Fader, som dermed tillige giver os et sikkert Pant paa, at naar vi kun blive ved i Oprigtighed at arbejde paa Hans Gierning, da baade kan og vil Han giøre os alle Byrder lette, og fylde vort Hjerte evindeligt med anderledes Glæde end hines, naar deres Korn og Most ere mangfoldige.

De har naturligviis Ret i, at naar vi faae Kone og Börn, vi da fristes mere til at betynge os med Sorrig for dette Livs Næring, men dog er det hermed som med hele Levnets-Løbet i Herrens Menighed, at det Ene bøder paa det Andet; thi jo Fleer en Christen har hvad man kalder at sørge for, des ideligere og stærkere mindes han om, at han umuelig levende og mindre død kan sørge enten for Maden og Klæderne til dem, eller for Livet som er meer end Maden, og Legemet som er meer end Klæderne, saa han maa dog vel bekvemme sig til at kaste Sorgen paa Herren, og at sætte hvad han kan i den store Enke-Kasse og det sikre Over-Formynderie, saa han i det mindste for

Kone og Börn kan gaae bort i Fred, naar Herren kalder. Derfor var ogsaa fordem de med Kone og Börn de mest godgiörende, og skiöndt Mange af dem vist til deres egen Skade tog det alt for strængt med hvad de kaldte at laane vor Herre, saa de ansaae det for en vitterlig Giæld, Han nødvendig maatte med Renter betale deres Efterladte, saa er det dog vist, de forregnede sig ikke, og blev ikke fattige af hvad de gav bort i Jesu Navn!

Er det Guds Villie, vil jeg nu inderlig ønske, at Deres Kiæreste snart maa komme sig, og Foreningen i Herrens Navn gaae for sig uden videre Forhindring, thi naar Saa-dant forestaaer, er det en uroelig Tid för det skeer!

Jeg har i Vinter havt den alvorligste og langvarigste Forkiöelse jeg mindes, men paa nogle Dage nær, har jeg dog i Øvrigt befundet mig ret godt, og, skiöndt jeg endnu har lidt Hoste, tænker jeg dog stærk[t] paa, vil Gud, först i næste Maaned at give mig paa Reisen!

Om Kronikerne havde Müller dog rigtig talt til mig, og det følger af sig selv, at de til Skoler ei blot faaes for den laveste Priis, men naar selv den besværer en Skole-casse, for Intel. Vel har jeg for Öieblikket ingen Ex. hos mig, og Oplaget er lidt vanskeligt at komme til, men för jeg reiser, vil den Ting dog nok være i Rigtighed.

At Münter blev syg Skiærtorsdag Aften og døde i Gaar, hører De vel i Dag fra Flere! Herren styre dog i Naade Skiftet til sin Kirkes Baade, høre de Bundnes Suk og løse Dødens Börn!

Vores lille Pige har været Døden pludselig nær, men er nu Gud skee Lov! rask igien med Drengene! Venligst Hilsen fra min Kone; Tak for Deres Venskab og nærmest for de gode Ønsker med Herrens Ord, som Han vil dele imellem os, til vi blive mætte, og Eftersamlerne forbauses over Krummerne! Mindes i Herren

Deres Ven
Grundtvig.

Slotsbjergbye d. 11. Mai 1830.

Kjære Hr. Grundtvig!

Deres Brev var mig til Formaning og Trøst. Gud velsigne Dem for hvad De har sagt mig baade alvorlig og venlig! Efter min Sygdom var jeg vel ikke uden Tanke om, at jeg kunde og burde med større Frimodighed tage fat paa min Herres Gjerning. Herren havde jo ikke alene taalt mig hidtil, men givet mig flere Naadedage, og skulde jeg da tvivle paa, at Han dermed havde noget Godt isinde, baade med Hensyn til min egen og Menighedens Beredelse og Christi Legems Opbyggelse, og virkelig begyndte jeg ogsaa min Gjerning med en Frimodighed, som jeg længe ikke havde følt. Gid det maa vedblive! Tak fordi De mindede mig om, at det burde saa være! Men een Ting mærkede jeg slet ikke, og Gud veed hvor længe jeg, til min og Menighedens Skade, kunde været blind derfor, dersom De ikke, inderlig elskede Lærer og Ven! havde sagt mig det, og det er hvad De udtrykte i disse Ord: «alt vort Mishaab om Held i Herrens Tjeneste reiser sig af vor Egen-Kjærlighed, som gjør, at før vi veed eller mærker det, bliver Herrens Gjerning os vor egen, hvortil vi laane Hjælp af Ham, hvorved det hele Forhold forvirres og Livet forsvinder.» Ja, kjære Hr. Grundtvig! jeg gik jo ikke til Embedets Gjerning uden Bøn, derfor faldt Tvivlen mig ikke ind, at jeg arbejdede for mig, at det var min Ære jeg søgte, at jeg vilde tale opbyggeligt, at jeg vilde have Mennesker omkring mig, der vare mine Tilhørere osv. Den Ondes Snarer ere fine, han lægger dem bag Guds Befaling i Ordet, og den er let at lokke, som derefter vil hoppe. Desto værre! Ak gid jeg ikke mere maa fanges i den Snare, gid jeg maatte blive et Barn, gid jeg aldrig maatte attraae de høie Ting men holde mig til de Lave! saa vil jeg maaskee med Forundring, med Frygt, med Glæde og Lovsang ogsaa komme til at erfare, at da jeg var svag, saa var Gud stærk.

Jeg vil følge Deres Raad og nøde mig til at gjøre det Gode, som jeg ikke har Lyst til, skjönt jeg gjerne vilde have den, og haabe, at hvad David siger: «at forandre det staaer i den Höiestes höire Haand» ogsaa paa mig skal opfyldes; siig De dertil Amen!

Men jeg forstaaer ikke, eller jeg kan ikke være enig i hvad De siger: «at det er lige saa klogt som ret ei at betragte vore Gjerninger, naar vi med rørt og varmt Hjerte klæde ham i den Nøgne osv. som et Kjendemærke paa vort herskende Sindelag». Thi först synes det mig klart, at er Hjertet koldt og mine Hænder tomme for gode Gjerninger, som skulde udføres i Jesu Navn, da er det et Kjendemærke paa, at Troen enten ikke findes hos mig, eller at den er død; og er det Troens Kraft, som er virksom i Kjærlighed, saa slutter jeg: hvor Virkningen ikke er, der er eiheller Aarsagen. Dette negativ. Men ogsaa positiv (thi jeg veed Forskjel paa den blotte Lovens Retfærdighed a: Legalitet, og den af Jesu Troe a: Moralitet): hvor den sande Kjærlighed er med sine Gjerninger, der er den Troens Frugt, og maa altsaa, om ei for Andre, saa for mig selv, være et Kjendemærke paa, at Troen er tilstede hos mig, at den er levende og virksom, altsaa paa mit herskende Sindelag. Er det ikke det Joh^s mener, naar han siger: «vi vide, at vi ere overgangne fra Døden til Livet; thi vi elske Brødrene»? — Men det, kjære Hr. Grundtvig, er egentlig min store Sorg, at jeg synes at jeg ikke tør gjøre disse Ord til mine, og det skulde jeg kunne som Christen, ja, hvad mere er, som Forstander, og som den, der ei idag eller igaar er greben af Herren, men som alt længe har kjendt det Guds Evangelium, og veed saa godt min Herres Villie, at deri staaer jeg ikke tilbage, men derimod, desto værre, i at berede mig til at gjøre der-efter. Ak Herre! hvor længe? og saa kommer Verden og lokker eller adspredter mig eller gjør mig frygt-agtig! —

Tak for Deres Ønske, at *Augustas* og min Forening, om det er Herrens Villie, snart maatte gaac for sig. De

kan neppe forestille Dem, hvilket Uurlumhei her har været med Malere og Snedkere og Muurfolk. Det skal jo pudses lidt op, og jeg har ikke havt et Værelse i Fred. Alt dette træffer ind i Saaetiden. *Jacobsen* er bleven syg; jeg veed ikke hvad jeg skal gjøre med Hensyn til hende, hvorom jeg ikke skriftlig kan tale med Dem; thi det er en lang Historie. Kort, jeg trænger til Roe og længes efter den. Feberen har, efterat den var bleven borte, atter indfundet sig for 14 Dage siden hos *Augusta* og maatte sættes med Chinin strax; thi den angreb hende alt for meget. Lægemidlet havde, Gud være takket, den forønskede Virkning, og nu synes hun at komme sig, og, vil Gud, er Brylluppet bestemt til den 3. Juni, *Augustas* Faders Fødselsdag. Den Dag tænker De dog vist paa mig!

Müller skriver mig, at De ikke godt kan tale til *Schultz* om at faae flere Expl. af Krønikerne, for ei at give ham Anledning til at besvære sig over, at Oplaget ligger hos ham. Saa bliver der altsaa vel ikke [noget] af førend en anden Gang, om Gud vil vi leve. Nu er formodentlig Deres Reise snart forhaanden. Gud ledsage Dem hen og hjem, og lade Dem høste af hvad De saaede under saa mange Savn og Besværligheder og vel sagtens under mange Taarer! Jeg seer neppe Deres Ansigt forinden Deres Afreise, og hyder Dem derfor hermed et venligt Farvel. Gud bevare og beskærme Deres, baade naar De er hjemme og ikke hjemme. Hiilsen til Deres Kone og Born fra
Peter Fenger.

15.

Slotsbjergbye d. 4. Octb. 1830.

Kjære Hr. *Grundtvig!*

Igaar fik jeg Brev, hvori blev mig fortalt, at De lykkelig og vel var kommet til *Kjøbenhavn*, over *Kiel* med Dampbaaden, og jeg kan ikke Andet end strax tage Pen og Blæk, for, saa godt det lader sig gjøre, at byde Dem

Velkommen, og tale et Par Ord med Dem, efterat dette nu i saa lang Tid har været mig formeent. Thi deels vidste jeg ikke Deres Adresse, deels syntes det mig, at, da jeg meest kun havde at tale om mig selv, jeg ikke vilde bebyrde Dem med mit Skriverie. Et Brev jeg lod afgaae til Dem, til *Kjøbenhavn*, men som kom nogle Dage efter Deres Afreise og altsaa for silde, har De maaskee modtaget nu, De er kommet hjem.

Nu, Gud være lovet, som var hen og hjem Deres Frelser og Ledsager! Med inderlig Glæde har jeg, da jeg var i *Kbhavn*, af Deres Kone, og før og siden oftere af vore fælleds Venner, erfaret, at De var langt bedre tilfreds med Deres Ophold i England denne Gang end ifjor, og mit Haab er til Herren, at denne Reise skal bære Frugt for Dem og os, bidrage til Guds Ære og hans Riges Komme.

Gid det nu maatte skee, som før, at en stor og kraftig Dør maatte Dem oplades, blandt os, blandt os, kjære, inderlig elskede Fader og Ven! thi her er dog udentvivl, mere end de fleste andre Steder, Høsten stor og Arbejderne faae, her har den Røst, Gud naadig gav Dem, fundet Indgang, og vil, det haabe vi tillidsfuldt, faae det fremdeles, her har De, troe os dog, Venner, som ingensteds ellers paa Jorden. Gid den Time aldrig maa slaae, hvor meget end ogsaa Modstanderne ønske det, «da De maa sukke til Himlens Blaae Om anden Rede for Deres Smaa, End Bøgen overskygger.» Det skee aldrig, «at De maa pløie det vilde Hav For Brød at finde med Saga-Stav, Med graanet Haar om Tinding!» Nu har jo dog Meget forandret sig, og i Sagen med *Lindberg* har det ret aabenbaret sig, hvorledes Herren vender deres kloge Anslag til Daarlighed, som tænke at overvælde hans Tjenere. Jeg længes meget efter at tale med Dem, ikke saa meget af Nysgjerrighed, som fordi jeg holder meget af Dem, og fordi jeg, om end selv en daarlig Makker, dog med Sind og Hjerte, i Ønsker og Bønner er den Sag hengiven, hvorfor De strider, den store Sag, hvorpaa som Menneskeheden,

saa Dane-Folkets Vel beroer i Tid og Evighed, og derfor gjerne hørte, hvad De tænker om Tiden og dens Vilkaar, og hvorledes De troer, at det er Herrens Villie, at De skal skride frem som Hans Tjener, og til hvilken Gjerning. Til *Kbh.* bliver det vanskeligt for mig at komme for det første, men *Busck* har fortalt mig, at De har lovet, vil Gud, at komme til ham Alle-Helgen[s] Dag, og skeer dette, og ikke uventede Forhindringer indtræffe, saa har jeg tænkt at reise til Stifts-*Bjergbye* paa den Tid, for der at træffe Dem. Jeg har dertil dog kun omtrent 5 Miil.

Det har for mig været et saare mærkeligt Halv-Aar, som er hengaaet, siden De reiste til England. Den For-ening som fandt Sted imellem os ligesindede Brødre, er, som ved et Slag, ophævet (legemligt nemlig); thi *Østrup* er bleven befordret til *Bakkendrup* paa Grev *Moltkes* Gods og er 3½ Mil borte, og en Deel af Veien er saa frygtelig, at den næsten er ufremkommelig. *Westengaard* er befordret til *Odense*, og *Flindt* — er salig hensovet sidste Fredag. Hvor smertefuldt dette Dødsfald var mig, som derved blev berøvet, for denne Verden, en Ven, som Gud først i Manddoms-Aarene førte til mig, men som jeg elskede, som var han min Ungdoms eller Barndoms Legebroder, vil De kunne forestille Dem; thi De har erfaret lignende Skjæbne. Hans Erkjendelse og hans Iver voxte jevnside, hans Raad og Betænkning var mig gavnlige, hans Venskab og Deeltagelse glædede og opmuntrede mig, og hans Iver, skjönt han bar paa et skrøbeligt Legeme, beskæmmede mig og var mig til Formaning. Nu er han i Fred; han længtes efter sin Sjæls Veninde, det yderlig svækkede Legeme hindrede ham idelig i Embeds-Gjerning, og den liden Indgang, hans Tale syntes at have i en ligegyldig Menighed, dette og mere bør være os Anledning til at takke den Herre, som skyndte sig med ham og rev ham bort fra en Verden fuld af Ondskab og Uretfærdighed. Næste Fredag skal hans Legeme nedlægges i det stille Sovekammer ved hans *Lovises* Side, hvor han alt længe har holdt sin Plads ryddelig.

Jeg veed ikke selv, hvordan jeg skulde finde mig i at

være adskilt fra disse Venner, dersom ikke den Gud, som er god, og hvis Miskundhed varer evindeligt, i dette samme Halv-Aar havde givet mig en Hustrue, med hvem jeg kan tale om de Tiog, som høre til Guds Rige, og som ikke vil vide af noget andet Borgerskab end det i Himlene, hvorfra vi forvente den Herre Jesum Christum, og som gjerne vil vandre med paa den trange Sti, som fører til Livet. O maatte den Tak, som saadan Naade udkræver, dog ikke alt for meget savnes hos mig, maatte det skee, at vi fremdeles stedse nøiere bleve forenede i Jesu Christi inderlige Kjærlighed!

Endelig har ogsaa i den Henseende dette Halvaar været mærkeligt for mig, at Capellaniet ved Vor-Frelsers Kirke blev ledigt. Jeg var længe i Uvished, om jeg skulde søge det. Det syntes mig, at jeg her havde gjort alt for lidet til at søge om anden eller større Gjerning, og dog forekom det mig mueligt, at Herren paa det Sted kunde have et Arbeide for mig. Mine Venner raadede mig alle til at søge det, og den Betænkning gjorde Udslaget, at en Ansøgning dog egentlig ikke er andet end en Bön til Herren, at Han vil sætte os derhen, om det er hans Villie. Jeg gjorde da ikke Andet, end jeg skrev en Ansøgning, bad min Farbroder at overlevere den til Kongen, og reiste til *Kbhavn* for at faae en Audients, som jeg fik, tale med *Stemann*, som jeg ikke kom til, og med *Lassen*, som jeg kom til, men af hvis Ord (hvorom mere mundtlig) jeg tydelig overbevistes, at, kunde Cancelliet gjøre dertil, fik jeg det ikke. Jeg fandt mig da heller ikke beföiet til, hvad *Lassen* vilde jeg skulde, at prædike derinde*). *Visby* fik Embedet; Gud give at det maa blive til hans Riges Fremme! De Omvæltninger i Døttreskolen, hvorom *Muus* og *Müller* vist har fortalt Dem, har været mig mærkelige**).

*) Og han indgav da heller ikke sin ansøgning.

Fr. B.

***) Så vidt jeg ved pastor Høleks velvillige bistand har kunnet opspørge, kan der ved disse omvæltninger næppe menes andet end en del omskiftninger i lærerpersonalet.

Fr. B.

Dette maa være nok for denne Gang. Til Slutning den venligste Hilsen til Deres Kone og Slægt og Vennerne i *Kbh.*
 fra Deres
Peter Kenger.

16.

Slotsbjergbye d. 16. Mai 1836.

Kjære Hr. *Grundtvig!*

De har modtaget eller vil formodentlig, naar De læser dette, snart modtage af *Lindberg* de Blade, jeg har sammenskrevet til Belysning af Sagen om Sogne-Tvangens Afskaffelse, og jeg vilde dog ikke, at De skulde modtage disse Blade, uden at jeg henvendte mig med et Par Ord til Dem. Jeg har rigtignok Aarsag til at troe, at De anseer det overflødigt, at der blev skrevet mere om denne Sag, allerhelst at jeg skrev derom, og at De vil sige: det kunde han ligesaagodt ladet være! Thi jeg veed fra *Ferdinand*, at De har yttret Dem omtrent saaledes: at der var ikke videre at gjøre, indtil Tiden opklarede Mere. Men desuagtet har jeg ikke kunnet blive fri for den Tanke, at Noget var forsømt, naar ikke Kundskab om, — dels at Sagen er foreslaæet, dels de Grunde hvormed den er understøttet, og hvordan vi her i Sjælland, der længe, og saa nøie som vi kunde, have drøftet Indvendingerne, troe at disse paa en tilfredsstillende Maade kunde besvares, — naar ikke Kundskab derom ved en lille *Piece* var gjort tilgængelig for saa Mange som mueligt, og, da hverken *Ferdinand* eller Nogen af de Andre vilde, saa syntes det mig, at jeg maatte, at jeg burde forsøge derpaa. Ak! kunde jeg dog gjøre Noget for saa ønskelig en Sag, Noget til at det kunde klares, at det er Synd, stor Synd, nu, da det fremtræder for Erkjendelsen og Bevidstheden i Folket, at vi ikke kunne enes om Troen, at tvinge det sammen, som ikke kan forenes. Jeg veed det nok: det

er kun Tygge-Mad, jeg leverer, som De, *Lindberg* og *Andre* för har sagt og skrevet; men der gives ikke Faae, som trænge til Tygge-Mad, og kunde jeg være dem og derved den gode Sag til Tjeneste, var dog Noget vundet, og skade kan det vel i al Fald ikke at gjentage, hvad der er værd at betænke; og dersom det *Clausenske Partie* faaer sin Villie frem og deraf opstaaer Uroe, saa er det godt, at vi have saa tydeligt vi kunde og saa ofte mueligt gjen-taget, at der dog var en Udvei, og at vi gjerne vilde, at Alt skulde gaae fredeligt af.

For ganske nyeligt var det nær ved at Nødvendigheden af at løsne Baandet ved en Kjends-Gjerning var bleven oplyst. Skolelærer *Jensen* i *Sæbye*, om hvem jeg har talt til Dem, opsatte bestandig at faae sit Barn døbt, deels fordi der var Sygdom i hans Familie, deels fordi Præsten *Sörensen* nægtede ham at døbe Barnet efter Rituallet. Nu da vi ere henne i *Mai* Maaned, kunde det efter Fdg. ikke opsættes længer. Han gaaer igjen til Præsten og beder ham døbe Barnet efter Rituallet; men Præsten afslaaer hans Begjæring. Han siger, saa døbte han det selv, og faaer da det Svar: at det understod han sig vel ikke til, naar Barnet ei var i Livs Fare, og i saa Fald vidste han jo nok, at han efter Fdg. kun maatte døbe det i den Treeniges Navn og læse Fader-Vor over det. Nu skrev han Præsten til 2 Gange for at faae bestemt Beskjed, men fik begge Gangene et gandske kort undvigende Svar, som gik ud paa, at han var kaldet af Gud og Kongen til Præst ved *Sæbye* og *Hallenslov* Menigheder, og at han nok i alle Stykker skulde udføre sit Embede saaledes, som han det for Gud og billigt tænkende Foresatte vilde forsvare. Da skrev han mig til og bad mig komme der den Dag Barnet skulde døbes, da han troede det vilde blive rigtigst, at han hjemmedøbte det; men vilde dog gjerne, at jeg skulde være tilstede til Raadføring og Trøst i fornødent Fald (thi *Jensen* er en meget alvorlig, men derhos fredelig Mand), hvilket jeg lovede. Men 2 Dage för Daaben skulde være, da der var Skole-Examen,

og *Jensen* havde faaet 2 Venner der paa Egnen til at komme til sig i den Hensigt, at han, naar Examen var forbi, i disses Overværelse vilde fordre bestemt Svar af Præsten, — capitulerede denne og sagde, at han havde Forfald den Dag, og at Pastor *Matthiesen* i *Helsingø* (en i mange Henseender rar Mand, og som paa det Nöiagtigste følger Ritualen) vilde komme og forrette Daaben. Det fik en anden Mand i Menigheden, som ogsaa havde Samvittigheds-Skrupler ved at lade sit Barn døbe paa *Sörensens* Maneer, at vide, og skjönt han laa syg af Kopper, fik han dog i Hast alt det Fornødne besörget og sit Barn døbt tilligemed *Jensens*. Sagen har imidlertid gjort Opsigt, og en Mand i Sognet har truet med, at han vilde sende *Sörensen* de 2 Börn, han har døbt, tilbage for at faae dem døbt om, og at *Sörensen* i alt Fald ikke skulde komme til at døbe hans Börn, om han fik flere. Hvad skal vi sige, naar en ellers godmodig Mand (thi det er *Sörensen*) staaer saa haardt paa at faae sin selvgjorte Daab sat igjennem? kan man andet end see den listige Åand, som er Jesu Christi Fiende, og som ikke gjerne vil forsages, bag alt dette? Eller naar paa samme Tid Enkelte af Almuen (blandt *Rasmus Sörensens* Venner) ymter om, at Lære-standen, Præste-standen er en raadden Gren, der bör afhugges for at give Plads for et kraftigt Skud fra Folket; at der fattes disse kun ogsaa at uddele Sacramenterne; og naar der hviskes om, at naar Nogen forlangte det, kunde det vel være, at man tog sig den Frihed selv? Hvo veed, om vi ikke kunne faae Gjendøbere af en ny Art ligesom paa Reformationens Dage, og hvem mon der fremtvinger Sligt, om det kommer, dersom ikke de, der slet ikke ville høre om, at forhadte Baand løses?

I Naboe-Sognet hertil: *Wemmelöv* er en Pastor *Duis*, som ogsaa døber og confirmerer efter eget Hoved, og det kunde let blevet galt der; men han var dog saa billigt tænkende, at han paa Forlangende fulgte den gamle Alterbog nöiagtigt ved Daaben og lod sig nöie med at lee af Mandens Daarskab hjemme og at prædike den Söndag

imod de Opvakte og kalde dem Gjæs, der skulde tage dem vaere, at Ræven ikke kom og beed dem.

Uveiret er saaledes endnu ikke brudt løs her paa Egnen; men Gud veed, hvor længe det vil vare, før det skeer.

Jeg har i disse Dage læst *Martin Hammerichs* Disputats om Ragnaroks-Mythen. Resultatet i Indledningen billiger jeg; men jeg synes ikke om Indklædningen og Sproget, der ikke er Dansk. Derimod finder jeg, at Afhandlingen selv er skrevet med Flid. Det er den moerksomste Disputats, jeg har læst, og der ere mange gode Bemærkninger, baade Liv og poetisk Sands glimter igjennem; men Resultatet misbilliger jeg aldeles, og jeg finder det ordentlig sørgeligt, at et godt Hoved med Sands for Poesie og med Kjærlighed til Nordens Oldtid kan ville, at det Levende skal udvikle sig af det Døde, at Læren om Alfader skulde udvikle sig, da Troen paa Nordens gamle Guder døde, og altsaa i en vis Forstand, at Sandhed skulde udvikle sig af Lögnen, at Menneskene, da deres aandelige Liv og Kraft tog af, skulde hæve sig til aandelig Beskuelse af den Evige.

Jeg har hørt, at De har skrevet en Bog, som De kalder Fiir-Kløveret, og jeg længes efter at see den; jeg kan ikke begribe, hvad det er for en Ting.

Min Kone er nu bedre, Börnene ere raske, og vore Piger komme sig efter Kopperne. Jeg haaber, at De og Deres ere raske. Vidste De, hvor lidt jeg længes efter at tale med Dem! Grev *Holstein* er meget farlig syg af en Forraadnelses-Feber. *Ferdinand* lever vel. Hils Deres Kone og hvem der skjætter om en Hiilsen fra Deres taknemmeligst hengivne

Peter Fenger.

17.

Slotsbjergbye d. 3. Juli 1837.

Kjære Hr. Grundtvig!

Igaar modtog jeg følgende biskoppelige Skrivelse: «Da det ved Undersøgelser, som ere anstillede til Oplysning om nogle lovstridige saakaldte gudelige Forsamlinger, er indmeldt, at Deres Velærværdighed skal i forrige Aar, i Forening med Magister *Lindberg*, have foretaget Dem en Fodvandring for at antage Dem de religiøse Anliggender i tvende Dem uvedkommende Pastorater, saa skulde jeg i denne Anledning udbede mig Deres Erklæring. *Kbh. d. 1. Juli 1837. Mynster.*»

Det er jo let for mig at afgive en eller anden Erklæring i Anledning af denne Skrivelse; men da det synes, som man nu gjerne vil de troende Præster tillivs, naar man kan komme afsted med det paa en skikkelig Maade, og at den Erklæring, jeg afgiver, kan have Vigtighed med Hensyn til Følgerne, vil jeg bede Dem tillade mig at raadføre mig med Dem, da De nu engang er vor Formand og Tilsynsmand paa mange Maader.

Hvad jeg hidtil selv har anset det for rigtigst at svare, er: Deres Høiærværdighed har *etc.* Som skyldig[!] Gjensvar undlader jeg ikke at melde: at jeg i forrige Aar ikke har foretaget mig nogen Fodvandring i Forening med Magister *Lindberg* for at antage mig de religiøse Anliggender i tvende mig uvedkommende Pastorater. — Hvad der gjør mig betænkelig ved at dette skulde være det Rette, er, at det kunde ansees for Stivhed og Uhøflighed eller Trods at give saa kort et Svar, da jeg jo nok kan vide, hvad der sigtes til, og dette Svar, foruden at opvække Vedkommendes, især Biskoppens Uvillie, kunde drage unødvendige Forhør efter sig.

Den anden Maade at svare paa kunde være denne, at indlade mig i en ydtløftig Forklaring om Beskaffenheden af den Reise, som sandsynligviis har givet Anledning til denne Anke imod mig. Jeg maatte da forklare, at *Lind-*

berg besøgte blandt flere Venner ogsaa mig paa et Par Dage forrige Sommer. At jeg en af disse Dage kjørte i Selskab med *Lindberg* og min Svoger Kammerjunker *Barnekow* og hans Kone, min Cousine, for at gjøre ven-skabelige Besøg navnlig hos Pastor *Matthiesen* i Kirke-helsinge, der er noget i Slægt med os. Da vi kom til Byen *Rye* i *Gjorlov* Sogn, hvor Veien dreier af til *Helsinge*, stod *Lindberg* og jeg af og lod de Andre kjøre til *Helsinge*, medens vi to skraaede over en Mose imellem *Rye* og *Hallenslov* og kom til *Sæbye* for at besøge Skole-lærer *Jensen*; hos ham vare vi et Par Timers Tid og drak en Kop Thee (der var Ingen tilstede i Huset uden Mandens Kone og Börn, og der blev ingen Art af Opbyggelses-øvelse foretaget), og gik derpaa til *Kirke-Helsinge*. Veien derhen gaaer igjennem *Gjorlov* Bye, og da vi kom der, gik vi ind til en der boende Skomager: *Sörensen*, som ofte har besøgt mig, og var hos ham $\frac{1}{2}$ Times Tid og talde med ham og med nogle andre, saavidt jeg husker 2 af hans nærmeste Naboer, der just kom til, men ligeledes uden at nogen Opbyggelsesøvelse, Sang e. a. desl. blev foretaget. *Sörensen* fulgte os paa Veien til *Helsinge*, og der var vi saa den øvrige Tid af Dagen og kjørte hjem samme Aften til *Bjergbye*.

Dette er den sandfærdige Beretning om hvad der alene kan have givet Anledning til den Anke, der er ført over mig. Men skal jeg gjøre saadan vidtløftig Forklaring, der halv maa have Udseendet af en Undskyldning, og hvis Sandfærdighed man dog ikke vil troe? Fremdeles, kunde det ikke let og snart være, at Nogen af os fandt sig tvungen til at gjøre, hvad jeg nu, som det af saadant Svar maatte synes, med saa megen Omhyggelighed fralægger mig? Naar nuomstunder Lægfolk stævnes (og maaskee snart multeres eller arresteres), fordi de samle sig til fælleds Opbyggelse paa Steder, hvor de ikke kunne finde den i Kirken, og det er Hoved-Anken, at saadanne Forsamlinger ikke holdes under en ordineret Mands Veiledning eller Tilsyn, og den ordinerede Mand i Sognet

ikke vil tage sig af dem, men anklager dem, at de maac straffes, kunde det da ikke blive Pligt for En af os, naar de Troende bad os derom, at komme til et Sted udenfor de Græfter, som gjöre Skjel mellem vort eget og et andet Sogn, for som de, der have ved Ordinationen faaet Myn-dighed til at forkynde Guds Ord hemmeligt og aabenbare, at være saadanne Mennesker til Hjælp og Tjeneste baade med Hensyn paa at arbeide, efter deres Begjæring, til deres Opbyggelse, og for at, naar en ordineret Mand havde Til-syn dermed og var tilstede, de da kunde unddrages den borgerlige Forfølgelse, hvormed de plages? Ja vil ikke Sognebaandet, der jo ved denne Forfølgelse mod dem, der holde gudelige Forsamlinger, end mere strammes, endelig briste, og naar det brister og derover bliver Noget at lide, hvem skal saa staa i Gabet? skal Faarene eller Lyrderne? og er det da værd saa omhyggelig at fralægge sig hvad man maaskee snart kunde ansee det for sin Pligt at gjöre?

Den tredie Maade er at skrive Biskoppen officielt til, som jeg först sagde, og saa privat tilskrive ham alle Om-stændighederne og gjöre opmærksom paa, at det kunde komme til, at jeg og Andre maatte antage os deres religieuse Tarv, som boe i andre Sogne, dersom Tvangen blev drevet videre, og bede ham forhindre, at den verdslige Arm bliver anvendt, saalænge Intet skeer imod borgerlig Orden og gode Sæder. Men jeg har fra flere Sider erfaret^{*)}, at Biskoppen navnlig ikke er mig god, og jeg tvivler meget paa, at saadan Skrivelse vilde blive vel optaget.

Vær nu saa god, kjære Her *Grundtvig*, at sige mig Deres Mening. Jeg bör med omgaaende Brev-Post give Svar, og den afgaaer herfra paa Torsdag. Men dette Brev, som sendes med Person-Posten, venter jeg at De faaar Tirsdag Formiddag, og naar de havde Leilighed til at skrive mig et Par Ord til og sende dem samme Dags Eftermiddag paa Posthuset, saa kunde jeg med den Person-

^{*)} Denne erfaring stemte, mærkellgt nok, med den fulde sandhed.

Fr. B.

Post, der gaaer fra *Kbh.* Tirsdag Aften og kommer her Onsdag Morgen, faae Deres Svar, og det blev da tids nok for mig at skrive Erklæringen til Biskoppen.

Jeg sidder her paa Bjerget ligesom en Ugle, der nappes paa alle Kanter. Ingen er jeg tilpas. Her holdt jeg nu en Prædiken paa 5te Söndag efter Trinitatis, hvori jeg i Anledning af H.E.s Befaling til *Peder* om at bestige Skibet og fare ud paa Dybet og udkaste Garnet, talede om hvordan at de, som H.E.n beskikker til Menneskefiskere, skal have et Kald og en Befaling; at det Sted, hvor de Christne forsamles til at høre Ordet og til Sacramenternes Forvaltning : Kirke-Skibet, er det egentlige Sted for vores Gjerning som Menneskefiskere osv., som alt vilde være for vidtløftigt her nøiere at forklare, men hvortil jeg maaskee ledtes derved, at denne Nordmand *Elling* har været her paa Egnen og holdt Forsamlinger. Og hvem seer jeg da i Kirken, idet jeg træder op paa Prædikestolen? *Rasmus Ottesen*, *Jacob Fisker*, *Væver Peinicken etc. etc.* der nede fra *Hbg.* [?: Holstejnborg], som agtede sig til *Wemmelov* for at holde Forsamling. Den Prædiken var dem da ogsaa höilig til Mishag, hvad *Rasmus Ottesen* ogsaa uforbeholdent sagde mig igaar, da han atter havde været i min Kirke paa en Hjemreise fra *Wemmelov*, hvor han var igaar for at faae *Wemmeloverne* til at indgive en Besværing imod *Duus*; og da jeg havde fraraadet Nogle, der spurgte mig tilraads, at gjøre det, og jeg gjentog for *R.O.*, hvad jeg havde sagt dem, saa var det ogsaa galt. *Duus* og de andre ligesindede Præster ere vrede paa mig, fordi Folk tage hertil fra deres Sogne. *Rasmus Sörensén* har skrevet mig flere Breve til saa haarde som mueligt og sagt, at jeg stod som en *Pilatus*, der vilde mægle imellem Christus og hans Fiender, men maatte, om jeg blev ved dermed, ende med at sælde Dommen imod den Förste. De Folk der oppe ved Tis Søe, kan jeg nok mærke, synes ikke om at jeg ikke, paa deres gjentagne Opfordring, vil komme til dem og holde gudelig Forsamling med dem, og Biskop og Cancellie seer paa mig med skjæve Öine og vil mig tillivs

som den, der blander mig i religieuse Bevægelser udenfor det Sogn, i hvilket Embedet er mig betroet. Er der En af Brødrene i Conventet, der gjør Noget, som de Andre ikke synes om, saa hidse de mig paa ham, og naar jeg da, som har lidt af . . . *) der-Natur, kommer farende, saa faaer jeg over Næsen. Nogle er jeg for skarp og andre er jeg for mild, til Spot og et Ordsprog for Verden her paa Egnen og dog ikke tilpas for mine Troesbrødre. Nu, det er jo heller ikke videre, naar blot HE.n vil bære over med mig, og jeg ikke skal befindes som en unyttig Tjener, hvem Han maa lade løbe med et daarligt Skudsmaal.

Min Kone har atter været angreben og er meget svag. Börnene ere raske, og jeg er legemlig karsk. Gud være takket for sin usigelige Naade! Jeg har dog det Haab, at HE.n ikke vil slaae Haanden af mig, thi han fylder mig ofte med stor Glæde og overflødig Trøst under Embedets Gjerning.

Tak for Deres sidste kjære Brev, og Tak fordi de saa venlig modtog det Overskud, jeg sendte Dem. Det er med Grund, at De anker paa, at jeg og Andre ikke för har tænkt paa at dele med Dem af det Timelige, medens De arbejder for os og Menigheden i det Aandelige. Men til nogen Undskyldning kunde det dog tjene, at vi virkelig, naar vi have talet derom, have meent, at Deres Tilhørere i *Kjøbenhavn* sörgede for Deres timelige Nødtörftheder. Jeg har dog virkelig Sind til, Gud er mit Vidne, at dele et Stykke Brød med Dem; men De veed nok, at jeg af Naturen er intet mindre end rund, De kan nok tænke, at jeg undsaac mig ved at tilhyde en reen Ubetydelighed, og det er mig ömsfindligt at tale eller skrive derom. Gid De altid, som De för saa ofte har gjort, og hvorfor jeg inderlig takker Dem, vil sige mig, hvad der mishager Dem af min Adfærd, enten jeg saa slaaer med Nakken eller ikke, og gid det dog maatte komme saa vidt med mig, at De kunde og vilde sige mig, hvad der ligger Dem paa Sinde, enten

*) Et par bogstaver [en Bulbi?] ere her gaede bort.

det er i aandelige eller timelige Ting, naar det enten i og for sig kan angaa mig, eller ifølge det Venskab, den Taknemlighed og Hengivenhed, jeg er Dem skyldig. See dog, om De ikke engang i denne Sommer kunde faae Tid og Leilighed til at besøge os! Hils venligst Deres Kone og Börn og Jfr. *Blicher* og hvem i Deres Kreds der maatte have Godhed for Deres Ven og Discipel

Peter Fenger.

18.

Christianshavn 4de Juli 1837.

Kiære Ven!

Hvorvidt jeg kan raade Dem noget bedre, end hvad der er faldet Dem selv ind, er vist nok meget tvivlsomt, da Brugelighed er en Egenskab, intet godt Raad maa fattes, og den er betinget af Omstændighederne, saå, om vi end vidste bestemt, hvad vi selv, ved en vis Leilighed, skulde og vilde giøre, blev det dog saa meget mindre en Regel for alle Andre, som det allerede var et Spørgsmaal, om de kunde. Da De imidlertid er lidt tvivlraadig, kan mine Tanker maaskee nok falde sammen med det bedste Raad, De har, og bidrage til Sikkerheden, som, under saadanne Omstændigheder er en dyrebar Ting, derfor vil jeg ogsaa i Guds Navn give dem tilkiende saa tydelig som mueligt. — Spørgsmaalet staaer nemlig for mine Öine ei mindre end for Deres, som en Snare, hvori man ikke maa indvikle sig, men skal stræbe at forene Slange-Klogskab med Due-Oprigtighed, saa mit Svar vilde i Deres Sted vist omtrent blive det, at hvor pligtig og redchon jeg end var til at giøre mine Foresatte Regnskab for min Virksomhed, fandt jeg mig dog i en vis Forlegenhed ved et saa dunkelt og ubestemt Spørgsmaal, hvorover jeg slet ikke kunde erklære mig, men maatte indskrænke mig til den Forsikkring, at jeg ikke vidste mig skyldig i nogen lovstridig uden-

sogns Virksomhed. Maatte det derimod behage mine høie Foresatte at forelægge mig de bestemte Facta, her synes at maatte ligge til Grund, da fulgde det af sig selv, at jeg derom skulde give al den Oplysning, der stod i min Magt, hvad der vilde falde mig saameget lettere, som mit unægtelige Kald til paa alle lovlige Maader at fremme Religjonens og Salighedens Sag baade i og udenfor de mig allernaadigst betroede Menigheder, var saa omfattende, at jeg vist snarere havde fyldestgjort det meget for lidt end at jeg i mindste Maade skulde have overskredet de Grændser, Lovene sætte.

Jeg skiønner nemlig ikke rettere, end at et saadant Svar var det artigste og sagtmodigste Man paa et saa nærgaaende og fristende Spørgsmaal, kunde vente, og at man dog derved nødtes til, om Man endelig vilde mig tillivs, at tale reent ud af Posen, hvorved Sandhed altid viuder og dens Talsmænds Besværlighed lettes *).

Det har ellers forbauset mig at see, Man ogsaa vil have Præster i Skole for Misbrug af deres Mund til at tale om vor Herre med udensogns Folk, og under disse Om-

*) Sit næste brev (af 12/7 1837) indleder Fenger således: •De skal ret have Tak for Deres gode Raad. Derved kom jeg ud af den Forlegenhed, enten at synes studs mod mine Foresatte, eller indlade mig i en Vidtloftighed, der kunde blive skadelig for den gode Sag. Thi det kunde blandt Andet let faldet Vedkommende ind, naar jeg havde stræbt omstændelig at relfærdiggjøre mig, da at skrive mig til, at det kunde nu gaae med hvad jeg havde gjort; men jeg havde for Fremtiden at vogte mig for nogensomhelst Indblanding i fremmede Sognes religiøse Anliggender, og saadan Paamindelse skulde jeg helst undgaae, naar jeg kunde. Jeg svarede I alt Væsentlig[ig] gandske som De radede mig, og jeg har ikke alene den Glæde selv at være vis paa, at dette Svar var det bedste, jeg kunde give; men ogsaa at de faae Venner, jeg har vilst det, være enige i, at det var godt at der blev svaret saaledes. Jeg har siden den Tid Intet hort fra Bispen, uden at han paa Tirsdag skal visitere hos *Ferdinand*. Denne har indbudet mig til at komme, og jeg agter ogsaa, om Gnd vil, at tage derhen. (Jævnfør i øvrigt, hvad jeg foran har fortalt i Fengers levned s. 45-46.)

Fr. B.

stændigheder skal vi vist hverken privat eller offentlig lette dem det i Danmark ikke saa lidet vanskelige Foretagende.

Hvad ellers det angaaer, at troende Præster i vore Dage muelig kunde nødes til, for deres Samvittigheds Skyld at holde Forsamlinger udensojns, da kan Mueligheden vel ikke nægtes, men för vi virkelig kan komme i det Tilfælde, maatte dog baade vore Kræfter og vor Klarhed have tiltaget saa meget, at rimeligviis komme vi aldrig deri. Det er derfor saa langt fra jeg troer, De i denne Henseende har forsömt det Mindste, at jeg meget mere vil bede Dem, saavidt mueligt, at undgaae selv Skinnen af Sligt, uden at ændse nogen Rasmus!*) Ogsaa jeg prækede ved Genezareths Sø om Præsterne og de gudelige Forsamlinger, og skiöndt Lindbergs Hentydning derpaa i Kirketidenden er langt fra at være klar, kan De nok slutte Dem til at jeg ikke har omtalt Fiskerens Apostoliskhed og gudelige Forsamlinger for at sætte Mod enten i Rasmusser eller Ellinger*), som de kun har alt for meget af, men blot for at klare Sagen, saa det ingenlunde er Mangelen paa Latin og Examen, vi kan eller maac bebreide Fritalerne, men at det kun er de klare Beviser paa det indvortes Kald, hvor det Udvortes fattes, vi maac kræve af dem, för vi med god Samvittighed kan paa mindste Maade understøtte eller bifalde Deres Virksomhed, som vi veed, sædvanlig er langt fra at være den Hellig-Aands Gierning. For Resten siger Apostelen, at dersom vi i vor Embedsførelse takkedes Folk, da vare vi ikke Guds Tjenere, det være vor Trøst, naar vi stræbe at takkes Ham. — Gud velsigne Dem i Sit Huus og Deres og allevegne.

venligst
Grundtvig.

*) Sletter naturligviis til *Rasmus Sörensens* og *Rasmus Ottesens* (og da særlig til den förstnævnte) samt til normanden *Elling Ejelsen* (se foran s. 44).
Fr. B.

19.

Slotsbjergbye d. 19. Juli 1839.

Kjære Hr. Grundtvig!

Naar der er Noget i Veien for mig, naar jeg vankelmodige Person er i Tvivl og Uvished, saa veed De nok, at jeg pleier at tye ind til Dem for at høre Deres faderlige Raad, og det er ogsaa hvad der denne Gang er Anledning til at jeg sender Dem disse Linier.

Sagen er denne: Efterat Forslaget om Sognetvangens Ophævelse ikke gik igjennem i Folke-Raadet, indgav et Antal af 11 Borgere i *Slagelse* et Andragende til Hans Majestæt, hvori de (støttende sig paa Commissarii Yttringer om, at det ikke vilde være vanskeligt paa Ansøgning at erholde Dispensation), i sømmelige Udtryk, og uden at føre nogen Klage imod deres beskikkede Sognepræst, Hr. *Salicatti*, ansøgte om Tilladelse for dem og deres Familie[r] at betjene sig af en Præst udenfor *Slagelse* (hos hvem de havde søgt og fundet Opbyggelse ved Ordet) ved deres Allergang og deres Börns Daab og Confirmation. Efter i flere Maaneder forgjæves at have ventet Svar paa denne Ansøgning, og imidlertid at have afholdt sig fra Sacramentets Brug, have de nu nylig erholdt gjennem Provst *Tryde* i Biskoppens Fraværelse, det Svar, at det Ansøgte ikke kunde bevilges, uden at der var anført nogen Grund, hvorfor det ikke kunde bevilges, eller nogen Betingelser, under hvilke deres Begjæring eller en Deel deraf kunde opfyldes. At Sagen har været til Provst *Olbriks**) Erklæring hører jeg, om tillige til Pastor *Salicattis* veed jeg ikke. Her seer man, hvor ærlig det er meent med Bevillings-Veien! Præsten har spurgt En af de Paagjældende: hvad de havde paa ham at klage, hvortil denne svarede: at de ikke i deres Andragende havde klaget, de attraaede kun

*) *Tryde* var dengang stiftsprovst i Sællands stift, *Olbrik* (præst i Korsør) derimod provst i *Slagelse* herred. Fr. B.

den ansøgte Frihed. Heraf sees, til hvilke Ubehageligheder det vil føre, naar Friheden ikke bliver almindelig, men der skal skee Forhandlinger imellem Sognepræsten og de af hans Sogn, der ønske at slutte sig til anden Præst og Menighed.

Hvad gjør nu de omtalte Personer i *Slagelse*? De gaae til *Salicatti* og bede ham, om han ikke vil give dem, for sin Person, Tilladelse til at søge Altergang andetsteds; de forlangte det ikke skriftlig men blot mundtlig; en Familie vilde til *Boisen* i *Skjörpinge*, de Andre til mig. Men nei! Havde det været för den Ansøgning kom ind, saa skulde der Intet været i Veien, han havde för meddeelt Andre saadan Tilladelse; men nu, da deres Ansøgning var bleven afslaaet, nu kunde han ikke. Dog lovede han En af Familiefædrene, at han skulde tale med Biskoppen om det (han kommer til Visitats i *Slagelse* 9de Söndag efter Trinitatis). Dette agte de at oppebie; men naar de saa faae Afslag, ville de forlange af mig först at tage dem til Alters, og siger jeg nej! saa ville de gaae Rækken rundt hos alle troende Præster her paa Egnen for at forsøge, om dog ikke En vil tage dem. De nægte vel ikke, at Sacramentet kan have Gyldighed, naar det administreres af en Uværdig, i al Fald naar det ikke er aabenbart for Communicanterne, at han er det; men de paastaae, at, naar det er dem vitterligt at han er en Uværdig*), saa kunne de ikke have den rette Velsignelse deraf. De sige: at de jo nok kjende, at det er Luthersk at antage, at Præstens Personlighed ikke skulde komme i Betragtning, naar kun vor Herres Ord lød ved Sacramentet og Communicanterne mødte i Troen; men heri kunne de ikke være gandske enige. De holde for, at, naar det er Communicanterne vitterligt, at de enten for Præstens Læres eller Levnets Skyld ikke kunne staae i noget aandelig[t] Samqvem med

*) Det fræmgår af de følgende breve, at ansøgerne (trods de, vistnok plettstiske, ængstelser på side 183) ikke ved dette udtryk have villet sige, at præsten Salicatti i *borgerlig* mening var nogen uoværdigmand.

Fr. B.

ham, at de da ikke, idetmindste ikke til fuld Velsignelse, kunne modtage Sacramentet af ham, og det ikke alene fordi de da maae savne den Opbyggelse af Ordet, hvortil de trænge, naar de agte at fremstille sig til Herrens Bord; men især fordi Herren umelig kan lide det Spilfægterie, at man lader, som her en Ældste var tilstede i Menigheden i aandelig[t] Samfund, til hvem Menigheden kommer som til en sand Christi Tjener, at betjenes af ham ved Ordet og Bordet, naar det dog er dem vitterligt, at saadant aandeligt Samfund ikke finder, ikke kan finde Sted. Samfundet saavel mellem Menighedens Lemmer som mellem dem og Præsten, mene de, bör finde Sted, dersom Menigheden skal voxе. Nu, alt som det mere nærmer sig mod de sidste Tider, maa ogsaa mere og mere de Baand, de unaturlige Baand, hvori Menigheden for sine Synders Skyld ere komne, og som hæmmer eller standser Fremvekten til Ham, som er Hovedet, Christus, løsnes. De veed nok, at det ikke kan skee paa een Gang, men det maa begynde at skee, og næst efter at Daaben, om den ikke bliver udført efter Herrens egen Indstiftelse hos Sognepræsten, bliver foretaget af en anden Præst, der vil oprette den rette Pagt med dem som skulle døbes, forekommer Intet dem vigtigere, end at Nadveren kunde blive given fri. Statskirkens Tjenere have, uden Spørgsmaal om de opfyldte de Betingelser, som med Rette kunde gjøres til dem af den troende Menighed, revet denne til sig, udføre for en stor Deel hverken deres Embede med Ordet eller med Sacramenterne saaledes som de bör, og ville dog ikke tillade Menigheden at søge disse Ting, hvor de kunne tilfredsstille deres Trang. Men, at faae Ordet rettelig forkyndt og Sacramenterne administrerede som det sig bör, er en Ret, som er Menighederne berøvet; disse Ting er en Gave af Christus til Menigheden, og ville de ansatte Kirketjenere i Statskirken ikke godvillig give Menigheden Lov til at søge dem, hvor de ere at finde, maa Menigheden tage dem, om de ere at faae, naar den vil underkaste sig at lide derfor hvad der maa lides. Og nu i dette Tilfælde.

Have de ikke bedet sømmelig derom hos Øvrigheden, have de ikke, da det blev nægtet, sømmelig bedet Sognepræsten om den Frihed, de behøve? Hvor længe skal det forgjæves ligges som en Naade, som dog er en Ret? Vel sandt, Sognepræsten afviger ikke ved Sacramentet fra Ritualet, og for en menneskelig Ret kunne de ikke bevise, at han fører falsk Lærdom. Men de føle sig ikke ophyggede hos ham i deres allerhelligste Troe. Han har kjendt deres Trang, men aldrig siden han kom taget sig af dem. I verdslige Ting har han været meget venlig imod dem; men Samtale om aandelige Ting har han ikke villet indlade sig paa, men kjendelig undveget. De høre ham aldrig prædike uden den Gang de gaae til Alters. Da komme de til ham som Fremmede, eller for at bruge deres Udtryk som Snyltgjæster. Deres egentlige Sjælesørger kan han ikke være, de kunne ikke føle sig knyttede til ham i samme Aand, der kan ikke imellem dem og ham være Aandens Eenhed i Fredens Baand. Tilmed foruroliges de af saadanne Rygter om hans Vandel, som de ikke kunne ansee for aldeles ugrundede, og som i al Fald maa gjøre dem endnu mere utilbøielige til længer at betjene sig af ham som Skriftefader.

Disse omtrent ere deres Grunde. Men naar nu denne Tale med Biskoppen skulde være uden Frugt, hvad ikke er usandsynligt, og de komme til mig og begjære: tag os til Alters! hvad skal jeg da gjøre? Jeg veed jo nok, at det er høiere Vedkommendes Mening, at det ikke er mig tilladt; men jeg kjender ikke noget Lovbud, som forbyder at tage Folk til Alters af et fremmed Sogn, kun synes mig nok, at det et Sted er forbudt at tage Ubekjendte til Alters; men disse ere mig ikke Ubekjendte. Man synes dog virkelig at have strammet Sognebaandet mere med Hensyn til Nadveren, end der finder Medhold i Lov og Anordningerne. Er det dog ikke en betænkelig Sag at vise de troende Lægfolk fra sig, friste vi dem da ikke til Mistillid mod hele Lærestanden og til at tage for sig selv? Jeg veed ogsaa, at føie vi dem, da udsætte vi os

for Irettesættelser, maaskee for Afsættelser. Men bör saadant Hensyn ikke tilsidesættes? Er det ikke Tid at handle, da der er talet og bedet saa meget og saa længe forgjæves? Gud veed, at naar det var mig klart, at der burde lides for Christi og Menighedens Skyld, at jeg da ogsaa, med Guds Hjælp, vilde gjøre det; men paa den anden Side maatte jeg vogte mig for at foretage noget Overilet eller af Fremfusenhed, og see! kjære Hr. *Grundtvig*, derfor er det, at jeg gjerne vilde bede Dem om Deres Raad eller Betænkning. Jeg veed nok, at Herren skal være vor Raadmand, jeg har heller ikke forsømt og vil ikke forsømme at bede Ham om Viisdom, men jeg veed ogsaa, at det ikke er Herren imod, at vi raadføre os med vore Brødre og Fædre, jeg veed ogsaa, at De ikke nægter mig eller Nogen Deres Raad eller Betænkning, skjøndt det naturligviis er os og ikke Dem, der skal staae Menneskene i Verden og Herren i Himmelen til Regnskab for vor Tjeneste og Embeds Gjerning. Gid jeg ikke ved disse Linier maa besvære Dem. De kan nu eengang ikke ret vel blive fri for «Overløb og Bekymringer for alle Menigheder» her i Landet. Deres med Taknemlighed hengivne og forbundne
P. Fenger.

20.

Christianshavn 31de Juli 1839.

Kjære Ven!

Ved min Hjemkomst fra en gesvindt Landtur forefandt jeg Deres Brev af 19de, hvormed jeg dog alt ved et Öiebliks Samtale med Deres Broder ved Sorø havde hørt, og skal nu sige Dem min Mening.

Det er naturligt, at Lægfolk, naar de vaagne, søge Befrielse fra det trykkende Aag, Man i Salighedens Sag har paalistet dem, og Afslagene har det Gode at vise, hvad det kan nytte at Bevillings-Veien staaer aaben, naar Ved-

kommende har døve Øren for de Ringes Bønner. Men hvad nu Tilfældet i Slagelse angaaer, da burde, under nærværende Omstændigheder, de der ønskede at gaae til Alters udensogns, først bedt Hr. Salicath om Tilladelse, ei blot fordi han jo før har givet en saadan, men især for, hvis han nægtede dem den, dermed at kunne motivere deres Ansøgning. Hvorvidt nu Loven forbyder en Præst at tage Folk fra andre Sogne til Alters kan vel være saameget mere tvivlsomt, som Skikken altid medførde, at Brudgommen gik til Alters med sin Brud i det Sogn, de skulde vies, hvor han saa end havde hjemme; men hvor der handles om stadig udensogns Altergang af hele Familier, da vise Bevillingerne klart, hvordan det fra begge Sider har været forstaaet, saa det vilde aabenbar giælde for et vitterligt Brud paa Anordningen, som vi ei, uden yderste Nødvendighed, maae giøre. En saadan Nødvendighed, som er af hjertelig Natur, lader sig nu vist nok ikke i Afstand saaledes betegne, at jo de Paagiældende kan finde den, hvor Andre ikke see den; men mig forekommer det ikke, den her finder Sted. — Naar nemlig Hr. Salicath følger Alterbogen og ikke i sin offentlige Tale bespotter eller modsiger Troen, da kan en Christen ogsaa uden Fare gaae til Alters hos ham, og da heroer, saa vidt jeg veed, Velsignelsen langt meer paa Gæsternes Tro og Hjertelag end paa Maaden, Præsten forretter sit Embede paa; men sæt ogsaa, at Vedkommende føle en saadan Modbydelighed for at betjenes af ham, at de maae holde sig derfra, da er det af Herren og hans Apostler Ingen foreskrevet, hvortil de skal møde ved Bordet, og naar vi uden egen Skyld forhindres, vil Herren efter min Erfaring, ingenlunde lade os fattes Velsignelsen, naar vi kun flittig i Troen tilægge os Indstiftelsens Ord, hvori Velsignelsen boer. — Dette vilde jeg i Deres Sted forestille Slagelse-Folkene, men tillige forestille Hr. Salicath, hvor urimeligt det er at ville tvinge Folk til sig i Salighedens Sag, og hvilket Answer han paadrog sig, naar Vedkommende, for hans strænge Benyttelse af sin blot verdslige Ret, holdt sig, maaskee

med stor Bekymring, fra Herrens Bord. — Paa denne Maade, ved, saagodt vi kan, at herolige Christne under Aaget over en Opsættelse indtil videre af Altergangen, og forestille saavel de smaa som de store Tvangsherrer hvad Følgen vil blive af deres Strænghed, troer jeg, vi meget snarere og bedre vil naae Friheden, end ved Brud paa hvad der antages for Lov og Ret. Hertil kommer i nærværende Tilfælde, at disse Folk synes lidt eller meget paa vilde Veie, ved at vurdere Sacramentets Gyldighed eller dog dets Velsignelse efter deres Tro og Tanker om Præstens Rettroenhed og meer end anstændige, virkelig christne Liv og Levnet, som Man maaskee ligesaavel hos dem selv kunde betvivle.

De seer heraf, kiære Ven! at jeg i Deres Sted vist ikke tog de Paagiældende til Alters uden vedkommende Sognepræsts Tilladelse, og maa dermed overlade det til Herren og Dem, som bedre bekiendte med Sagens Omstændigheder, at tage en Beslutning, og Dem vil Herren sikkert hjælpe til at tage den bedste for Öieblikket; thi i saadanne Tilfælde skal vi ikke blot spørge, hvad Ignatius eller Polykarp vilde gjort i vort Sted, men ogsaa hvad vi føle Mod og Kraft til med Guds Hjelp. at giennemføre og giennemgaae, og det uden at lede Medchristne i Fristelse. Under vor egen og Menighedens nærværende skrøbelige Tilstand skal vi derfor, efter mine Tanker, undlade Alt hvad der kunde føre til Afsættelser eller Udbrud af Statskirken, visse paa, at maa alligevel Saadant skee i vore Dage, da vil Herren sørge for at Modstanderne, ved at kræve af os hvad vi paa ingen Maade kan bekvemme os til, drive os til det Yderste, i hvilket Tilfælde Herren ikke blot tager Ansvaret paa Sig, men vil ogsaa, saavist som Han lever, udruste sine Tjenere med Alt hvad de behøve til at ære Ham og lade sin Kraft modnes i vor Skrøbelighed. — Ved Alterbogen*), hvor vi nødvendig maa protestere mod Pagtens Ophævelse ved Barsedaaen, for vor og

*) Jfr., hvad der er fortalt foran side 92-94.

vore læge Medchristnes Deel, vil sagtens det store Spørgsmaal afgjøres, og jeg veed derfor ingen Tid, da vi skulde med mere Flid undgaae alt Skin af Angreb, da vi kan behøve al vor Kraft og forholdsvise Uskyldighed til Forsvar. Som jeg kan see Sagen, skulde det derfor giøre mig meget ondt, om enten Bojsen eller Nogen Anden christelig Præst i Egnen lod sig friste eller kyse af Slagelse-Folkenes Utaalmodighed, da derved i mine Öjne Meget voves og Intet kan vindes.

Nu Gud befalet! vi befinde os, Gud skee Lov! vel.
Hils Deres Kone og alle vore Venner kiærligst fra

Deres

N. F. S. Grundtvig.

21.

Slottshjergbye d. 29. August 1839.

Kjære Hr. *Grundtvig!*

Deres kjærkomne Brev, som De strax efter Deres Hjemkomst fra Landtouren var saa god at tilskrive mig, var mig til Bestyrkelse og Beroligelse, og jeg takker Dem, at De altid er saa god at meddele os Deres Raad, naar vi banke paa hos Dem. Jeg siger, det var mig til Bestyrkelse; thi jeg havde (da Deres Svar ved Deres Fraværelse var bleven forsinket) allerede omtrent maattet fatte Beslutning, og denne var i det Væsentlige overensstemmende med Deres Anskuelse. Jeg havde, uden at der endnu fra Slagelsernes Side var skeet Opfordring til mig om at tage dem til Alters, i Samtale med Snedker *Thers*, som er En af dem, sagt min Mening, og det havde til Følge, at de ikke kom frem med nogen formelig Anmodning. Da jeg saaledes havde sagt dem omtrent min Mening, som gik ud paa, at de, saavidt jeg kunde skjønne, med god Samvillighed maatte kunne gaae til Alters hos S., og at jeg troede, at de i al Fald burde bie, til vi fik at see om ikke vor Herre ved Sagen

om den nye Alterbog eller paa anden Maade gav os sin Villie tydelig tilkjende, men jeg dog var noget urolig for, at Feighed hos mig skulde have Deel i hvad jeg gjorde, saa var det mig til Beroligelse at see, at De havde seet Sagen fra samme Side, og jeg fortalte saa *Thers* ligefrem at jeg havde skrevet Dem til, og hvad De derom havde yttret.

Nu maa jeg fortælle Dem, hvad Følgen blev af *S.*'s Løfte at tale med Biskoppen. Den Mand, som af *S.* havde forlangt at maatte gaae til Alters udensogns og navnlig hos *Boisen* i *Skjörpinge*, var en Glarmester i *Slagelse* ved Navn *Withaus*, som tilligemed sin Kone i afvigte Vinter var opvakt til Bekymring i Salighedens Sag og havde sluttet sig til de andre Troende i *Slagelse*, og som især har følt sig tiltalt af *Boisen*. Der kom Bud til ham, at Biskoppen nok vilde tale med ham, og han blev derfor anmodet om at komme til *Salicatti*. Saasnart han kom ind i Stuen, gik *S.* ud. Bskp. begyndte i en meget mild Tone at gjøre ham Forestillinger og sagde, at det var godt at han var en religious Mand, at han jo kunde gaae og høre Ordet hvor han vilde, at det at søge Altergang andetsteds var ufornödent, at det Paafund vist ikke var af ham selv, det havde Andre sat i ham, Biskp. vidste det godt: det var *Lindberg* som stod bagved alt dette osv. Det benægtede Manden, men da han blev ved Sit, blev Bskp. efterhaanden mere höirøstet, taledede om Sectvæsen, om Pharisæismus osv. «At gaae til Alters udensogns kunde ikke tillades, der var een Hyrde og der skulde være een Hjord, der var kun eet Ord og dette Ord blev forkyndt allevegne, at *S.* var en brav Mand; men som sagt kunde han jo høre Ordet hvor han vilde, om han vilde være bedre end Andre? at naar de vilde være de Hellige, saa skulde vi andre nok være de Ugudelige og Vantroee, de alene gaae Veien til Himmerig og vi andre henvises til Helvede!» Det gik da her, som De kan forestille Dem, i de höie Toner. Manden sagde, at han ikke klagede over *S.*'s Person, at han havde i Bjergbye Kirke hørt, at Bskp. anbefalede Kjærlighed, i

hans Slutningstale ved Visitatsen, at det forekom ham, at Kjærligheden fordrede at man undte sine Medmennesker Frihed i saadanne Stykker som angik Salighedens Sag, at om han ikke tog feil var det ogsaa sagt i Stænder-Forsamlingen, at ingen retsindig Præst vilde nægte Saadant, naar det blev begjæret. «Ja, svarede Biskp., der blev snakket om det, men derved blev det» (*sic!*). Han yltrede dernæst, at han havde dog meent, at naar Hr. S. og Biskp. gav deres Minde dertil, saa kunde der intet være imod at han og Ligesindede gik til Alters udensogns, og bad nu derom. Men Bskp. svarede, at det maatte han (Bskp.) bedre vide, at det kunde hverken Hr. S. eller han (Bskp.) eller en Gang Cancelliet give Tilladelse til. Deres Ansøgning var gaact til Kongen, og var bleven afslaact. Ja, yltrede Manden, men de havde søgt om Mere end Frihed til at gaae til Alters, men nu havde de tænkt paa at søge derom alene, og om Bskp. ikke troede at det kunde bevilges. Nei det troede han slet ikke; det maatte han fraraade dem osv., og nu blev han ved at tale saa meget frem og tilbage og give gode Ord og Formaninger, at han nær havde gjort Manden gandske tvivlraadig, om han ikke havde gjort galt i at begjære den attraaede Frihed, om han ikke gik for vidt, og om det behøvedes at tage det saa alvorligt med Salighedens Sag; en Mand som Bskp. M., der prædikede Guds rene Ord, maatte jo dog vide hvad det Rette var osv. Derfra kom han dog efter nogle Dage snart tilbage; men nu var han og de Andre lige nær, nu havde de seet hvad det nyttede at vente noget af Bskp. og hvad Ansøgningsveien kunde nytte. *Thers*, der nogle Dage efter sagde mig dette, tilføiede (förend jeg endnu havde sagt ham Deres Mening), at de havde besluttet saaledes, at de iblandt dem, som syntes de kunde, de vilde gaae til Alters hos S., men at han og Flere af de Andre havde besluttet at opsætte deres Allergang indtil videre, og see til om ikke Ritualsagen vilde gjøre en Forandring. Han havde hørt en Prædiken af Dem, hvori De havde sagt, «at det ene Brød kunde naae langt», en anden Gang havde De sagt, «at det ikke

maatte forundre os, om herefter Folk vilde føre den christeligste Tale, skjönt de stod Livet imod; men at det Liv, som var vakt, og den Gjerning, som var begyndt, visselig ikke vilde gaae tilbage;» — saa nu havde de besluttet at vente, til vor Herre viste dem en Udvei. Han sagde ogsaa, at vi Præster vi kunde ikke føle Trykket saaledes som Lægmænd. Vi gik til Alters hvor vi vilde, og vi vidste for det meste ikke saaledes som de, hvad Personer der nærmede sig Alteret. De kjendte dem bedre fra det daglige Liv, og maatte ikke alene see dem, som de vidste om vare aabenbare Lastefulde, men selv Bespottere og Fornægttere af Troen at knæle ned ved samme Alter. Apostelen havde jo dog sagt, at vi skulle Intet have at skaffe, dersom Nogen, der kaldes en Broder, er en Skjørlevner, eller Gjerrig, eller en Afgudsdyrker eller en Skjendegjæst eller en Dranker eller en Røver, at vi skulle end ikke æde med en Saadan, og at dette Forbud i al Fald maatte gjælde om at æde Herrens Nadvere med dem. Jeg forsikkrede ham, at, skjönt jeg tilstod at Lægfolk sædvanlig kjendte dem nøiere, som gik til Alters, saa kjendte vi Nok dertil for ofte at føle os ret trykkede derover i vor Samvillighed, og at vi netop ved at tage Saadanne til Alters maatte dobbelt føle os foruroligede, fordi vi skulde være Huusholdere over Guds hemmelige Ting.

Ja, kjære Hr. *Grundtwig!* det seer galt ud, naar man seer ret til, og hvor længe kan det blive ved, som det nu er, dersom Menigheden og vi med den skal komme til nogen sand Fremvekt? Det er vel tvivlsomt, om Sognebaandets Løsning vil forslaae; maaskee er det derfor at det hidtil ikke er gaet igjennem. At Sognebaandets Løsning vilde gjøre Forholdene langt taaleligere end de nu ere, derom holder jeg mig overbeviist, men om det vil forslaae, det er et andet Spørgsmaal, og i al Fald er det et Spørgsmaal, om Sognefriheden bliver tilstaaet, dersom ikke alvorlige Skridt aabner Folks Öine for Nødvendigheden af at tilstaae den. At lade det komme saa vidt, at Lægfolk selv tog Sacramenterne, synes mig en betænelig Sag,

og dersom der blev gjort Miner dertil, veed jeg ikke, om ikke vi Præster heller[e] maatte bryde med Statskirken. *M.* bliver jo ved ligesom fra et Baghold at stride imod det, vi haabe skulde fremme Guds Rige. I Bibelselskabets Møde skal han have talet imod Forskjellen, De har fremhævet mellem det døde og det levende Ord, og af Landemoderacterne seer jeg, at Indholdet af hans latinske Tale ved Provste-Indsættelsen var: *de vinculo parochiali*, og vi kunne vel slutte os til hvad den gik ud paa*). Der bliver upaatvivlelig gjort Indvendinger imod Forslaget til Daabs-Pagtens Forandring, eller man maatte vel kalde det Afskaffelse; men om der bliver lagt Vægt derpaa, er et andet Spørgsmaal. De har vel hørt, ellers vil [*L. C.*] Müller sige Dem det, at det var skeet ved en Feiltagelse i Cancelliet, at Provst *Boisen* istedetfor Magister *Boisen* kom i Committeen. Kongen havde saa uformodentlig tidlig underskrevet Cancelliets Indstilling, at Feiltagelsen ikke kunde rettes**). Det er ikke skeet uden Herren. Iblandt Præsterne, selv de troende Præster, er der forskellige Meninger, om det kan gaae an med Forandringen ved Daaben***). *Gad, Kolthoff* o. fl., der heelt eller halvt ere af Modpartiet, ere vel tilfreds med Udkastet til den nye Alterbog. De troende Præster i Fyen, endog *Agerbech*, ønske nok heller[e] det Gamle, men mener dog, at det Nye ogsaa kan bruges. Nogle af os her have samme Mening, men de Fleste af os indsee, at det ingenlunde kan gaae an; og da jeg i Forgaars i et Convent paastod, at Skisma var uundgaaelig[t], dersom det befaledes indført, som det er, navnlig ved Daaben, saa fandt jeg Modsigelse, og man paastod, at var jeg for min Person vis derpaa, saa burde jeg itide sige det og sige det bestemt. Jeg yttrede den Mening, at deels havde jeg gjort det i mit i sin Tid indsendte Votum, deels

*) Det var imod denne tale, at Fenger skrev sit stykke i «Nord. Kirketid.»; se foran s. 46-47. *Fr. B.*

***) Jfr. H. N. Clausen, «Optegnelser» osv., s. 249, anmærkningen. Også Clausen kendte forvækslingen af de to Boisener. *Fr. B.*

***) Om disse forandringer se foran side 94. *Fr. B.*

vilde der ikke blive lagt synderlig Vægt paa min eller nogle Faaes Paastand, allermindst naar vi vare af dem, der ansaacs for Ultras, og endelig var Udkastet mig slet ikke meddeelt, og hidtil er det ikke meddeelt Nogen af de andre Præster i Conventet, hvortil man vel maa have havt sine Aarsager. Jeg maatte høre, at jeg var stiv i egne Meninger, at jeg skulde vogte mig for Paastaaelighed osv., saa det sikkert vilde komme til Dissents selv iblandt Troende blandt Præsterne, om det kan gaae an med denne Forqvakling af Daabspagten, og hvordan vil det da gaae med Lægfolk? Maaskee det ikke vil blive de Bedste iblandt dem, som ville staae stivest paa, at saadan Forandring ikke kan gaae an, thi Mange have Sövn i Öinene endnu. *Mau* foreslog at skrive en Protest imod Forandringen ved Daaben og faae den undertegnet af saa mange Præster i Rigets forskjellige Provindser, som dertil var at formaae. Men deels vilde dette ikke skee af saa Mange, at det vilde faae Vægt, og desuden indeholde flere Vanskeligheder, deels veed jeg ikke, om det ikke var bedre her at vente paa Herren og ikke gjøre noget indgribende Skridt, at lade dem, som bleve spurgte, idet Udkastet blev dem tilsendt, afgive den Erklæring, som de fandt sig forpligtede til, og at vi Andre, uden at dølge i Tale hvad vor Mening er, biede og saae hvad man vilde gjøre; thi maaskee skal der et Brudd til, og jeg kan ikke forestille mig, at jeg og de der have faaet Öiet opladt for Daaben og Daabspagten Betydning, vilde kunne gjøre det med større Rolighed, Sikkerhed og Tillid, end naar det ikke gjaldt Mindre, end om vi skulde oprette en anden Pagt i Daaben end den ældgamle, og om vore Börn efter os skulde forplante den videre eller ikke. At enkelte Præster eller endog alle Nulevende, som vilde, kunde blive ved det Gamle, naar det saa for Eftertiden skulde være forbudt at afvige fra denne nye saakaldte Pagt (— det kan vi sige med Sandhed om *Mynsters*: «den saakaldte Daabspagt; men han fortjente et Slag paa Munden, fordi han siger det om Kirkens og vor —), kan ikke taales; det vil i mine Tanker være For-

ræderie mod vore Børn, dersom vi taale det; det vilde være, at vi selv krøb i Skjul paa Stridens Dag og trøstede os ved, at ville vore Børn beholde det Gode, saa faae de at stride for det eller erobre det tilbage naar det var mistet.

Lad mig nu ikke opholde Dem længer med mit Skriverie. Gud see i Naade til os og lade os komme til at istemme Lovsangen: da Herren omvendte Israels Fængsel, da vare vi som Drømmende! Hilsen til Deres Kone og Børn ved Deres hengivne

P. Fenger.

22.

Slotsbjergbye d. 4. Juli 1842.

Kjære Hr. Grundtvig!

Lykkelig og vel kom vi hjem i Fredags Eftermiddag. Baade Unge og Gamle jublede, da vi kørte ind i Gaarden. Har man først faaet Hjemmet kjært, er Hjemmet dog det bedste. Dog takker jeg Gud, som forundte mig og Mine at see de Kjære i *Kbh.*, og som bevarede og ledsagede os, at intet Ondt mødte os. Nu glæde vi os over den Roe, hvortil vi ere vendte tilbage, og i Mindet om hvad vi have hørt, seet og oplevet paa vor lille Reise.

Ogsaa de, kun alt for faae, Timer vi, og da navnlig jeg, tilbragte hos Dem, træde jevnlig frem for min Tanke, og det gjør mig ondt at bemærke, at jeg langt fra ikke sik udtalt med Dem. Der var Adskilligt jeg længe iforveien havde tænkt at tale med Dem om, der slet ikke kom frem, og Noget af hvad vi taledes om sik vi, synes mig, ikke udtalt om. — — — Men dernæst, jeg følte, at jeg maatte tale med Dem om Forsamlings-sagen, jeg vidste at vi derom ere af forskjellig Anskuelse, at vi derom (som da ogsaa skete) vilde komme i Ordstrid, og, — jeg kan jo ikke staae mig for Dem i Ordstrid, De er for stærk og jeg er for langsom, saa naar jeg skal have ret Nylte deraf, maa jeg have

Tid at betænke mig paa hvad der er sagt, og saa komme igjen en anden Gang. Men noget Ubehageligt er der altid ved Strid, og skubbe af sig saa længe som mueligt, det kan jeg med de Bedste. Knytte Samtalen med Dem en anden Gang om hvad vi sidste Aften forhandlede, det ønsker jeg; men der kan maaskee ikke saa snart gives Leilighed dertil igjen, og det er saa idelig i min Tanke, at, kan jeg ikke tale med Dem derom mundtlig, saa faaar Pennen at gjøre lidt Tjeneste, og De fortryder vel ikke paa, at jeg paa denne Maade øser Noget ud af hvad der bevæger sig i mit Indre.

— — — — — Og hvad Verden siger, som ellers har haanet Dem, naar der ere Ord af Dem, som den kan bruge, det har vi Exempler nok paa. Naar det gjelder om at fose til Forsamlingsfolk, at give dem Skyld for alt det Onde, der skeer, og da ogsaa for Gjendøberiet, da hædder det: endog *Grundtvig!* kan ikke fordrage dem og sætter dem paa Linie med Gjendøberne og andre Sværmere.

Det er dog, saavidt jeg kan see, ikke Kjød og Blod hos mig, som er Aarsag i at jeg tager Deel i og arbejder med i gudelig Forsamling. Efterat have holdt 2 Gange Gudstjeneste kan jeg stundom være træt; det koster ogsaa Forberedelse at skulle tale der, naar man gjerne nogenlunde vilde gjøre sin Gjerning saa godt som man formaaer. Bundet er jeg ved hvad jeg anseer for min Pligt, saa, ønskede jeg ogsaa nu og da at anvende Søndag Eftermiddag til et Besøg hos en christelig Ven o. a. desl., gjør jeg det ikke, naar jeg veed at Folk vente paa at jeg skal tjene dem med Ordet i Forsamlingen. I Præstegaarden er et Kjørind, som stundom er mindre behageligt. Der ere Folk i Gaarden, i Kjøkkenet, i Borgestuen, ja næsten hvor man kommer. Vore bedste Stuer blive saaledes tilsoede, at det regelmæssigen er nødvendigt at vadske Gulv Dagen efter at Forsamling er holdt, og det nytter næsten ikke at lade male eller paa anden Maade gjøre pænt i Stuerne. Folk af Bondestanden er ikke vant til at omgaaes forsigtig i saa Henseende, en ny blaae Bondefrakke, som tilmed kan være

bleven vaad af Regn, og som smitter af, trykkes op til en nymalet Væg, dermed er den Stads forbi. Jeg vil ikke videre lægge Vægt paa, hvad der medgaaer til Lys eller af Fødevahre; thi, Gud være takket, som gav mig Udkommet rundelig. Men saa kommer dertil de Mange, som ville tale med mig, af dem der kommer i Forsamlingerne, saa kommer dertil sørgelige Erfaringer, som ofte gjøres, saa jeg har ondt ved ikke at tage Forargelse. O, De kan dog visselig troe, at, saae jeg ikke det hos Forsamlingsfolk, som glæder og qvæger mit Hjerte, jeg vilde ikke blive ved med at holde Forsamling. Jeg er kommet ind i det ligesom nødtvunget, eller rettere sagt jeg er ledt ind deri lidt efter lidt. Jeg havde, som de Fleste af Deres Disciple (ogsaa blandt de Unge, som nu lytte til Deres Tale), snarere en Rædsel for og Afskye til gudelig Forsamling end Lyst og Tilbøielighed derfor. Var det skeet i mine første Præsteaar, at Nogen havde begjæret, at jeg skulde deeltage i Forsamling, jeg havde bestemt vægret mig derved og raadet derfra, og det skulde være, at jeg kom Deres saa ofte udtalle Advarsel imod al udvortes Tvang ihu, om jeg ikke, som *Mich. Schmidth**) (der dog var en christelig Mand) og Andre, havde udæsket den verdslige Arm, naar Nogen vilde holdt Forsamling i mine Sogne. Hvad skete da for en Deel Aar siden? Man kom fra andre Sogne her til Kirke, man spurgte mig ogsaa om jeg ikke vilde holde en Forsamling hjemme, men jeg afslog det, blandt Andet paa Grund af at der ikke her i Sognene yltrede sig nogen Trang dertil. Men saa engang havde jeg været syg og ikke kunnet prædike, og jeg var bleven bedre og sad oppe i min Sopha en Søndag Eftermiddag, da det var et skrækkeligt Veir**). Der kom da Nogle langveis fra, som ikke

*) Magister Michael Nielsen Schmidth, forfatter af nogle bibelske sange og andre smådigte, var født 1801, blev præst i Borbjerg 1832, i Ølsted 1837 og døde 1840. Fr. B.

**) Året er ikke opgivet, men det har vistnok været 1836, da han (ifølge et brev af 20. januar) var «syg og sængeliggende» ved nyårstid. Fr. B.

vidste af, jeg var syg; det var kun 3 til 5 Mennesker, jeg husker det ikke saa nøie. De kom ind for at tale med mig, og, da de mærkede, at jeg var ret livlig, spurgte de, om jeg ikke vilde læse lidt med dem og synge en Psalme. Vore Huusfolk toge Deel deri. Det var Begyndelsen. Jeg fik siden oftere lignende Anmodning, og næsten paa samme Tid synes Opvækkelsen her i Menigheden at være begyndt, nok — det er voxet op næsten umærkeligt, og jeg maa sige: mange af mine bedste Timer siden har jeg havt blandt Forsamlingsfolkene og Andre i Kirken og blandt de Førstnævnte i Huset. Tænker jeg mig alle dem borte af mit Huus og min Kirke, som ere Forsamlingsfolk, ak! saa vilde det see mørkt ud for mig. Imidlertid, troe ikke, at jeg er blind for at der er Fare, eller ubekjendt med de Snarer som lægges. Jeg advarer saa godt jeg kan. Vor Modstander Djævelen, der gaaer om som en brölende Løve, søgende hvem han kan opsluge, ligger ogsaa paa Luur for at gribe dem, som her gaae til og fra.' Gud hjælpe os! Han bevare os og sin dyrekjøbte Menighed! Din Menighed og Faaresti, Hvori hos os Dit Ord i Ære staaer, Fra Sjæle-Ulve hende fri, Og fra de hykkelklædte Satans Faar. Driv fra os ud den parderpletted Flok, Som spinder hemmelig paa Satans Rok!

Efter min Hjemkomst have Mange været hos mig fra *Vemmelov* og søgt at formaae mig til at give Ansøgning om *Vemmelov* Kald, og de have bestemt, at, naar jeg vilde søge det, saa vilde de give en Ansøgning ind om at faae mig. Jeg veed endnu ikke, hvad jeg skal gjøre. Lyst til at flytte har jeg ikke; søger *Lindberg* Embedet, saa giver jeg vist ikke engang Ansøgning ind.

Hermed sender jeg Dem et Stykke, jeg har læst i *Rheinwalds* Repertorium. Jeg faaer ikke Tid at skrive Andet derom end dette, at hvad der af Menneskene foranstalles, kan blive et Middel til at fremme Guds Villie paa en gandske anden Maade end de havde tænkt. Kunde Biskoppen af Jerusalems Udvælgelse og hvad der er skeet i

denne Hensigt, ikke blive et Middel til at Norden fik Biskopper fra England.

Hilsen fra min Kone til Dem og Deres.

Deres taknemlig hengivne

Peter Fønger.

23.

Slotsbjergbye d. 7. Novbr. 1843.

Kjære Hr. *Grundtvig!*

At vore Breve have krydset hverandre, vil De see af mit forrige Brevs Datum. Hvad Ansøgningen angaaer har det ikke været min Mening, at De misbilligede, at der blev givet Forsamlingsfolkene Frihed til at samles, upaataalt af den verdslige Øvrighed, naar de aldeles intet borgerlig lastværdigt foretog sig i dem. Men hvad jeg var i Tvivl om, er, om De billigede at jeg var dem behjælpelig med at ansøge om den Frihed, at De kunde synes, at jeg skulde lade dem selv om det. Dog — ved nøiere Eftertanke indseer jeg, at jeg har feilet i at forestille mig, at De vilde blive misfornøiet med hvad jeg har gjort, dersom jeg ellers ikke gjorde det paa en forkeert Maade, og jeg sender Dem her ved baade Ansøgningen og Præsternes Erklæring, saa kan De deraf see, hvordan Sagerne staae.

Angaaende *Lindberg* maa jeg yttre mig noget udførligere. *Lindberg* fattes tarveligt Udkomme. Jeg har för, dels ved hvad jeg har samlet hos Andre, dels ved hvad jeg selv syntes jeg kunde undvære, søgt at bidrage til at afhjælpe hans fortrykte Stilling. Men det forslog saa lidt. Tiden gaaer hastigt, og Fornødenhederne ere store, især for en Mand med 6 Börn i Hovedstaden, og Folk blive alt for snart trætte af at gjøre vel og at meddele. Nu er Bibeloversættelsen et Arbeide, som, naar det kunde gaae nogenlunde fra Haanden, vilde kunne skaffe ham et ikke ubetydeligt Bidrag til Opholdet, og *Carl Boisen* havde i et

Brev forespurgt sig, om det kunde ventes, at dette Arbeide vilde blive fortsat. Han svarede: Ja! naar han blev sat istand dertil. Men dertil udfordredes, blandt Andet, at han havde en Sum af 500 Rbd., som stadig kunde staae i Oplaget; thi det gik seent med at faae Pengene ind for de udkomne Hæfter. I *Kjøbenhavn* begyndte man at skyde sammen for at tilveiebriage disse Penge; men da *Lindberg* ikke fik *Vestenskov*, og Nøden var stor, gav de ham de indsamlede Penge, som nok skal have været omtrent 200 Rbd. Min Plan var at see at faae indsamlet de 500 Rbd. til at staae i Oplaget og 500 til, som han kunde leve af, til Betalingen for de imidlertid udkomne Hæfter kunde indkomme, og jeg meente at det ikke vilde være vanskeligt at tilveiebringe den Sum blandt danske Christne. Men jeg har faaet andet at vide. Hvor mange Ørefigen har jeg ikke i senere Tid faaet! Snakke om at *Lindberg* bör hjælpes, det kan Folk; men lukke Pungen op —. Nei, at det var saa galt, at det stod saa usselt til, naar der skal bringes et lille Offer, det havde jeg dog ikke tænkt. Jeg har, om ikke i Öinene, saa dog paa Bagen faaet Skamlikker nok, fordi jeg opfordrede til at skyde sammen; men faae Penge, og mindst for det meste af dem, jeg troede bedst kunde. Og var det endda Lægfolk alene, som trak sig tilbage, de kunde maaske fattes Indsigt i, hvad *Lindberg* er og har været, og de aller Fleste af dem, der synes at være komne til Live i Troen, ere fattige Folk, og hvad kunde det blive til med disse Markstykker! Men Præster! Præster! for hvem han har staaet i Gabet. Nei lad mig ikke tale mere derom. Her har De en Berregning over hvad jeg har faaet og venter.

Fynboerne kom först med omtrent 100 Rbd. Her paa Egnen er af Lægfolk indkommet omtrent 50 Rbd., men jeg venter noget Mere. Af Præsterne i Conventet 60 Rbd. Mit Bidrag 100 Rbd. Fra Langeland og ved *Kr. Boisen*, som besörger en Indsamling, venter jeg omtrent 60. *Busck* vil vist ogsaa være med. I Jylland har *Ferdinand* anbefalet Sagen, men derfra har jeg endnu Intet

hørt. Det bliver da vel Höiden at faae de 500 Rbd. samlet, og maaskee naaes ikke det engang, og falder det saa maadeligt ud med et Tilskud, der dog egentlig kun er beregnet paa een Gang, hvad da, om der jevnlig skulde bidrages? Det har, under min Beskjæftigelse med at ordne denne Sag, slaaet mig, at det dog egentlig er Præsterne, hvem den Pligt nærmest paaligger at komme Manden til Hjælp. Den Indsamlen hos Lægfolk bliver en Slags Tiggeri, som er *Lindberg* uværdig, og, mig synes, os med. Imidlertid, kunde de 500 Rbd. tilveiebringes eller henimod, saa mener jeg, at det dog ikke var afveien, at tilstille ham dem til at sætte i Oplaget. Thi da han, som De skriver, har faaet af Dronningen og Dem en Hjælp, som kunde forslaae til *April*, saa kunde maaskee Bibelværket komme i Gang. Jeg tiltræder Deres Forslag om at Hjælpen bør være kvartaliter, og vedblive til vor Herre aabner anden Udvei. Dertil tilbyder jeg mig at give 100 Rbd. kvartaliter, saalænge jeg kan, og *Lindberg* er uden Levebrød. Men foranstalte Sammenskillingen til ham, det gjør jeg ikke mere, uden jeg haardt nødes dertil. Om nu De, kjære Hr. *Grundtvig!* enten hos Dronningen eller Andre kunde faae Løfte paa en saadan Hjælp kvartaliter, at de andre 200 Rbd. kom ind, saa vilde det dog hjælpe for det Første. Maa jeg sende Dem de Penge, jeg nu har og faaer ind, og vil De være Casserer herefter?

Nu om Psalmebogen. Det havde jeg mindst tænkt, at det skulde faae et saa sørgeligt Udfald, at vi kom til at kramme paa de Blade, der fornöiede os saa meget, hver for sig, og naar vi vare samlede, at vi derved skulde skade, istedetfor gavne, fortörne Dem, istedetfor at være Dem til Tjeneste. Det har i det mindste lugen af os villet, og kunde De ikke maaskee see Sagen fra en anden Side? De havde selv begjæret af os, at vi skulde sige vor Mening, og vi maatte da komme med den, enten den saa var klog eller dum; og De havde jo ogsaa sagt os iforveien: «at det ikke var at vente, at De strax vilde blive enig med os om Alt, og at vi vel maatte føle, at De havde et eget Ansvar for

hvad De anbefalede Herrens Menighed, hvilket vilde nøde Dem til alvorlig Overveielse, og til Slutning gjøre Udslaget», saa at vi vel maatte mene, at vi desto fricre kunde udsige, hvad der syntes os; thi De havde vel lovet at overveie, men ei at følge det. Jeg veed ikke, om jeg i mit Brev, som jeg ikke har Concept af, skulde have udtrykt mig saa galt, at De maatte antage, at det var enten min eller vor Mening: «at et Udtog af *Kingos* og *Brorsons* Bøger, med saa lidt og saa lidt kjendeligt Tillæg som mueligt, er det Allerbedste»; men vist er, at det hverken har været, eller nu er, enten min eller vor Mening. Havde det været saa, da havde vi ikke glædet os over mange af de Forandringer De har gjort, og især ikke over meget af det Nye, De havde tilføiet. Men hvad vi glædede os over, det omtalte vi ikke, og derved har det maaskee faaet Udseende af, at vi ikke vidste bedre end at rive ned paa Deres Arbeide. Ofte gjorde vi den Bemærkning, at vi foretrak det Gamle, enten i en heel Psalme eller et enkelt Vers, som det stod hos *Kingo* eller *Hagen* eller endog hos *Brorson*; men sjeldent eller maaskee aldrig uden naar vi vidste, at saadant Vers eller Psalme endnu blev yndet eller sjunget af levende Folk. At der vare Psalmer, som kjendelig bare Præg af de gamle Dage og den forrige Udvikling, syntes os ogsaa at kunne have sin Nytte. Og har vi været for raske til at ønske nogle nye Psalmer af Deres udelukkede af denne Bog, saa vare vi saa meget mindre betænkelige ved at yttre det, som De selv har sagt, da De var begyndt paa Arbeidet, «at det især vilde blive saadanne Vers og Psalmer, som vilde blive optagne, som have et godt og temmelig eenstemmigt Vidnesbyrd fra vor forrige Kirketid.» Men er, som De skriver, Deres Æmsindtlighed og Utaalmodighed overvundet, og kan De desuagtet ingen Nytte have af vore Bemærkninger, saa skal jeg give Dem et godt Raad: put dem i Deres Kakkellovn! og lad dog ikke, hvad vi i al Fald i god Mening have gjort, forstyrre Dem i med Glæde at lægge sidste Haand paa et Arbeide, De öiensynlig har arbeidet paa med saa megen Omhu og Kjærlighed!

At De skriver, «at De vilde overlade Vennerne selv at gjøre en Samling, der huer dem bedre end min», og at De, formodentlig til mig, siger: «De foretrækker de gudelige Forsamlings kirkelige Sang og Udsigter for min; De vil blive ved det Gamle i sin halv lutherske, halv pietistiske Skikkelse, men jeg vil fremad til det Nye, som stræber at naae det Ældste i sin apostoliske Skikkelse» m. m., har rigtignok været mig haardt at döie. Men der er skeet mig Ret, naar jeg for Herrens Ansigt ikke kan nægte, ofte i mit Hjerte at have beilet mere til Deres Bifald end tilbørligt er; thi da fortjene vi at faae det Modsatte, og lære da, at det er Herrens Bifald og ei Menne-skens, vi skulle sætte Hjertet til. Imidlertid, De faaar mig ikke saa let til at løbe min Vei, om De ogsaa slaaer mig noget haardt paa Hovedet; jeg kommer i al Fald igjen og kalder mig Deres taknemlig hengivne Discipel

Peter Fenger.

24.

Slotsbjergbye d. 24. Novbr. 1846.

Kjære Hr. Grundtvig!

Sidste Post fik jeg Brev fra *Lindberg*. Han omtaler først det Besværlige ved hans Ophold i *Kjøbenhavn*, hvilket han maa gjøre saa kort som mueligt, fordi «Præste-Embede, Kone og Börn og Hjertet» er paa Falster. Brevet er dateret *Kbh.* d. 20. *Novbr.*, kort før han reiste hjem. «Her sidder jeg,» skriver han, «i et underligt Gravkammer, midt imellem gamle Venner, som jeg ikke seer, og omringet af gamle Mønter, som jeg færdes imellem tidlig og sildig. Alt det Levende er jeg afskaaren fra, og paa det Døde tilsætter jeg Liv og Kræfter.»

Han fortæller saa en Deel om sin Virksomhed som Præst, hvoraf det synes mig aabenbart, at han er Præst med Lyst og Nidkjærhed og virker i flere Retninger til

Gavn baade for Gamle og Unge. Han mener sig ogsaa udsat for en Deel Forfølgelse, især af en Mand, han ikke navngiver, men som han kalder: F en, og som ikke alene søger at overtale Folk til ikke at gaae i Kirke, eller om de komme der, ikke synge disse forargelige Viser (der synges af Rosenkjæden). End videre har han overløbet Folk, som have leveret Arbeide og Materialier til Præstegaarden, og endnu ikke faaet deres Betaling, for at formaae dem til at støvne ham. Med Nogle er det ikke lykkedes, men med Andre har det slaaet til, saa de virkelig have støvnet ham.

Trykningen af det numismatiske Værk er begyndt, 1ste Ark er reentrykt; det bliver prægtigt og kommer til at koste Kongen *circa* 10,000 Rbd. Mon nu kommer Humlen, som formodentlig er Aarsag i, at jeg fik Brevet; thi det er en langsommelig Tid siden jeg saa en Linie fra ham. Han skriver:

«Hvad mig selv angaaer, er jeg i stor Betyrk for Penge, og behøver öieblikkelig 500 Rbd. Kan De laane mig dem mod et aarligt Afdrag, veed jeg De gjør det; eller kan De skaffe dem ved vore Venner, gjør De det ogsaa. Have dem skal jeg nødvendig og snart, saa, kan De hjælpe mig, gjør det endelig! Kongen har lovet, at han vilde — hvis Stifts-Øvrigheden ikke satte sig derimod; thi saa kunde han dog ikke — lade en Capital, som Embedet eier, anvende til at betale Resten af hvad der er kostet paa Præstegaarden; og saa de 10,000 synes han er mange Penge, og han vil maaskee nok, at jeg skulde betragte deres Anvendelse som tildeels gjort for min Skyld; men det vil jeg ikke; men de 500 Rbd. behøver jeg ligefuldt.»

Altsaa, om jeg kan skaffe de 500 ^{rbd.}? Ja jeg kan, ved at sælge nogle Obligationer, som høre til min Kones Arv. Men naar jeg nu ogsaa gjorde det, og han forbandt sig til et aarligt Afdrag (som han skriver), hvor vil han da kunne opfylde sin Forpligtelse? han har jo desforuden omtrent 400 Rbd. aarlig at betale i Renter og Afdrag for

Præstegaarden, foruden Gjæld paa andre Sider, en stor Familie (Konen er nyelig kommet i Barselseng med en Sön), og han er ingen stræng Oeconom. Derfor synes mig, at det andet Forslag: «at forskaffe Pengene ved vore fælleds Venner», var bedre. Jeg mener, — om han mener det, veed jeg ikke — at, kunde de forskaffes ved et Sammenskud, som en Gave, da var det rigtigere. Men det er jo ikke Smaaskillinger, og at det skulde skillinges sammen synes jeg ikke om; det vilde heller ikke gaae. De skrev mig til i 1844, da de sendte ham de 800, at, ihvorvel De var misfornöiet med Adskilligt, skulde de dog ikke undlade at virke for ham hos Deres Venner, naar han sagde Dem, at han trængte dertil; men rigtignok ellers ikke. Til Dem har han ventelig ikke sagt det, og jeg veed derfor ikke, om De kan og vil betragte hvad han, som ovenmeldt, har sagt til mig, som sagt til Dem ogsaa, det vil sige: om De kan betragte Ordene: «eller kan De forskaffe dem ved vore Venner» som en indirecte Opfordring til at virke blandt hans og Deres Venner, til at Sammenskudet blev bragt istand. Jeg maa jo nok tale ligefrem til Dem, uden at De tager mig det fortrydeligt op? De bör, De skal personlig Intet give, De har 2 Sønner ved Universitetet, det er forfærdelig dyrt i Aar med næsten alle Fornødenheder. Men der kunde muelig blandt Deres Venner være Velhavende, som, naar De kun vidste, at Pengene bleve vel anvendte, gjerne gav noget Rundeligt. Om man end synes, at *L.* kunde og burde have baaret sig anderledes ad med den Præstegaard osv., saa har han dog i Kirke-Kampen lidt og stridt saaledes, at Mange have en Gjæld til ham, som man gjerne burde betale lidt af paa. Mit Forslag er derfor, at De, om Dem synes saa, skulde forsøge at skaffe de 200 Rbd. hos *L.*'s og Deres velhavende Venner, saa vilde jeg give 200 Rbd. og forsøge ved hans og mine Venner heromkring at faae 100, saa blev det 500. Hvis De ikke synes, at De vil, uden han henvendte sig til Dem, stræbe at virke for ham i den Retning, agter jeg at foreslaae *Kierkegaard, Clausen og Holm* at give

hver 100rd. og jeg de 200rd. Og skulde det ikke gaae, saa vilde jeg sælge de ovenfor omtalte Obligationer og lade ham faae Pengene. Men saa synes jeg rigtignok, at jeg vil betragte dem, som han skriver, som et Laan, og lade det komme an paa, hvorvidt han kan betale det tilbage (muelig ved at sælge en Deel Expl. af det numismatiske Værk, der skal udkomme), thi det synes mig — (er det maaskee min Gjerrighed, der synes det?), at være noget Meget at bortgive alle Pengene, især naar betragtes, at, det Öieblik *L. døde* eller forlod *Tingsted*, sidde de anvendte Penge i Præstegaarden, der ikke behøvede at være, som den er, og hvis grundmurede Fortræffelighed da hverken kommer ham eller hans Börn tilgode.

Her har jeg nu talt reent ud med Dem. Var det Dem mueligt at give mig Svar til idag otte Dage den 1ste *Decbr*, da jeg venter at komme sammen i Convent med Brødrene heromkring, vilde det jo være mig kjært; thi *Lindbergs* Udtryk: «öieblikkelig», og: «have dem skal jeg nødvendig og snart» tyde paa, at det haster med Afgjørelsen. Jeg vil imidlertid skrive ham til, at jeg haaber at faae Sagen ordnet, og spørge ham om den yderste Tid (det er vel sagtens *Decbr* Termin), eftersom det jo dog ikke paa en Studs kan afgjøres at ordne saadanne Pengesager.

Med Hilsen til Deres Kone og Börn og Vennerne hos Dem er jeg Deres taknemlig hengivne

P. Fenger.

25. *)

Kjære Hr. *Grundtvig!*

Da jeg nu haaber paa Søndag at kunne confirmere de Börn, jeg i Vinter har forberedt, og saaledes faaar mere Tid til min Raadighed, tilbyder jeg Dem herved, i Forening med min Ven og Medhjælper, Catechet *Madsen*,

*) Dette er det sidste opbevarede brev fra Fenger til Grundtvig. *Fr. B.*

at staae Dem bi under *Køsters* Sygdom*). Vi ere ikke alene villige dertil, men gjøre det meget gjerne. Og vi kunne det, om Gud sparer Liv og Helbred. Det er idag lidt bedre med Fru *Madsen*; men trækker det ogsaa ud med hendes Helbredelse, eller bliver hun bortkaldt, saa indseer jeg ikke at det vil forhindre, at En af os kan være tilstede i Vartov om Søndagene til Høimesse. Til Aftensang prædike jo, til videre, Candidaterne i Pastorseminariet, og skulde det blive saa, at der til Aftensang Ingen blev ansat f. Expl. Christi Himmelfartsdag eller Store-Bededag, og Ingen af os ret vel kunde, saa vil det ikke være vanskeligt for mig at formaae En eller Anden f. Expl. *Grove*, Prof. *Hammerich*, Pastor *Schepelern* eller en Anden, som jeg kan antage De vil være tilfreds med, dertil, kun at De er saa god at tillade at jeg ordner det. Skulde der indløbe Forretninger paa de søgne Dage, vil der Intel være til Hinder i, at En af os udfører dem, saa meget mindre, som jeg til *Mai* Måneds Udgang ikke begynder at læse med Confirmander.

Christianshavn d. 20. April 1870.

Deres taknemlig hengivne

P. A. Fenger.

*) Kristian Køster, som dengang var syg, havde på åttende år været Grundtvigs trofaste og inderlig hengivne medhjælp (hans personel kapellan).

Fr. B.

Æmneviser til brevene.

1. (⁶/₈ 27, F. til Gr.) adskillelsen fra Grundtvig og tak til ham; — overtagelsen af præsteembedet; — skal vie Holm; — indbydelse til Grundtvig; — dennes tale over systemen Kristine (s. 119-22).
2. (¹¹/₈ 27, Gr. til F.) tak til Fenger, der også har været et redskab ved Guds gerning i Gr.; — man må bide efter Herren, efter væksten som efter høsten; — «søndagsbogen» (s. 122-23).
3. (²⁷/₁₁ 27, F. til Gr.) præstens liv en blanding af sorg og glæde; — øverstens datter, som Jesus opvakte; — præstens verdslige gøremål; — besøg af tidligere elever med rygter om Grundtvigs arbejder (s. 124-27).
4. (¹⁶/₁₂ 27, Gr. til F.) doven til brevskrivning; — vennebrev; — landlivets ensformighed frister til snøverhed; — tag hjælp til den præstelige skriverkarlegering, og tænk på «teologisk månedsskrift»! — glædelig jul (s. 127-30).
5. (²²/₇ 28, Gr. til F.) tænker med glæde på en udflugt til Bjærgby; — søndagsbogen ikke til at prædike efter; — «månedsskriftet» går ind (jeg må «glemme, jeg er præst»; Norge; «finde ind i statskirken); — en ny skole, hvori kristne folk råde (s. 130-34).
6. (²⁰/₉ 28, Gr. til F.) «verdslige sorger ere Deres farligste fristelse»; — «vi behøve en evighed til at takke Herren for hans godhed» (s. 134-36).
7. (¹/₁₀ 28, F. til Gr.) «Deres advarsel kom som et for-

- nødent ord;» — forfængelighed; — ny indbydelse til Grundtvig (s. 136-40).
8. (⁶/₁₀ 28, Gr. til F.) det er ren egenkærlighed, når vi ikke advare vore venner; «vi sætte hellere vennen end hans venskab på spil»; — pastoralklogskab og levklogskab for levende kristne (s. 140-43).
 9. (¹⁸/₁₁ 28, F. til Gr.) det stillestående vand i kirken (Mynster, Münter); — ingen kirkegang, kirkelig uvidenhed; — utålmodighed («bønder tage ikke høstvågnen med, når de så»); — broder Ferdinand (s. 143-48).
 10. (⁴/₁ 30, F. til Gr.) travlhed; — landesoten; — ser ingen virkning af sin forkyndelse; — besøg hos Grundtvig og P. Gerhards sang (s. 148-51).
 11. (⁸/₂ 30, F. til Gr.) Lindbergs sag; — landesot og nød; — bryllupets udsættelse (s. 151-54).
 12. (³/₄ 30, F. til Gr.) «jeg har været syg» (forhold til menigheden); — Østrups gravtale; — «hvordan skal jeg dog lære at prædike!» («det vil måske gå bedre, når Augusta kommer!») — Saksens og Snorres krøniker (s. 154-58).
 13. (¹⁰/₄ 30, Gr. til F.) alt som kræfterne tiltage efter sygdom, vinde de kristne frimodighed; — den store enkekasse og det sikre overformynderi (s. 158-61).
 14. (¹¹/₆ 30, F. til Gr.) Herrens gerning og vor gerning; — kendemærke på vort herskende sindelag; — forestående bryllup (s. 162-64).
 15. (⁴/₁₀ 30, F. til Gr.) velkommen fra englandsrejsen («gid en dør måtte oplades Dem blandt os!»); — et mærkeligt halvår (s. 164-66).
 16. (¹⁶/₅ 36, F. til Gr.) sognebåndets løsning (skolelærer O. Jensen i Sæby); — M. Hammerichs dispustats (s. 168-71).
 17. (³/₇ 37, F. til Gr.) biskop Mynsters skrivelse (gudelige forsamlinger udensogets); — «jeg sidder her på bjærgot som en ugle»; — et overskud (s. 172-77).
 18. (⁴/₇ 37, Gr. til F.) biskop Mynsters skrivelse; — gudelige forsamlinger udensogets (s. 177-79).

19. (¹⁰/₇ 39, F. til Gr.) Slagelseboernes afslåede ansøgning; — tage udensogets folk til alters (s. 180-84).
20. (³¹/₇ 39, Gr. til F.) Slagelseboernes ansøgning; — alterbogsudkastet med dåbspagten's ophævelse (s. 184-87).
21. (²⁰/₈ 39, F. til Gr.) Slagelseboernes ansøgning (glarmester Withaus og biskop Mynster; snedker Thers); — sognebåndets løsning; — alterbogsudkastet (ulige meninger selv blandt troende præster); — brud i statskirken (s. 187-93).
22. (⁴/₇ 42, F. til Gr.) de gudelige forsamlinger; — Vemmelev sognekald; — den ubrudne biskoppelige rækkefølge (s. 193-97).
23. (⁷/₁₁ 43, F. til Gr.) forsamlingsfolkene's ansøgning; — Lindbergs økonomiske stilling; — salmebogssagen (s. 197-201).
24. (²⁴/₁₁ 46, F. til Gr.) Lindbergs præstelige virksomhed og numismatiske arbejde; — hans økonomiske stilling (s. 201-04).
25. (²⁰/₄ 70, F. til Gr.) tilbud om at hjælpe Grundtvig [ved altergangen] om søndagen (s. 204-05).

